

**KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL BASININA GÖRE 31 MART VAK'ASI

**HAZIRLAYAN
Kâmil AKYÜZ**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖĞRETEN**

**KASTAMONU
2011**

TEZ ONAY SAYFASI

Kamil AKYÜZ tarafından hazırlanan “İstanbul Basımına Göre 31 Mart Vak’ası” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖĞRETEN

Jüri Üyeleri :

Doç.Dr. M.Serhat YILMAZ
Kastamonu Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İmza

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖĞRETEN
Kastamonu Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ESKİ
Kastamonu Üniversitesi
Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü

Yukarıdaki Sonucu Onaylarım

Doç.Dr. B.Unal İBRET
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İSTANBUL BASININA GÖRE 31 MART VAK'ASI

Kâmil AKYÜZ

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖĞRETEN

Her geçen gün zayıflayan Osmanlı Devleti, ömrünü sürdürebilmek amacıyla Avrupalı devletlerin siyasetini yakından takip edip kendine hayat sahası bulmuştur. Fakat 1907 yılında Rusya-İngiltere ikilisinin Reval'de görüşmelerde bulunması ve burada İngiltere'nin Rusya'yı Osmanlı üzerinde serbest bırakması İttihat ve Terakki yanlılarını harekete geçirmiştir. Reval görüşmelerinin olumsuz etkisini kırmak için meşrûtiyeti ilân etmenin gerekli olduğu kanaatiyle İttihat ve Terakki yanlılarının harekete geçmesiyle "*II. Meşrûtiyet*" ilân edilmiştir.

Osmanlı toplumu meşrûtiyeti tam anlamıyla algılayamamıştır. Bu durum ileride çıkabilecek olası yıkıcı hareketlere ortam hazırlamıştır.

İttihatçıların baskıcı tutumları muhalefeti artırmıştır. Halkın eğitim seviyesinin ileri düzeyde olmaması yüzünden dolayı da isyan kıvılcımları hızla tutuşmuştur. Rûmî takvimle 31 Mart 1325 tarihinde başlayan bu isyan hareketi Selanik'ten gelen "*Hareket Ordusu*" tarafından bastırılmıştır. İsyanda parmağı olanlar kurulan Divan-ı Harb'ler vasıtasıyla yargılanmıştır. Çalışmamızda bu konular üzerinde durulmuştur.

Kastamonu - 2011

Anahtar Kelimeler: II. Meşrûtiyet, İttihat ve Terakki, Hareket Ordusu ve Divan-ı Harb.

ABSTRACT

Master Thesis

ACCORDING TO ISTANBUL PRESS 31 MARCH EVENT

Kâmil AKYÜZ

Kastamonu University

Institute of Social Sciences

Department History

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖĞRETEN

The Ottoman Empire having lost power with each passing day in order to survive followed the policy of European states closely and in this way it found a chance of life for itself. However, as a result of the fact that Russia and England had a conference in Reval in 1907 and then that England allowed Russia to take control on Ottoman, the adherents of Union and Progress (İttihat and Terakki) have took action. “II. Constitutional Monarchy” was declared, in order to break the negative impact of Reval meetings, including as a result of the adherents of Union and Progress.

The Ottoman society could not understand constitutional monarchy in the proper sense. This situation have prepared a suitable atmosphere to subversive movements likely to appear in the future.

On the other hand, the repressive attitude of adherents of Union has raised opposition. Also, the because of the low educational level of Ottoman people, in 31 March 1325 (in Rumî calendar) have began a riot movement and it has been suppressed by “the Army of Action” (Hareket Ordusu) coming from Salonika. The people related to in this riot were judged by means of military courts (Divan-ı Harb). In our studies, we worked to focus on these issues.

Kastamonu - 2011

Key words: II. Constitutional Monarchy, the Party of Union and Progress, the Army of Action and Military Court.

ÖNSÖZ

31 Mart olayı Osmanlı tarihinde iz bırakan en önemli hareketlerden biridir. Bugün hâlâ 31 Mart olayını; II. Abdulhamit mi yoksa İttihat ve Terakki mi çıkarmıştır? İngiltere'nin ve Almanya'nın bu harekette ne tür bir müdahalesi olmuştur? Derviş Vahdetî kime hizmet etmiştir? Gibi sorular tartışma konusudur. Konu hakkında çalışmalar yapılmışsa da bunlar genelde tek yönlüdür. Olayın gerçek boyutu günümüze değin hâlâ açıklanamamıştır. Bunda Osmanlı Jurnal Arşivi ile İttihat ve Terakki arşivlerinin günümüze ulaşmamış olması büyük rol oynamaktadır.

Çalışmada, 31 Mart sürecine giden gelişmeler II. Meşrutiyetin ilânından itibaren ele alındı. Kaynaklar itibariyle dönemin gazetelerinden yararlanıldı. Konu ile ilgili Osmanlı arşiv belgelerinden de istifade edildi. Klişeleşmiş ifadelerin ve konuların dışına çıkılmaya çalışıldı.

Çalışmamın ilk bölümünde; İkinci Meşrûtiyet'in ilânı ve bunun Osmanlı Devleti'ne türlü etkileri, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da konumunu artırma çalışmaları ve buna tepki sonucu doğan muhalefetin durumuna değinildi.

İkinci bölümde; olayın ortaya çıkışı ve geniş Osmanlı coğrafyasına etkileri üzerinde duruldu.

Üçüncü ve son bölümde ise; Hareket Ordusu'nun kurulması ve İstanbul üzerine yürüyüp kontrolü ele alması, sonrasında isyana karışanların yargılandığı Divan-ı Harb-i Örfî yargılamaları üzerinde duruldu.

Çalışmanın adı, "İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak'ası" olarak adlandırılrsa da "vak'a" sözcüğü günümüzde pek kullanılmadığı için metin içerisinde "olay" sözcüğü tercih edildi.

Bu çalışma için danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Öğreten'e ve tezimin İngilizce özetini hazırlayan Uzm. Deniz Kundakçı'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca, gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimi sırasında maddî ve manevî desteğini esirgemeyen ablam Arzu Akyüz'e de şükranlarım sunarım.

Kâmil AKYÜZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. 31 MART İSYANI'NA YOL AÇAN GELİŞMELER	4
1.1 II. Meşrûtiyetin İlânı ve Sonrası	4
1.1.1. II. Meşrûtiyet sürecinde Osmanlı Üzerinde İngiliz- Alman Rekabeti	13
1.2. 31 Mart'a Giden Yol	15
1.2.1. Avcı Taburları'nın İstanbul'a Gelişi ve Sonrasında Yaşanan Olaylar	19
1.2.1.1 Taşkışla Olayı	20
1.2.1.2 Yıldız Olayı	21
1.2.1.3. Hasan Fehmi Cinayeti ve Sonrası	21
1.3. İsyân Öncesi İstanbul Basınına Genel Bir Bakış	27
1.4. Derviş Vahdetî ve Faaliyetleri	29

II. BÖLÜM

2. 31 MART OLAYI	33
2.1. 31 Mart Olayı'nın Ortaya Çıkışı ve Sonrası	33
2.1.1. İsyana Karşı Basına Yansıyan Protesto Telgrafları ..	44
2.1.2. Ali Kabûlî Bey'in Linç Edilmesi	48

2.1.3. Adana ve Erzurum Olayları	53
--	----

III. BÖLÜM

3. İSYANIN BASTIRILMASI	65
3.1. İsyân Haberinin Selanik'e Ulaşması	65
3.2. Hareket Ordusu Ayastefanos'ta	67
3.3. Hareket Ordusu'nun İstanbul Üzerine Yürümesi	70
3.3.1. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girişi	73
3.4. Abdulhamit Nasıl Teslim Oldu?	81
3.4.1. Hal Kararının Alınması	83
3.4.2. Fetva Sureti	84
3.4.3. II .Abdulhamit'e Hal ve Sultan Reşat'a Cülus Kararı Tebliğî.....	86
3.5. II.Abdulhamit'in Selanik'e Gönderilmesi ve Sürgün Dönemi	89
3.6. II. Abdulhamit ve Sonrasının İstanbul Basınına Yansıması	93
3.7. Derviş Vahdetî'nin Tutuklanması ve İstanbul'a Getirilişi.....	99
3.8. 31 Mart Ayaklanması'nın ve Sonrasının Yabancı Ülkelerde Yankıları	101
3.9. Askerî Harekâta Dair Mahmût Şevket Paşa'nın Gazetelerde Yer Alan Ropörtajları	103
3.10. İstanbul ve Anadolu'daki Karışıklıklarda Ön Ayak Olanların Divan-ı Harb-i Örfî'de Yargılanmaları	105
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	118
EKLER	130

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.tz.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C:	: Cilt
ev.	: Çeviren
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok
Yay. hz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Avrupa'nın akıl almaz bir hızla ilerlemeye geçtiği bir dönemde Osmanlı Devleti, bu gelişime ayak uyduramamış ve gün geçtikçe bütün gücünü kaybetmeye ve eski asırlardaki ihtişamını yitirmeye başlamıştır. II. Abdulhamit'in tahtta bulunduğu 1876–1909 arası ise Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta bir yığın problemle karşı karşıya kaldığı bir dönem olmuştur.¹

II. Abdulhamit, tahtta bulunduğu otuz üç yıl boyunca, değişik politikalara başvurarak durumu en azından muhafazaya çalışmıştır. Ancak değişen şartlar nedeniyle pek çok unsurdan oluşan böyle bir devleti idare etmek artık kolay olmayacaktır.² Nitekim 1878 Berlin Antlaşması ile Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti önemli ölçüde zayıflatılmış, Anadolu'yu da parçalamak için Avrupalı devletlerce Ermeni sorunu gündeme getirilmiştir.³ Bu antlaşma Ermeni meselesinin resmi milâdı kabul edildiği gibi bundan sonraki gelişmelerin de habercisidir; 1878'de Kıbrıs, 1881'de Tunus ve 1882'de de Mısır kaybedilmiştir. 1881 yılında Düyûn-ı Umûmîye'nin kurulması sonucu siyâsî açıdan dağılan devletin ekonomik açıdan da tutsak hale getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

II. Abdulhamit, bu gelişmelerle başa çıkabilmek ve dolayısıyla devletin ayakta kalmasını sağlayabilmek amacıyla devletlerarası ilişkilerde ağırlıklı olarak denge politikası izlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya dönük planlarda Avrupalı devletlerin anlaşamamaları ise II. Abdulhamit'in işini kolaylaştırmıştır.⁴

Dış siyasette denge politikasını benimseyen II. Abdulhamit'in iç işlerinde İslâmcılık politikasını uyguladığı görülmektedir. Berlin Antlaşması sonrasında Avrupa'daki kayıplar, onu bu yola sevkeden neden olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Abdulhamit, İslâmcılık politikasıyla tüm ülke içerisindeki Müslümanları halifelik çatısı

¹ Azmi Özcan, “*Sultan II. Abdulhamid*”, **Türkler**, C: 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 915-916; Nedim İpek, “*1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*”, **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 20-21.

² Celal Aslan, “*Bahçe Dergisi (1908-1910)*”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 47, Güz 2008, s. 167.

³ İsrail Kurtcephe, Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Alp Yayınevi, Ankara 2006, s. 43.

⁴ Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 55.

altında birleştirip, dış politikada da dünya Müslümanlarının desteği ile devletin bölünmezliğini sağlamak istiyordu.⁵

1905-1906 yıllarında Türkiye'nin komşusu olan Rusya ve İran'da yaşananlar Türk kamuoyunu ciddi bir biçimde etkilemiştir. 1905 tarihinde Rusya'daki huzursuzluk mutlakıyetçi Çarlık rejimini birtakım reformlar yapmaya zorlamış ve yeni bir siyasal düzen kurulmuştur. Bu liberal deney, komşu ülke Türkiye'yi de etkilemiştir. Yine 1905 yılında iki tüccarın Şah tarafından cezalandırılmasını protesto bahanesiyle Tahran'da halkın başlattığı olaylar kısa zamanda büyümüş ve 1906 senesinde Şah, temsilî bir meclis için seçimlerin yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶

Bu etkenlerin yanı sıra Rusya gözlerini Balkanlara dikmiş; Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan Makedonya üzerinde müdahale içine girmiş; İtalya Trablusgarp'a hâkim olma telaşına düşmüştür.⁷

Tüm bunların üzerine 1907 yılında Reval'de İngiltere-Rusya ikilisinin buluşması ve burada "Yeni Bir Dünya Düzeni"ni kurmaları bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu görüşmede Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün aleyhine kararlar alındığını anlayan İttihat ve Terakki mensupları tedirginliğe kapılmıştır.⁸

Uzun süredir Rusların Ortadoğu siyasetine karşı bir siyaset takip eden İngiltere, Reval görüşmeleri sonunda bu siyasetinden vazgeçtiğini bildiriyordu. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında Türk hâkimiyetine son verilmesi manasına gelmektedir.⁹ İttihat ve Terakki, tüm bu olanlardan Abdulhamit'i sorumlu

⁵ Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 56.

⁶ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılı'nda II. Meşrûtiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C: 2, S: 3, Kış 2008, s. 214.

⁷ Durdu Mehmed Burak, "Enver Paşa'nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C: 13, Nr. 1, Mart 2005, s. 165.

⁸ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 238; Cabir Doğan, "Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta 1998, s. 8; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C: 1, Remzi Kitapevi, İstanbul 1987, s. 133; Falih Rıfkı Atay, **Babamız Atatürk**, Y.y, İstanbul 1980, s. 24; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 83; Necdet Hayta, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitapevi, Ankara 2005, s. 195; Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 63.

⁹ Taner Aslan, "İkinci Meşrûtiyet Düşüncesinin Cumhuriyete Tesirleri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 21, Ağustos 2008, s. 346; Aydemir, a.g.e, s. 133; Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 63.

tutmuş ve Reval görüşmelerinin Osmanlı'ya olumsuz yansımaları önlemenin tek yolunun Abdulhamit'i devirmek olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁰

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde meşrûtiyetin ilânında en önemli paya sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti,¹¹ her ne kadar meclisin açılmasını sağladıysa da seçim sonucunda hemen iktidara geçmemiştir. Çoğu cemiyet üyesinin asker veya diğer farklı meslek gruplarından olması, siyaset ve devlet yönetimi konularında tecrübesiz olmaları onları bir süre geri planda olmaya sevk etmiştir. Perde arkasından devlet yönetimi hakkında bilgi sahibi olmaya çalışan cemiyet, iktidarı da tamamen Babîali bürokratlarına bırakmamıştır.¹²

II. Meşrûtiyet'i ise halk tam anlamıyla anlayamamıştır. Oluşan fırka mücadeleleri de ortamı büsbütün germiştir. 31 Mart olayı öncesinde meydana gelen Kör Ali hadisesi 31 Mart'ın bir bakıma provasını olmuştur. Serbestî gazetesi başmuhabiri Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi ve kâtillerinin bulunamayışı kamuoyunda büyük tepkiler meydana getirmiş, aynı zamanda 31 Mart olayının ortaya çıkmasını da hızlandırmıştır. Basın ise fırka mücadelelerine taraf olarak yangına körükle gitmiştir. Art arda toplumda meydana gelen bu gerilimler 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde yerini büyük bir ayaklanmaya bırakmıştır.

¹⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrûtiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 – 1918)**, C: IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 25.

¹¹ Durmuş Yalçın v.d., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 10; Fatma Acun, "*Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik*", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1999, s. 159.

¹² Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 64.

I. BÖLÜM

31 MART İSYANI'NA YOL AÇAN GELİŞMELER

1. 1 II. MEŞRÛTİYET'İN İLÂNI VE SONRASI

1907 yılına gelindiğinde İttihatçılar, meşrûtiyetin yeniden ilân edilip II. Abdulhamit'in tahttan indirilmesi konusunda çalışmalarını iyice hızlandırmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki yanlıları aralarında kongre düzenleyip parlamentonun yeniden açılması, Abdülhamit yönetimine son verilmesi, halkın vergi vermemek yoluyla direnişinin sağlanması ve hükümete karşı silâhlı karşı koymanın başlatılması gibi kararları almışlardır.¹³

1908 yazında Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönem başlıyordu. Reval görüşmeleri,¹⁴ Rusya ve İran'da yeni meclislerin kurulması gibi olaylar Osmanlı toplumunu günden güne artarak etkilemiştir. İttihat ve Terakki önde gelenleri artık harekete geçmeye karar vermiştir.¹⁵

Ordunun tazyikine dayanamayan II. Abdulhamit, 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde meşrûtiyetin ikinci kez ilânına razı olmuştur.¹⁶ Fakat her yerde top sesleri ile ilân edilen meşrûtiyet;¹⁷ memleket yönetimine pek bir şey getirmediği halde silâhlı kuvvetlerde bazı sarsıntılar meydana getirmiştir. Politikaya karışan orduda inzibat ve disiplin kalmamıştır.¹⁸

¹³ Ayşegül Demirden Yüzgeç, “Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006, s. 15.

¹⁴ Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 63.

¹⁵ Oya Dağlar, “II. Meşrûtiyetin İlânının İstanbul Basınındaki Yansımaları”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Nr. 38, Mart 2008, s. 148.

¹⁶ Murat Özyüksel, “İkinci Meşrûtiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Nr. 38, Mart 2008, s. 240.

¹⁷ Meşrûtiyetin ilânı üzerine Enver Bey: “Zorba hükümet bugün yok olmuştur. Hepimiz kardeşiz. Bugünden itibaren artık Türkiye'de ne Bulgar, ne Rum, ne Romen, ne Müslüman, ne Yahudi vardır. Aynı mavi gök kubbe altında hepimiz Osmanlı olmaktan muthuyuz” diyerek yeni bir döneme girildiğini duyurmaktadır. Bkz. Bayram Kodaman, “II. Meşrûtiyet Dönemi (1908-1914)”, C: 13, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 171; Willy Sperco, Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001, s. 24.

¹⁸ Atatürk Yüz. Yılı Kronolojisi (1881-1981), (Yay. hz. Avni Altın), Bakış Yayınevi, İstanbul 1981, s. X.

Bazı kaynaklar II. Abdulhamit'in, meşrûtiyetin ilânına razı olmasındaki en önemli sebebin Kanûn-ı Esasî uygulanmazsa Rumeli'de veliahda biat edileceği, hutbenin onun adına okunacağına dair haberlerin yanında, yüz bin kişilik bir ordu ile İstanbul üzerine yürünüleceğine dair Serez'deki isyancılardan gelen telgrafi gösterir.¹⁹ Fakat Sultan Abdulhamit, meşrûtiyetin ilânı konusunda, kızı Ayşe Sultan'a:

“Ben daima meşrûtiyet taraftarı idim. Hattâ padişahlığının ilk zamanlarında o zamanki vükelâya bunu kabul ettirmek için ısrar etmişim. Sonrasından bunu kaldırmamız milletin çok büyük zararlara uğrayacağı anlaşılmasından dolayı idi. Maazallah devletimizin dağılmasına ramak kalmıştı. Beni meşrûtiyet taraftarı olmamakla itham edenler emin olsunlar ki yanıldıklarını anlayacaklardır. Kızım bunu iyi biliniz ki bu İkinci Meşrûtiyeti kendi arzulla verdim. Eğer mani olmak isteseydim... (Abdulhamit, burada biraz durmuştur) Yapacak şeyi de pekâlâ bilirdim. Esasen meşrûtiyetin ilânından önce bütün devletlerin kânûn-ı esâsîlerini tercüme ettiriyor, bize en uygun olanını intihap etmek, bu suretle devleti dağılmaktan kurtaracak bir kânûn-ı esâsiye mâlik olmak, meşrûtiyeti bu suretle ilân etmek istiyordum. Ne yapalım Allah, nasip etmedi”²⁰ diyerek bu görüşü yalanlamaktadır.

Meşrûtiyetin ilânı ile dış devletler “*hasta adam*” olarak adlandırdıkları Osmanlı Devleti'nin ilaç bulacağını sanıp telaşlanmışlardır.²¹

Öte yandan İttihat ve Terakki, Rumeli'de Hürriyeti ilân etmiş olmasına karşın - İstanbul, Anadolu ve Arap ülkelerinde meşrûtiyeti Abdulhamit ilân ettirdiği için- Abdulhamit'in padişahlığını sürdürmesine razı olmak zorunda kalmıştır. Bu durumda İttihat ve Terakki, Abdulhamit aleyhinde sürdürmüş olduğu kampanya ile tutarsız duruma düşmektedir. İttihat ve Terakki bu açmazdan kurtulmak için “*Etraf*” kuramını benimsemiştir. Buna göre Abdulhamit, iyi bir padişaktır; fakat çevresindeki birtakım insanlar kötüdür. Abdulhamit'i bu kötü insanlar kandırdıkları için bazı kötülükler yapılmıştır. İttihat ve Terakki bu kurama sığınarak bu gibilerden kaçamamış olanları cezalandırmıştır.²²

¹⁹ Yüzgeç, a.g.tz, s. 16.

²⁰ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdulhamid**, Bilge Matbaacılık, İstanbul 2008, s. 173.

²¹ **Mareşal Fevzi Çakmak**, (Der. Tanju Gönel), Su Yayınları, İstanbul 1976, s. 11.

²² Sina Akşin, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s. 27.

II. Meşrûtiyet hangi siyasal fraksiyondan olursa olsun siyasal seçkinlerin ve aydınların gündemine çözüm üretilmesi gereken yeni sorunlarla girmiştir. Her şeyden önce meşrûtiyeti algılama ve geleneksel kurumlarla arasında uzlaşma sağlama ihtiyacı en temel sorundur. Bu konuda tartışıldığı ve fikir ayrılığının olduğu görülmektedir.²³

Meşrûtiyetin ilânının Avrupa’da nasıl karşılandığı ve Osmanlı Devleti ile Avrupa’da meydana gelen meşrûti hareketlerin benzerliği İnkılâb’da şu şekilde dile getirilmektedir:

“10 Temmuz inkılâbı Avrupa’da alkışlarla, takdirlerle telakki olundu. Osmanlıların muvaffakiyeti yalnız Osmanlı vatanı için değil, bütün insaniyet için bir nimet makamında görüldü... Osmanlı mücahidlerinin takip ettikleri, istihsâline çalıştıkları maksad âli idi: Hakk ve hürriyet-i beşerin yedd-i istibdaddan tahliyesi, bu maksad uğrunda Avrupa âkvâm-ı muhtelifesinde nice kıyاملar, hareketler, ihtilaller vukû‘ bulmuş; birçok kanlar dökülmüştür. Osmanlıların maksadıyla sahâif-i tarihi insaniyetin en mühim vukû‘âtından olarak imlâ eden harekât-ı ihtilâliye-i hürriyetperverânenin maksadı arasında fark yok.”²⁴

Meşrûtiyetin ilânı büyük devletlerde Türkiye lehine bazı olumlu etkiler de yaratmıştır:

Evvelâ, Makedonya’da yerleşmiş adli kontrol ve jandarmanın bir Rus ve bir Fransız kumandanı tarafından fiilî kontrolü kaldırılmıştır. Rusya, 25 Temmuz 1324 (7 Ağustos 1908) tarihinde hakikî niyetlerini gizleyerek, büyük devletlere verdiği muhtıra ile Türkiye’de ıslahat talebinden vazgeçtiğini bildirmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İstanbul’daki İngiliz Elçisi’ne Genç Türklere her türlü yardımda bulunulması emrini vermiştir.²⁵ Fransızlar ise Türkiye’deki Genç Türkler hareketini Fransız hürriyetperverliğinin bir zaferi, Fransız kültürünün öncülüğü ve Fransız itibarının Ortadoğu’da rakipsiz yerleşmesi sayıyorlardı.²⁶

²³ Namık Sinan Turan, “Osmanlı Hilafeti’nin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrûtiyete Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Nr. 38, Mart 2008, s. 296.

²⁴ **İnkılâb**, 10 Temmuz 1325.

²⁵ Hasan Karaköse, “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C: 5, S: 1, 2004, s. 46.

²⁶ Aydemir, a.g.e, s. 135.

İttihat ve Terakki, “*Merkez-i Umûmî*” aracılığıyla hareket ediyordu. Bu heyet Selanik’te kalıp gizliliğini sürdürerek siyaseti yönlendiriyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrûtiyetin getirilmesi hedefine kilitlenmişti ama meşrûtiyet sonrası ne yapılacağına dair belirli bir siyâsî programları bulunmamaktaydı. Bu nedenle siyasete girip yönetimi ele almak yerine asker olarak cemiyette kalıp hükümeti denetlemeyi ve baskı yaparak otorite kurmayı tercih ettiler. İttihatçıların meşrûtiyet sonrasına dair net bir planları olmadığı için ana hedefleri gerçekleştikten sonra hükümete girme riskini alamamışlardır.²⁷ Bu durumu cemiyetin kurucularından İbrahim Temo yazdığı anılarında şu şekilde itiraf etmektedir:

*“Yahu biz toplanıp hasbihâl ediyoruz ve dertleniyoruz, Osmanlı idaresini tenkit edip duruyoruz. Ya bir gün Abdulhamit insafa gelir, tuttuğu yolun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar ve etrafındaki muzırr mikropları temizleyerek ‘Buyurun efendiler bu idare arabasının dizginlerini elinize vereyim. Geliniz islahata başlayınız, vatani kurtarınız’ derse, bizim yalnız kuru bir tenkitle vaktimizi geçirdiğimiz için hazırladığımız ciddî bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde iş başına geçerse ne yapabiliriz.”*²⁸

Kurtuluş Savaşı’nın kahraman komutanlarından Ali Fuat Cebesoy da:

“Cemiyetin o zamanki siyasetini bir cümle içerisine alarak şöyle ifade edebiliriz; ‘1876 Mithat Paşa Kanûn-ı Esâsîsi’nin tatbikini istemek, sonra her şeyi oluruna bırakmak.’ Mustafa Kemal ile ben asıl müşkülâtı hürriyetin ilânından sonra görüyorduk. Müşkülât, hem içeride hem dışarıda çıkacaktı. İçeride birçok millet ve mezhepten teşekkül eden ve zayıflamış olan, büyük ve üç kıta üzerinde bulunan koskoca bir ülkede meşrûtiyet nasıl tatbik edilecekti? Bununla hiç kimse meşgul değildi. Dışarıda ‘Hasta adam’ durumuna getirilmiş olan Osmanlı padişahlığının mirasını taksim edebilmek için büyük devletler fırsat kolluyordu. Sultan Hamit, birçok yalan ve vaîdlerle bu devletleri oyalyordu. Meşrûtiyetten sonra bu tehlikeden kurtulmak için ne yapılacaktı? Cemiyet bunları düşünmek bile istemiyordu. Düşünenler yüksek kademelerden kurnazlıkla indiriliyordu. Bir de hürriyetten sonra iş başına kimler

²⁷ Muhittin Selçuk Uçar, “*Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Antalya 2007, s. 41; Aydemir, a.g.e, s. 133.

²⁸ Uçar, a.g.tz, s. 41.

gelecekti?”²⁹ diyerek İttihat ve Terakki'nin meşrûtiyetin ilânı sonrası yapılacaklar hakkında programı bulunmadığını dile getirmektedir.

Meşrûtiyet'in ilânı her tarafta ve her sınıf halk tabakasında büyük bir sevinç uyandırmış, günlerce süren gösteri ve törenlerle kutlanmıştır.³⁰ Fakat bu durum fazla sürmemiştir: 5 Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilân etmiştir. Ertesi gün Bosna-Hersek, Avusturya tarafından ilhak edilmiştir.³¹ 12 Ekim 1908 Pazartesi günü ise Girit halkı Yunanistan ile enosis (birleşme) kararı almıştır.³²

Falih Rıfki Atay, “Çankaya” adlı eserinde ülkenin içinde bulunduğu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Meşrûtiyet ilân olunduktan sonra, Mustafa Kemal'in bütün korktukları çıktı. İttihat ve Terakki orduya dayanan bir gizli komite niteliğinde kalıp devlet idaresini Said ve Kâmil Paşalar gibi eski Osmanlı ihtiyarlarına bıraktı. Sanki seçimler olup Millet Meclisi toplanınca her şey hemen yoluna girecekti. Aslında ise Adriyatik kıyılarından Fars Körfezine doğru bütün İmparatorluğun şeriatçı câhil Müslüman halkı halifeye bağlı idi. Uyanık Hıristiyan azınlıkların da İmparatorluğu parçalayarak kendilerinin saydıkları bölgelerle anavatanlarına katılmaktan başka düşündükleri yoktu. İttihatçıların fedailerini İstanbul'da ilk muhalifleri, polis korurluğu altında, öldürme yolunu tutmuşlardı. Mustafa Kemal'in düşündüğünün tam aksine ihtilâlciler halkı kazanmak için çoktan kaybettiğimiz Girit'i Yunanistan'a vermemek, Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan geri almak, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımamak gibi bir irredantizm (Kurtarımcılık) edebiyatı tutturmuşlardı. Ben okulda iken sokak gösterilerinde Budin (Budapeşte) türkülerini bile okuduğumuzu hatırlarım.

²⁹ Aydemir, a.g.e, s. 133-134.

³⁰ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 146.

³¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 1**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 27; Hasan Ünal, “İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)”, **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 223-224; Kodaman, a.g.m, s. 177; Aydemir, a.g.e, s. 153, 155; Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 65, 67.

³² *Bu kaybedilen topraklardan Bulgaristan 96.345 km/ 4.338.000 nüfus, Bosna-Hersek 51.564 km/ 1.932.000 nüfuslu ülkelerdir. İkisinin toplamı 147.909 km/ 6.270.000 nüfustur. Türk Devleti meşrûtiyete bu kayıplarla adım atıyordu. 8.379 km/ 344.000 nüfuslu Girit'in Türkiye ile hukûkî bağı ise birkaç yıl daha, 1913'e kadar, devam etmiştir.* Bkz. Yılmaz Öztuna, **II. Abdulhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Özal Matbaası, İstanbul 2008, s. 139-140.

*Hürriyet türkülerinden birinin mısrası şu idi: ‘Alalım düşmandan eski yerleri!’ Ordu politika batağı içindeydi. Mülâzım-ı sâni yarabaya selâm vermez olmuştu.’*³³

Meşrûtiyetin gelmesiyle birlikte toplum yaşamında büyük bir canlanma olmuştur. 24 Temmuz 1908’de gazeteler yazılarını sansüre göndermemiştir.³⁴ Meşrûtiyetin ilk günleri, “sınırsız” hürriyetlerin yaşandığı bir anarşi dönemi de olmuştur. İlk günlerin anarşisi içinde, eski nizam ve kanûnların birçoğu fiilen uygulanamaz duruma gelmiştir. Bu anarşi ortamından yararlanmak isteyen birçok kişi, basınla ilgisi olsun olmasın, gazete ve mecmua imtiyazı almıştır. Zira o zamana kadar gazete çıkarmak için bin bir türlü sorgudan geçmek gerekirken, artık Matbûât Müdürlüğü’ne bir dilekçe vermek, gazete imtiyazı için yeterli oluyordu.³⁵ Öyleki 1908–1909 arasında 353 gazete ve dergi yayınlanmıştır.³⁶

1908 devriminden sonra basın tarafından meşrûtiyet yanlısı bir kamuoyu oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Dönemin deyimiyile meşrûtiyetin etkâr-ı umûmîsine ihtiyaç vardır. Yeni rejimin devamı için onu benimseyen ve sahiplenen bir halk kitlesinin olması önemlidir. Bunun için öncelikli olarak tüm halka meşrûtiyetin ne olduğunun anlatılması gerekmektedir.³⁷

Meşrûtiyetin ilânından sonra Kasım 1908’de, mebûsân seçimlerine başlandı. Bu seçimlere, İttihat ve Terakki’nin yanında Hürriyet ve Ahrar Fırkası da katıldı. Ahrar Fırkası; Sabahattin Bey ve sütkardeşi Ahmet Fazıl, arkadaşları Mahir Sait, Celaleddin Arif ve Nurettin Ferruh tarafından kuruldu. Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki’nin tekeli tutumunu eleştiriyor ve her faaliyetlerini gizli yürüttüğü şeklinde propaganda yapıyordu. Onlara göre İttihat ve Terakki, orduyu siyasete bulaştırmış, Müslüman olmayanları Osmanlı Devleti’nden soğutmuştu.³⁸

11 Aralık 1908’de yapılan ilk genel seçimde Osmanlı’nın Rum, Ermeni ve Bulgar menşeli vatandaşları, Müslüman çoğunluğun aleyhinde ittifak ederek İttihat ve Terakki

³³ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2009, s. 63-64.

³⁴ Akşin, a.g.e, s. 27.

³⁵ Ahmet Ali Gazel, Şaban Ortak, “İkinci Meşrûtiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 7, S: 1, 2000, s. 223.

³⁶ Bora Ataman, “Türkiye’de ilk Basın Yasakları ve Abdulhamid Sansürü”, **Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S: 14, Ocak 2009, s. 46.

³⁷ Dağlar, a.g.m, s. 144.

³⁸ Yüzgeç, a.g.tz, s. 16.

Cemiyeti'ne karşı bir cephe oluşturmuşlardır.³⁹ Seçimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti listelerinin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁴⁰ Muhalefet olarak görülen Ahrar Fırkası ise bir milletvekili çıkarabilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, her ne kadar mecliste çoğunluğu elde etse de yönetim alanında tecrübesiz olduğu için kendi hükümetini kuramamıştır.⁴¹ Fakat hükümete “şunu yap”, “bunu yapma” tarzında talimat verebiliyordu. Akşin bu tür yönetime “Denetleme iktidarı” demektedir.⁴²

1324 Ocak'ının son günlerinde ise iktidarda bulunan⁴³ Kâmil Paşa Hükümeti 207 vekilden 196'sının güvensizlik oyuyla Meclis-i Mebûsân'daki siyâsî gücünü yitirmiştir. Böylece, Türk tarihinde Kâmil Paşa, hükümet programı hazırlayan ilk sadrazam olma onurunu taşıdığı gibi; aynı zamanda siyâsî iktidarı vekillerin güvensizlik oyuyla yitiren ilk sadrazam olarak da Türk demokrasi tarihine geçmiştir.⁴⁴

İttihat ve Terakki yönetimi, Kâmil Paşa'nın düşürülmesinin İngiliz nüfûzuna vurulmuş bir darbe olduğunun farkındaydı. Bu nedenle İngiltere'nin kendilerine düşman olmasını önlemek amacıyla İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lawther'e Kâmil Paşa'ya karşı gelmelerinin tek nedeninin Kâmil Paşa'nın Anayasaya aykırı davranışları

³⁹ İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a göre, Osmanlı Devleti açısından artık toplumsal bütünlük söz konusu değildir. Gayrimüslimlere olan güven tamamen kaybolmuştur. Bu konuda yazar görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“İstikbalde anâsır-i Osmaniye'nin muhadenet ve ittihadı hakkında ne kadar kuvvetli ümitler beslersek besleyelim bugün bir vaka-i hakikiye şeklinde binlerce misali delaili ile gözlerimizin önünde durduğu için muhakkak biliyoruz ki bu devletin bekasını Müslim unsuru kadar isteyen ve çalışan yoktur. Bugün şu devleti kendisine yalnız Müslim unsuru mal ediyor 'Benim Hükümetim' diyor. Anasır-i saire az çok hep bir emel arkasındadır. Bunlar muhtelif mahreklerde deveran eden ecrâm-i semaviyeye benzer. Hepsisi başka merkeze tabidir. Eğer hüküm ve nüfûzu bugün anâsır-ı gayr-i müslimeye tevdi edecek olursak hiç şüphe yok ki bunların icraat ve harekâtında yegâne rehber menfaat-i Osmaniye endişesi olmayacaktır. Demek oluyor ki biz Müslim unsur, memleketin şu halinde hayatımızı kurtarmak istersek, hüküm ve nüfûzu kendi elimizde tutmalıyız ve anâsır-i sâireye bunu kaptırmamalıyız.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Yetim, “II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Bir Formül: 'Millet-i Hâkime' Düşüncesi ve Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 18, Aralık 2008, s. 79-80.

⁴⁰ Akşin, a.g.e, s. 28.

⁴¹ Milletvekillerinin meclisteki dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir: 288 vekilden 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavud, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 4'ü Musevi, 10'u Slavdır. Bkz. Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 66. Karal'a göre ise 240 vekil seçilmiştir. Bunlardan; 150'si Türk, 50'si Arap, 18'i Rum, 12'si Ermeni, 4'ü Bulgar, 2'si Sırp, 3'ü Yahudi, 1'i de Ulahtır. Bkz. Karal, a.g.e, s. 62-63.

⁴² Akşin, a.g.e, s. 27.

⁴³ İttihatçıların başa geçme korkusu nedeni ile.

⁴⁴ İhsan Güneş, “II. Meşrûtiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, S: 1, 1 Ocak 1990, s. 183.

olduğunu belirtip bundan sonraki kabineleri de ancak Kâmil Paşa'nın İngiltere'ye karşı izlediği dostluk politikasını sürdürmesi koşuluyla destekleyeceklerini bildirmişlerdir.⁴⁵

Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi Harbiye ve Bahriye Nâzırlığı meselesi ile ilişkilidir. Bu konuda Harbiye ve Bahriye Nazırlığı ile ilgili Kanûn-ı Esasî'nin bazı hükümlerini açıklamaya çalışan Hatt-ı Hümayûn oldukça etkili oldu. Bu açıklama, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının Sadrazam ve Şeyhülislâm gibi saray tarafından atanacağı şeklinde idi. Kâmil Paşa, bahsi geçen nazırların atanması hakkını doğrudan kendi üzerine almak istemiştir. Böylece Kâmil Paşa, II. Abdulhamit'in yapmayı isteyip de yapamadığı bir uygulamayı gerçekleştirmek istemiştir.⁴⁶

Francis Mc Cullagh'un Kâmil Paşa hakkında yaptığı şu değerlendirme dikkat çekicidir: *“Kâmil Paşa, az rastlanır derecede akıllı bir insandır. Kâmil Paşa'nın yaratılışındaki en baskın özelliği, kişisel yükselme hırsıdır. II. Abdulhamit ile Harbiye ve Bahriye nâzırlarının değiştirilmesinde yaptığı kavga, kendi yetkilerini Yıldız'a karşı arttırmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Yaptığı bu değişikliğin sebebi de Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını değiştirmesi, kendi yetkilerini Meclis'e karşı arttırmak istemesidir.”*⁴⁷

Ahmet İzzet Paşa ise anılarında: *Kâmil Paşa merhûmun bu olaylar esnasında Rıza Paşa'nın savaştan çekinmesi, Nâzım Paşa'nın ise cesur ve ihtiraslı görülmesinden dolayı, Harbiye Nezareti'nde bilinen değişikliğe ihtiyaç duyulduğu söylenmekte ve her iki paşanın birer istifa tezkiresini de delil olarak göstermekte olduklarını bazı yerlerden işittim. Eğer bu rivayet doğruysa, Harbiye Nezaretindeki değişiklikler, Bulgarlarla uzlaştıktan uzun zaman sonra ortaya çıktığına göre, bu esnada Kâmil Paşa'nın yeniden bir olay mı çıkarmak istediği hususu üzerinde düşünülmeğe değer”* diyerek, Kâmil Paşa'nın amacının, açık bir şekilde ne olduğunun anlaşılamadığını ifade etmektedir.

Kâmil Paşa'nın koltuğunu kaybetmesinin diğer sebebi ise cemiyet ile giriştiği iktidar mücadelesidir. Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yasal bir sıfatı olmadan hükümeti yönlendirmesini hazmedemiyordu. Cemiyet ise onun seçimlerde

⁴⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s. 58.

⁴⁶ Yaşar Özüçetin, Sıddık Yıldız, *“İkinci Meşrûtiyet Devrinde Meclis-i Mebûsan'ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”*, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 13, S: 1, Erzurum 2009, s. 14.

⁴⁷ Aynı yer.

Ahrar Fırkası'nı desteklemesini kabullenemiyor ve eski tip despot bir yönetim sergilediğini düşünüyordu.⁴⁸

Kâmil Paşa'nın istifası üzerine *Musavver Muhit*'te "Kulağı Delik" rumuzlu bir yazıda: gazetenin konu hakkında tarafsız olduğu ama istifanın olmaması gerektiğini belirttikten sonra devamla; "Bakalım Avrupa bize karşı ne tavır alacak? Her halde yeni kabinenin devamı bu nokta üzerinde müessis demektir"⁴⁹ diye yazmaktadır. Bu yorum devletin kendi iç meselesinde bağımsız hareket edemediğini göstermektedir.

Kezâ konu hakkında Sâika'da çıkan bir makalede, "Kâmil Paşa'nın sükûtundan beri vârid olan ajans telgraflarıyla Avrupa matbû'âtı nazar-ı tedkik ve mutala'adan geçirir isek şöyle bir netice çıkmaktadır: Berlin matbû'âtı memnûn, Avusturya matbû'âtı biraz tereddütle beraber beyân-ı memnuniyet ediyor. Fransız gazeteleri ve bahusûs Tan gazetesi; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istediği gibi icrâ-yı hükümet etmekte olduğunu söyledikten sonra Hilmi Paşa kabinesinin hizmet edebileceğini yazmaktadır. İngiliz matbû'âtı, Kâmil Paşa kabinesinin sükûtunu şiddetle tenkit etmektedir. Aleyyü'l-husûs Tayms (muhtemelen Time's gazetesi) gazetesi yazdığı uzun uzun bendlerle teessüfünü der-meyân eyliyor. Bulgar matbû'âtı, yeni kabineyi nazar-ı hoşnudu ile görmüyor. Rusya 'Varma' gazetesi; Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Makedonya'da ıslahata memûr olduğu zaman önüne çıkan mukavemetten bambaşka bir mukavemete tesadüf edeceğini kanâ'at-ı hâsıl etmelidir"⁵⁰ denilerek Kâmil Paşa'nın koltuğunu kaybetmesinin Avrupa basınında yankıları karşılaştırılmış ve şu sonuca ulaşılmıştır: Almanya ve Avusturya basını memnundur, Fransa basını tereddütte olmasına karşın Hilmi Paşa kabinesinin de iş yapacağını öngörmektedir, İngiliz basını ise bu değişikliği şiddetle eleştirmektedir, Bulgar basını Hilmi Paşa kabinesinin başa gelmesinden rahatsızdır, Rusya basını ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın önceki görevlerinin aksine daha büyük bir vazifeyi devraldığını belirterek bir bakıma bu kabine değişikliğinden rahatsız olduklarını dile getirmiştir.

⁴⁸ Özyüksel, a.g.m, s. 257.

⁴⁹ "Kâmil Paşa'nın Sükûtu", *Musavver Muhit*, 5 Şubat 1324.

⁵⁰ Sâika, 7 Şubat 1324.

Kâmil Paşa'dan sonra sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir (1 Şubat 1324).⁵¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin o günlerdeki düşüncesi ise; subaylara siyâsî hayattan ellerini çekirmek, cemiyeti ve meşrûtiyeti, ordunun yardımından mahrum etmeye çalışmaktır. Netice itibarıyla bu türlü girişimlerin irticayı kuvvetlendirmeye yönelik bir teşebbüs gibi ortaya çıktığını iddia edenlere de rastlanmıştır.⁵²

1.1.1 II. Meşrûtiyet Sürecinde Osmanlı Üzerinde İngiliz-Alman Rekabeti

Osmanlı Devleti toprakları jeopolitik konumu sebebiyle Avrupa devletleri arasında uzun bir süre rekabet sahası olmuştur. II. Meşrûtiyetin ilânına müteakip Osmanlı toprakları üzerindeki İngiliz-Alman rekabeti ise iyice artmıştır.

Meşrûtiyetin ilânıyla oluşan yeni siyâsî atmosferde İngilizlerin Osmanlılarla yakınlaşma çabaları İttihatçılardan da karşılık görmüştür. Bu nedenle İngiltere'nin Genç Türkleri destekleyici politikası kısa sürede olumlu sonuçlar vermiştir. Yeni yönetimin İngiliz taraftarlığı ise açıkça belli olmaktadır. Kezâ, İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun önerileri dikkate alınmaktadır. Meşrûtiyetin ilânından hemen sonra, Osmanlı donanmasının yeniden organizasyonu için bir İngiliz amiralinin gönderilmesi de talep edilmiştir. Birkaç ay sonra da Babiâli, Crawford adlı bir İngiliz gümrük görevlisini Osmanlı gümrüklerini düzenlemek üzere görevlendirmiştir. Abdulhamit bile İngiliz büyükelçisini kabulünde ona büyük teveccüh göstererek, bundan böyle ülkesini anayasaya sadık kalarak yöneteceğini ve bu konuda en büyük desteği İngiltere'den beklediğini söylemiştir.⁵³

İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlileri birbirleriyle yürüttükleri yazışmalarda özellikle bir nokta üzerinde durmaktaydılar. Ne yapıp edip ellerine geçirdikleri bu “*altın*

⁵¹ **Musavver Muhit**, 5 Şubat 1324. *Sonrasında, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın heyet-i vükelâ programı gazetelerde neşredilmiştir.* Bkz. **Tanin**, 5 Şubat 1324; **Sâ'ika**, 7 Şubat 1324.

⁵² Özüçetin, Yıldız, a.g.m, s. 14.

⁵³ Özyüksel, a.g.m, s. 243.

fırsatı” iyi kullanılmalı ve Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki nüfûzunu gerileterek yerine İngiltere’ninkini geçirmek üzere ellerinden geleni yapmalıydılar.⁵⁴

Diplomatik yazışmalarda meşrûtiyetin ilânı sonrasında Almanya’nın içine düştüğü zor durumun altı çiziliyor ve buna neden olarak Alman İmparatoru’nun Abdulhamit’le olan yakın ilişkisi gösteriliyordu. İngiliz bürokratlarına göre, Almanya eski rejimin sağladığı “*avanta*”lara ortak olmasının bedelini ödüyordu. Raporlarda meşrûfi yönetimin iş başına gelmesiyle Almanya’nın prestijinin yerlerde süründüğü belirtiliyordu. İngiliz uzmanlar bu ani değişimden yararlanarak özellikle Bağdat demiryolu gelişmelerini lehlerine çevirmelerinin tam zamanı olduğunu da vurguluyorlardı. Bağdat demiryolunun üzerinde bu derece durmaları boşuna değildi. Bu ilgi Bağdat demiryolunun Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz-Alman nüfûz mücadelesinin tam merkezinde yer almasından kaynaklanıyordu. Bağdat demiryolu tartışmaları İngilizlerce İngiliz-Alman hissiyatının gerçek anlamda barometresi olarak algılanıyordu.⁵⁵

Aslında bu geçiş döneminde Osmanlı üzerindeki Alman-İngiliz nüfûz mücadelesi ile İmparatorluk içindeki sivil-asker mücadelesi oldukça paralel olarak geliyordu denilebilir. Ancak bir hayli girift olan bu meseleyi belki gereğinden fazla basitleştirme riskini göze alarak ileri sürülebilir ki ordu Almanları, Cemiyet ise İngilizleri destekliyordu.⁵⁶

Kuramsal olarak bakılırsa, her ikisi de gericiliğe karşı idi ve anayasal yönetim biçimi tartışma konusu değildi. Ama fiilen bir iktidar mücadelesi derinden derine sürmekteydi. Askerler anayasal yönetimin yeniden kurulmasını sağlamış, ama sıkıyönetimin ilânı askere -özellikle Mahmût Şevket Paşa’nın kişiliğinde- sivil yönetimin üzerinde hissedilir bir denetim gücü kazandırmıştı. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili önemli konular bir İngiliz-Alman rekabeti biçiminde ortaya çıkmaktaydı. Bir tesadüf değilse Goltz’un İstanbul’a geldiği günlerde bir Osmanlı meclis heyeti Londra ve Paris’i ziyaret etmekteydi. Cemiyetin yayın organlarında çıkan Almanya ile ilgili bir eleştiri aslında ordunun eleştirilmesi anlamına da gelebiliyordu. Örneğin; İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı basın, Lynch şirketinin Hamidiye ile

⁵⁴ Özyüksel, a.g.m, s. 244.

⁵⁵ Aynı yer.

⁵⁶ Özyüksel, a.g.m, s. 255.

birleştirilmesine karşı girişilen muhalefetin bir Alman kışkırtması olduğunu ileri sürebiliyordu. Eleştirinin dozunu, Mahmût Şevket Paşa ile Von Der Goltz'un Cemiyet'i yıkıp, Alman yanlısı bir askerî rejim kurmayı tasarlamakla suçlayacak kadar artırdılar. Orduya yönelik bu tür saldırılar devam edince Divan-ı Harb 22 Aralık 1908'de *Tanin* gazetesini kapattı. Artık, ordunun siyaset üzerindeki gücü yavaş yavaş belirginleşiyordu.⁵⁷

Kâmil Paşa'nın iktidarı da düşürülüşü de Almanya-İngiltere rekabeti bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim Kâmil Paşa'nın iktidarından İngiltere memnundur, Almanya memnun değildir. Almanlar, Kâmil Paşa'nın iktidarını İngilizlerin bir zaferi olarak görmüşlerdir. Kâmil Paşa'nın iktidardan düşüşü ise Almanya'da memnuniyet, İngiltere'de ise memnuniyetsizlik doğurmuştur.⁵⁸

Aslına bakılırsa, İngilizlerin başlangıçtaki Osmanlı yanlısı tutumlarının da Osmanlılara karşı besledikleri olumlu duygulardan çok imtiyaz mücadelesinde öne geçme arzusundan kaynaklandığı söylenebilir. Grey, Anadolu'nun zenginliklerinin Almanların eline geçmesinden duyduğu üzüntüden söz ederken dolaylı da olsa asıl amacını itiraf etmekteydi.⁵⁹

1.2. 31 MART'A GİDEN YOL

1908 yılının son üç ayında Osmanlı Hükümeti'nin esas çabası dış politika ile ilgilidir. İç politikadaki sorunlar ise; baş kaldırmaya başlayan meşrûtiyet ile İttihat ve Terakki karşıtlarını kontrol altına almak, seçim işlerini hükümetin tam tarafsızlığı içinde sonuçlandırmak, ordu içinde taassup kışkırtmalarıyla başlayan "*mektepli-alaylı*" subay tartışmalarını çözümlenmek, yıllardan beri hizmet sürelerini tamamlamış fakat hâlâ silâh altında tutulan erlerin konumu, bunun yanı sıra yeniden asker toplanılmasıyla ortaya çıkan hoşnutsuzluklar ve birçok subayın yasak olmasına rağmen siyasal

⁵⁷ Özyüksel, a.g.m, s. 256.

⁵⁸ Süleyman Kocabaş, **Osmanlı ihtilâllerinde Yabancı Parmağı**, Vatan Yayınları, İstanbul 1993, s. 224-225.

⁵⁹ Özyüksel, a.g.m, s. 258.

çalışmalara katılmasıyla meydana gelen sıkıntılı durumlar ile uğraşmak zorunda kalmasıdır.⁶⁰

Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin meşrûtiyete rağmen devlet yönetimine doğrudan doğruya katılmaması bir yandan cemiyete karşı halk yığınları arasındaki tepkiyi geliştirirken, öte yandan söylentiler ve olayları birbirine bağlama yoluyla kamuoyu tahrik ediliyordu. Bu dönem içerisinde İstanbul'da yangınların çoğalması, bu söylentileri büsbütün arttırmıştı. Özellikle, "*Çırçır Yangını*" bir sorun haline getirilmiş ve şeriat hükümlerinin uygulanmaması yüzünden İstanbul'un başında belaların dolaştığı söylenmiştir. Bu arada cemiyetçi propaganda, yangınları eski hafiyelerin kundaklama faaliyetine bağlamaya çalışıyorsa da halk bunları daha çok kıyamet gününün yaklaşma alâmeti olarak kabul ediyordu. Kezâ, rejim değişikliği dolayısıyla bir takım çıkarlara set çekilmiş ve işten çıkarılan memûrlar da doğal olarak yeni düzenin karşısına geçmişlerdi. Üstelik meşrûtiyet, sürgünlerden dönen ve daha büyük imkânlarla kavuşmak isteyen aydınların bir kısmını da tatmin etmemiştir.

İşte bu nedenlerden dolayı İttihatçılara karşı oluşan muhalefet her geçen gün genişlemektedir. Bu arada, meclisteki muhalefet grubu ve basının İttihatçılara ölçüsüz bir şekilde saldırılarını artırmasının sebepleri arasında siyasal ihtiraslara ek olarak Batılı devletlerin kendi çıkarlarını koruma sebebiyle çevirdiği faaliyetlerin de büyük payı vardır.⁶¹

7 Ekim 1908 tarihinde Kör Ali ve İsmail Hakkı adlarında iki hocanın liderliğinde Fatih Camisi'nden başlatılarak Beyazıt, Sirkeci, Beşiktaş istikametlerini takip edip sonrasında Yıldız'a ulaşan, meşrûtiyet aleyhinde,⁶² bir bakıma 31 Mart ayaklanmasının provası yapılmıştır. Bu iki hocanın:

"Ey ümmet-i Muhammet, din elden gidiyor! Sokaklarda alenen oruç yiyorlar, kadınlar yüzleri açık geziyorlar" şeklindeki açıklamalarıyla halkı kışkırttıkları görülmektedir.⁶³

⁶⁰ Necdet Aysal, "*Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 16.

⁶¹ Aysal, a.g.m, s. 17-18.

⁶² Taylan Sorgun, **Devlet Kavgası İttihad ve Terakki**, Kumsaâti Yayınları, İstanbul 2007, s. 159.

⁶³ Aysal, a.g.m, s. 19.

Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey, bu olaylar hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

"Eylül'ün Yirmi Dördü'nde (24 Eylül 1324/7 Ekim 1908) saât on sularında Efendimiz beni çağırarak 'Birçok Fatih hocaları Saray-i Hümayûn pişgâhına gelmişler. Mutlak beni görmek istiyorlarmış. Başmabeynci Nuri Paşa geldi, söyledi, bir kere de sen gör' buyurdular. Sarayın kapısı önüne çıktım; başının üstüne bir sarık sarmış, göğsü bağı açık pejmürde kıyafetli, şaşı gözlü, meczub tavırlı bir adamın koltuğuna iki kişi girmiş ve etrafına da ellerinde bayraklar kırk elli kadar adam toplanmış, seyirci olarak birçok halkın da bunlara takılarak gelmiş olduğunu gördüm. Ber-takrib bunların yanlarına sokuldum... Hoca Ali Efendi namında olan bu adam, meyhaneler kapanmalı, resim çıkarmak men olunmalı, İslâm kadınları sokaklara çıkmamalı diyor idi... Zat-ı Şahâne'leri mabeyn dairesine teşrif buyurdular. Pencereyi açtım. Ali Efendi pencerenin önüne gelerek: Padişahım çoban isteriz, çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, meyhaneler kapanmalı, İslâm kadınları açık, saçık sokaklarda gezmemeli, resim çıkartılmamalı, tiyatrolar kapanmalı... Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor diye seslendi."

Bütün bu olaylar üzerine II. Abdulhamit'in:

*"İcap eden emir verilir. Muktezâ-yı şeriat icra olunur. Müsterih olun Hoca Efendi" demesinin ardından kalabalık dağılmaya başlamıştır.*⁶⁴

Kör Ali ve yanındaki kalabalık Yıldız dönüşünde rastladıkları Sadrazam ve Şeyhülislâm'a hakaret ve taarruzda bulunmuş ve Şeyhülislâm'ın arabasının camlarını kırmıştır. Bu saldırılarda en ileri gidenler ve taşkınlık yapanlardan birisi İsmail Hakkı olmuştur.⁶⁵

Bu olaydan kısa bir süre sonra Kör Ali, kayınpederi Urfalı Mehmet ile İsmail Hakkı, Koltukçu Abdullah ve birkaç arkadaşı polis tarafından tutuklanarak adliyeye götürülmüşlerdir. Süleyman Kani İrtem'e göre; bunlardan Urfalı Mehmet, Lâtin topluluğundan iken din değiştirmiş, orada burada süründükten sonra, Ebulhüda Efendi'ye uşaklık etmiş birisidir. Kalabalık bir halk kitlesi, Kör Ali'yi ve onunla beraber tutuklananların haklarını savunmak ve onları kurtarmak amacıyla Meşihat Dairesi'ne

⁶⁴ Aynı yer.

⁶⁵ Siddık Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 13.

gitmiştir. Gidenler arasında eski hafiyeler, ulema kıyafetiyle görülenlerin ve sahte sarıklıların da olduğu anlaşılmıştır. Nitekim bunlardan birisinin de Fatih avlusunda bakkallık yaptığı ortaya çıkarılmıştır. Kör Ali ve arkadaşları 29 Ekim 1908'de (16 Teşrin-i Evvel 1324) yapılan yargılama sonucunda idama mahkûm edilerek asılmışlardır.⁶⁶

Bu hareketi birkaç gün sonra bir ikincisi takip etmiş, Beşiktaş'ta Ekim ortasında bir Rum bahçivana kaçan, Müslüman bir kadın yüzünden olaylar tekrar başlamıştır. Birbirlerini seven gençlerden Bedriye'nin Todori'ye kaçması üzerine taassubu kabaran ve galeyana gelen halk ayaklanmıştır. Polis karakoluna götürülen genci halk, karakolu basarak polisin gözü önünde öldürmüştür. Öldürme sebebi yine aynıdır: "*Şeriat mahvoluyor! Zira ırz ve namus gâvurların ayakları altına alınmıştır!*"⁶⁷

23 Ocak 1909'da Harbiye Mektebi'nde karışıklıklar çıkmış, gösteriler düzenlenmiştir. Neticede ise 600 öğrenci Harbiye'den çıkarılmıştır. Bu da İstanbul'daki ortamın İttihat ve Terakki aleyhinde bozulmasında önemli rol oynamıştır.⁶⁸

Hüseyin Cahit: "*...Kör Ali'lerle başlayan irticâ olayları henüz son bulmamıştır. Olayın etkileri hala devam ediyor. Deniz altında kalan dağ silsilesinin büyük parçaları göze görünmez. Bunun ancak pek sivrilen tepeleri birer ada halinde öteden beriden yükselir. Fakat bir nazar-ı tedkik bu zirvelere bakılarak dağ silsilesinin istikameti âdeta adım adım takip edilebilir...*

Pek yüze çarpan tezâhürâtı nazar-ı dikkat önünde tutulacak olursa bunların hepsinin aynı bir asıla bağlı olduğu anlaşılakta güçlük çekilmez... Kör Ali, 'Şeriat isteriz' diye etrafında kalabalık toplamıştır... Din ve ahret ile zerre kadar alakası olmadıklarından şüphe olmayan birtakım gizli ağızlar 'Şeriat isteriz' kelimelerini fısıldayınca bu söz derhâl birçok saf müminlerin kalbinde tesir yaptı... Bu tahrikâtı vatanımız adına gayret zararlı gördüğümüzden ve hâinlerin bu defa birçok vicdanları saf, kalpleri temiz kimseleri bu şeriat kisvesi altında aldatabilmelerinden korktuğumuz için bugün şu meseleyi mevzû' bahis ederek nazar-ı intibâhı açmak istiyoruz...

Bugün şeriat isteriz! diye feryâd etmek için evvela altı yedi aydan beri şeriata ne halel getirildiğini göstermek iktiza eder. Eğer şeriata getirilen halel, idare-i sabıka

⁶⁶ Yıldız, a.g.tz, s. 14.

⁶⁷ Aysal, a.g.m, s. 20.

⁶⁸ Aydemir, a.g.e, s. 154.

zamanında vukû‘ bulmuş da şimdi şikâyet ediyorsa evvela şurası tahakkuk ediyor demektir ki şimdi şeriat isteriz avazesıyla çıkanlar vaktiyle vazifelerini ifâ etmemişlerdir...

Ahkâm-ı şer‘iye, malûm olduğu üzere âhkâm-ı uhreviye ve âhkâm-ı dünyeviye namıyla ikiye ayrılır. Bugün kimsenin namaz kılmasına mani olunuyor mu? Hacca gitmesine itiraz olunuyor mu? Dinî vazifesini yerine getirmesine ses çıkarılıyor mu? Hayır. Demek ki şeriatın âhkâm-i uhreviyesi tamamıyla mevcuttur...’’⁶⁹ diyerek Kör Ali benzeri olayları kınamakta ve bu gibi hareketlerin ileride yaşanabileceğine vurgu yapmaktadır. Diğer bir deyişle 31 Mart olaylarının çıkacağını öngörmektedir.

Sâika’da : “Ordunun siyaset ile iştigali ve umûr-ı hükümet ve siyâsîyeye karışması hiçbir yerde tecvîz edilir şeylerden olmadığından bunun ileride Türkiye için vahim sonuçlar ortaya koyabileceğine’’⁷⁰ değinilerek adeta 31 Mart’ın çıkacağı öngörülmektedir. İleriki günlerde Rıza Nur da mevcut ortamın hiç de iyi olmadığını dile getiren yazısını kaleme almıştır.⁷¹

Kısaca özetlemek gerekirse; Türk basını gidişatın çok tehlikeli olduğunu ve ileride bu nedenle korkunç olaylarla karşılaşılacağını, bir nevi 31 Mart’ın olabileceğini önceden duyurmuştur.

1.2.1. Avcı Taburları’nın İstanbul’a Gelişi ve Sonrasında Yaşanan Olaylar

II. Meşrûtiyet hareketi, Makedonya’da ve Rumeli Dağları’nda başlayan bir isyan hareketiyle ilân edilmesine rağmen, iktidarın merkezi hâlâ İstanbul’dur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelenleri, gerek iktidarı fiilen ellerine alıp devlet işlerini yürütecek kadrolardan yoksun bulunmaları, gerekse halen devlette ve halk arasında saygınlığını ve etkinliğini koruyan II. Abdulhamit’in varlığından duydukları korku yüzünden kendilerini İstanbul’da bir türlü rahat hissedememişlerdir. Bu yüzden ki Cemiyet’in genel merkezi hâlâ Selanik’te bulunuyor ve İttihatçılar küçük kabine revizyonlarıyla kendi güçlerini tecrübe ediyorlardı. Ama Cemiyet’in en büyük

⁶⁹ Tanin, 17 Şubat 1324.

⁷⁰ Sâika, 7 Şubat 1324.

⁷¹ Rıza Nur, “Görüyorum ki İş Fena Gidiyor”, İkdâm, 27 Şubat 1324.

korkusunun, uzun yıllar boyunca korkulu rüya görmelerine sebep olan II. Abdulhamit'ten kaynaklandığı söylenebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdulhamit'e ve onun temsil ettiği güçlere karşı iktidarlarını ve can güvenliklerini korumak amacıyla, İstanbul'da bulunan askerlere de güvenemediğinden, 1908 Eylül ayı sonlarında III. Ordu'dan üç Avcı Taburu'nu Mecidiyeköy'deki Taşkışla'ya yerleştirmiştir. Selanik'ten getirilen bu taburlara, o günlerde '*meşrûtiyetin sadık bekçileri*' ve dolayısıyla da cemiyetin destekçisi olarak bakılıyordu.⁷²

Avcı Taburları gösterişli birliklerdir, İstanbul'da da heyecanla karşılanmışlardır. Başlarında Rumeli'nin çete harplerinde pişmiş, zinde, yiğit, genç subaylar vardır. Bu özellikler Avcı Taburlarının her gittiği yerde şerefli imtiyazları olmuştur. Fakat Avcı Taburları kısa zaman içerisinde başıboş kalmış, 31 Mart olayları sırasında ise ayaklanmıştır.⁷³

1.2.1.1. Taşkışla Olayı

1908 Ekimi'nin son günlerinde meydana gelen bu hadise, Taşkışla'da kalan alay mensuplarından 1321 celp dönemine mensup askerlerin Cidde'ye sevk edilmek istenmelerinden çıkmıştır. Bu yıllarda normal muvazzaf hizmet sürelerini tamamladıkları halde terhislerinin geciktirilmesi ve askerlerin bir nevi "*yumuşak isyan*" ile terhis talep etmeleri ilk defa rastlanan bir olay değildir. Ancak bu defa Taşkışla askerleri, karşılarında babacan tavırlı alaylı komutanlar yerine Selanik'ten getirilen Avcı Taburlarını ve onların başındaki müsamahasız ve sert komutanları bulmuşlardır. Çıkan çatışmada, isyancılardan üç çavuş öldürülmüş ve ayaklanma bastırılmıştır.⁷⁴

⁷² Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 84.

⁷³ Aydemir, a.g.e, s. 151.

⁷⁴ Alkan, a.g.e, s. 81.

1.2.1.2. Yıldız Olayı

II. Abdulhamit'in 'Özel Muhafız Alayı' arasında Söğüt yöresinden getirilmiş olan Kayı boyuna mensup yaklaşık iki yüz Türk askeri yanında birkaç bin Arnavut ve Arap askeri yer almaktadır. Arnavut askerlere "Tüfekçi" ve Arap askerlere de "Sarıklı zuhaf" denilmektedir. Bu Arap ve Arnavut asıllı, padişahı korumakla görevli askerler, ayrı birlikler halinde bulunurlar ve aralarına Türk askerini katmazlardı. II. Abdulhamit'in bu askerleri seçmesindeki amacı, İstanbul halkının düşünce ve duygularına yabancı kalan ve hatta az veya hiç Türkçe bilmeyen erlerden kurulu böyle bir birlik tarafından korunmakla; başkentteki memnuniyetsizlik akımlarıyla ilgilenmeyerek yalnız padişaha bağlı ve padişahı korumakla ilgilenen bir kuvvete sahip olmak istemesinden kaynaklanmıştır.⁷⁵

Yıldız Sarayı'nı korumakla görevli Arnavut taburundan bir takım askerin terhis edilmesi, Anadolu birliklerinden bir miktar Türk askerinin görevlendirilmesi üzerine ordu içinde gerilim artmıştır. Arnavut taburuna mensup askerler, Anadolu'dan gelen bu Türk askerlerini aralarına kabul etmeyip bu askerleri zor kullanarak kışladan dışarıya çıkarmışlardır. Sadrazam Hüseyin Hilmi ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşaların müdahaleleriyle kan dökülmesi engellenmiştir. Padişah'tan izin alınması üzerine, kışlada bulunan Arap ve Arnavut taburları Taşkışla'ya nakledilmiştir. Daha sonra Arap taburuna mensup bu askerler Şam'a, Arnavut taburuna mensup askerler de Selanik'e gönderilmiştir.⁷⁶

1.2.1.3. Hasan Fehmi Cinayeti ve Sonrası

25 Mart 1325 (7 Nisan 1909) Çarşamba gecesı saat beş buçuk sıralarında⁷⁷ gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi 31 Mart Ayaklanması'nın bir bakıma habercisi olmuştur. Çünkü bu cinayetin faillerinin bulunamayışı muhalefetin tepkisini büsbütün artırmıştır. Olay öncesi İkdâm'da şu suretle anlatılmaktadır:

⁷⁵ Uçar, a.g.tz, s. 111.

⁷⁶ Uçar, a.g.tz, s. 112.

⁷⁷ İkdâm, 26 Mart 1325; Tanin, 26 Mart 1325.

“Şâkir Bey, Hasan Fehmi Bey’in dostlarındanmış. Şâkir Bey önceden Yemen vilâyetinde bir kaymakamlıkta bulunmuş ve bu kere İstanbul’a gelmiş olduğundan geçenlerde Serbestî Gazetesi İdârehânesi’ne giderek Hasan Fehmi Bey’e demiş ki:

‘Birâder’ ben daha önce Yemen’de kaymakamlıkta bulundum. Bu kere de Hicaz vâli ve kumandanlığına Ferîk Hâdi Paşa tayîn olundu. Ona müracaat edeceğim. O, vilâyet içerisinde beni bir kaymakamlığa tayîn ettirsin. Sen burada yazarsın, birlikte gidelim de Hâdi Paşa’ya söyleyelim.

Hasan Fehmi Bey de:

‘Ben Hâdi Paşa’yı pek iyi tanımam. Dostum Ergiri Mebûsu Müfid Bey vardır. Hâdi Paşa onun arkadaşıdır. Müfid Bey’e söyleyelim. O, seni Hâdi Paşa’ya takdîm etsin’ demiş.

Bir gün birlikte gideceklerini (24 Mart 1325 Salı akşamı gitmeyi) aralarında kararlaştırmışlar.”⁷⁸

Aynı gazetede olayın gelişimi şöyledir:

(24 Mart 1325) Salı akşamı, Şâkir Bey saat on iki sularında Serbestî Gazetesi İdârehânesi’ne gelir ve Hasan Fehmi Bey’e birlikte gitmelerini teklif eder. Hasan Fehmi Bey, birlikte Hâdi Paşa’ya gideceklerini Serbestî Gazetesi sahibi Mevlânzâde Rıfat Bey’e ifâde eder. Rıfat Bey de, yerine başka birini bırakması şartıyla Hasan Fehmi Bey’e gitmesine müsâde etmiş ve ‘Eğer geç kalırsanız Beyoğlu’nda bir otelde kalıp yatınız’ diyerek bir de para vermiştir. Sonrasında Mevlânzâde Rıfat Bey, gerek Hâdi Paşa’nın gerekse Ergiri⁷⁹ milletvekili Müfid Bey’in arkadaşı olduğu için Hâdi Paşa ile Müfid Bey’e bir tavsiye yazıp Hasan Fehmi Bey’e vermiştir. Hasan Fehmi ile Şâkir Bey o gece saat bir buçuk kararlarında Serbestî İdârehânesi’nden kalkıp Karaköy Köprüsü’nden Galata’ya geçmişler; oradan tramvaya binmişlerdir. Tramvayda, Serbestî gazetesi yazarlarından Nihât Bey’e tesâdüf etmişler ve (her üçü birlikte konuşarak) tramvay Tepebaşı’na geldiği sırada Hasan Bey ile Şâkir Bey tramvaydan inmiştir.⁸⁰

Hâdi Paşa’nın Tepebaşı’ndaki bir otelde kalması dolayısıyla her ikisi birlikte otele girmiş ve karşılıklarına genç bir garsonun çıkıp ne istediklerini sorması üzerine,

⁷⁸ İkdâm, 26 Mart 1325.

⁷⁹ Arnavutluk’un günümüzdeki on iki ilinden biridir.

⁸⁰ İkdâm, 26 Mart 1325.

“*Hâdi Paşa’yı göreceğiz*” cevabını vermişlerdir. Garson da Hâdi Paşa’nın biraz rahatsız olup erkenden yattığını ve akşamdan Müfid Bey ile beraber oturduklarını belirttikten sonra Müfid Bey’in de otelde olup onun da yattığını söylemiştir. Hasan Fehmi ile Şâkir Bey, ertesi gün otele erken gelerek ikisini de birlikte görmek amacıyla otelden çıkmış, Tokatlıyan Gazinosu’na gidip birer çay içmek istemiş, fakat fikir değiştirip ayakkabılarını boyatmak için Galata Sarayı ile Mekteb-i Sultanî binâsının arasındaki köşedeki boyacı dükkânına girmişlerdir. Hasan Fehmi, ayakkabılarını boyatmakta iken orada iki kişi ile görüşmeye başlamıştır. Şâkir Bey, bunları tanımadığı için sözlerine hiç karışmamıştır.⁸¹

Ayakkabılarının boyanması bitip dükkândan dışarı çıktıklarında Hasan Fehmi, Şâkir Bey’e hitâben “*Şâkir Bey, bu görüştüğüm zâtlar tanıdık mı?*” diye sormuş ise de Şâkir Bey’in tanımadığını söylemesi üzerine “*Keşke seni onlara takdîm etseydim. Bunlardan biri Fırka-i Âhrâr Kâtib-i Umûmiye’si Nureddin Ferruh Bey, diğeri de meşhûr şâir Celâl Sâhir Bey’dir*” demiştir. Sonrasında, her ikisi birlikte Tokatlıyan Gazinosu’na giderek orada bir müddet oturup çay içtikten sonra kalkıp Beyoğlu’nda bulunan Britanya Oteli’nde (Hasan Fehmi Bey’in tanıdıklarından) Reşit Bey’in odasına gitmişlerdir.⁸²

Odada Reşit Bey ile misâfiri Giritli Kâmil Bey’i bulmuşlar; bir müddet de orada oturduktan sonra Kâmil Bey de beraber olduğu halde ayrılmışlar; üçü birlikte tünel önündeki meydanlığa kadar gelmişlerdir. Kâmil Bey, evinin o civarda bulunması dolayısıyla aralarından ayrılmıştır. Hasan Fehmi ve Şâkir Bey’ler de yüksek kaldırım yönünden Galata’ya inmişlerdir. Yolda Hasan Fehmi, Serbestî Matbaası’nın daha güzel bir yere erişeceği, alet ve araçlar ile mâkine götürüleceği konusunda Şâkir Bey’e bilgi verdiği sırada Galata Köprüsü nöbetçilerine yirmi para verip karşıya geçmişlerdir. Köprünün tam ortasına geldikleri sırada, *Mevlân!* Diye bir ses işitilmesine müteakip bir silâh patlamış ve birbiri ardı sıra üç el daha silâh atılmıştır. Hasan Fehmi, Şâkir Bey’in sağ tarafında bulunduğu halde silâh sol taraftan ateş edilmiş ve Şâkir Bey silâhın sesiyle birdenbire sendelemiş; arkasına baktığı sırada siyâh elbiseli, az kara bıyıklı bir şahsı görmüş fakat kimliğini teşhis edemeyip yalnız düğmelerinin parlamasından bir subay olduğunu anlamıştır. Hasan Fehmi Bey üç yerinden, Şâkir Bey ise bir yerinden

⁸¹ Aynı yer.

⁸² Aynı yer.

yaralanmıştır. Şâkir Bey, arkadaşı Hasan Fehmi Bey'in yere düştüğünü görmesi üzerine "*Polis yok mu? İmdad! Yetişin!*" diye köprünün İstanbul tarafına doğru koşmaya başlamıştır.⁸³

Köprü üzerinde gezmekte bulunan Mıntıka Memûru Polis Hakkı Efendi silâh sesini işitince koşmuş ve sonrasında Şâkir Bey ile karşılaşmıştır. Şâkir Bey: "*Aman burada adam öldürüyorlar... Yetişin*" demiş ise de Polis Hakkı Efendi, Şakir Bey'i tutarak (İstanbul tarafındaki) karakola götürmüştür. Şâkir Bey, karakolda bulunanlara:

"*Canım ne duruyorsunuz? Köprüde adam öldürüyorlar da siz hâlâ buradasınız!*" demiştir. Ardından da emniyet güçlerine, kâtilin kendisi olmayıp köprü üzerinde diğer birinin kendisini de vurduğunu açıklamıştır. Diğer polisler, silâhlarını çekerek olay yerine gitmişlerse de o taraflarda kimseyi görmemişlerdir. Öte taraftan, cinâyetin gerçekleşmesinden sonra İstanbul tarafına kimsenin geçmemiş olduğunun görülmesi üzerine polis memûrları Karaköy'e kadar koşarak etrafta kâtili aramış fakat kimseyi bulamamış, köprünün Galata tarafındaki tahsîl memûrlarından da köprüden Galata tarafına doğru birinin firâr edip etmediğini sorduklarında tahsîl memûrları, böyle bir kimseyi görmediklerini, kendilerine bildirmişlerdir. Emniyet mensupları olay yerine geldiğinde Hasan Fehmi Bey'in ağzından kanın boşalmakta olduğunu ve birkaç yerinden revolver kurşunuyla arkası üzerine yatmakta olduğunu görmüş ve kendisine olay hakkında sorular sormuşlardır. Fakat polis memûrları, Hasan Fehmi Bey'in ifâde vermeye elverişli olmadığını anlamıştır. Şâkir Bey'e isabet eden kurşunun arka tarafından girip ön tarafından çıkması dolayısıyla Şâkir Bey'in de hayati tehlikede olduğu anlaşılmış; fakat vaktin geç olması, Cısr-i Cedid civârında hekimler de bulunmadığından, yaralılar arabalarla polislerin refâkatinde Bab-ı Zâbtiye'ye gönderilmişler ise de Hasan Fehmi Bey'in arabası Bab-ı Zâbtiye'ye yakın Mekteb-i Hukûk karşısında Molla Fenârî Camî-i Şerîf'i önüne geldiği sırada Hasan Fehmi Bey almış olduğu yaraların tesiriyle hayatını kaybetmiştir. Zabtiye Nezâreti doktorlarından Dimtiraki Bey tarafından yapılan muâyene sonucunda Hasan Fehmi Bey'in, almış olduğu yaraların tesiriyle hayatını kaybettiği anlaşılmıştır.⁸⁴

Fehmi Bey'in öldürülmesinin ardından Darü'l-Fünûn öğrencileri Bab-ı Ali'ye gelmiş, kendilerine katılan ahali ile birlikte Sadrazam Paşa'yı görmek istemiştir.

⁸³ Aynı yer.

⁸⁴ Aynı yer.

“Sadrazam Paşa’yı görmek isteriz, ifâdemiz vardır” sözleri üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, Sadaret Kapısı’ndaki Binek Taşı üzerine çıkıp burada toplanan ahaliye hitaben:

“Evet, evlâdlarım. Tahkikat hükümetin vazifesidir. İnşaallah, kâtili buluruz. Bulunur bulunmaz hakkında en ağır mücazâtı icrâ ederiz. Merak etmeyiniz. Fi’l-katîl hepimizin müceb-i teessüfü olmuştur” demiştir.

Gazetelerde olay hakkında çıkan değerlendirmelere baktığımız zaman:

İkdam’da; hürriyetin henüz ülkeye tam anlamıyla yerleşemediği ve bu olay nedeniyle İstanbul halkının yeni bir istibdatla karşı karşıya olduğuna değinilmektedir. Devamında ise; Hasan Fehmi’yi iyi tanıdıkları, onun ahlak, hamiyet ve vatanseverliğine hayran oldukları dile getirilmiştir.⁸⁵

Volkan’da Vahdetî:

“Hasan! Ey İbn-i Fâtma’nın hem-nâmı olan Hasan!

Onunla senin aranda büyük bir münâsebet buluyorum. O, anadan babadan mahrûm olarak şehîd edildi.

Sen de, onun gibi öksüz, sen de garip olarak şehîd edildin. O; yezîdîlere muhâlif idi. Sen de fırkaya muâriz idin.

Yezîdîler, hükümet-i İslâmiyye’yi gasb etmişler idi. Bunlar da hükümet-i Osmaniyye’yi zabt etmek istemişlerdir.

O; Allah’ın emri bize biattir diyordu; sen de Kanûn-i Esâsî ki, şerîattir, vâcibe-i zimmet, ona itâattir diyordun.

Nedir bu, aranızdaki münâsebet, Hasan? Sen o musun, yoksa o sen?”⁸⁶ diyerek [Hz. Peygamber’in (s.a.v) torunu] Hz. Hasan ile Hasan Fehmi arasında gerek iki devrin şartları gerekse her ikisinin vefat ediş tarzları bakımından benzerlik kuruyordu.

Ceride’ye baktığımızda, gazetenin olay nedeniyle büyük üzüntü yaşadığı gözümüze çarpmaktadır.⁸⁷

Ali Kemal, İkdam’da; “İlk Kurban” başlıkla yayınladığı makalesinde:

⁸⁵ Aynı yer.

⁸⁶ **Volkan Gazetesi**, (Yay. hz. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 485.

⁸⁷ **Ceride**, 26 Mart 1325.

“Her gün bizi husûsi mektûplarla alttan alta, gizliden gizliye müzâkerelerin neticesinde yazdıkları, yolladıkları mektûplarla tehdit ettirenler nihayet ilk cinâyetlerini yaptılar. Yiğit refikâmızdan bir masûmun kanına girdiler...

İnsan yalnız yaşamayı değil ölmeyi de bilmelidir... Şayet bu memleket, bu millet bu trajedilerden sıyrılarak müstahak olduğu mertebe-i taâliye ererse o şehid-i hürriyetin ruhuna daima Fâtiha’lar okur. Böyle hadiseler al kanlar içinde ceryân iderekten bir halkın gözünü açar. Hakk için hakikat için açar...”⁸⁸ diyerek gazetecilerin tehditler aldığını belirttiikten sonra Hasan Fehmi Bey’in hürriyet şehidi olduğunu ifâde etmektedir.

Hasan Fehmi’nin cenâze merasimi hakkında ertesı günkü nüshada Ali Kemal:

“O ne muhteşem bir alay, bir cenâze alayı idi! Otuz bini, belki de kırk bini aşan halk her sınıftan hatta her mezhepten küçük büyük bir halk katılmıştır”⁸⁹ diyerek cenâze merasimine toplumun her kesiminden katılımlar olduğunu açıklamıştır. Merasim, İttihat ve Terakki’ye karşı tam bir muhalefet cephesi şeklini almıştır.⁹⁰

29 Mart 1325 tarihli Bârîka’da:

“Her yerde, her memlekette fırkalar büyük büyük hakikatler, faziletler meydana koyar. Bizde cinayetler mi husule getirecek? Dersaadet’te takip eden gürültüleri, patırtıları hep fırkaların müteârrızâta, mütebarizâne hareketlerinden ileri geldiği gibi âlem matbû’âtı yeni bir mateme boğuluyor. Dolayısıyla bu millet-i necibeye son bir yas veren Serbestî Gazetesi ser-muharriri Hasan Fehmi Bey’in katli meselesi fırka meselesiyle beraber gibi addolunur. İnşallah böyle olmasın. Zirâ şehit müşarü’l-ileyhin tabutu arkasından... Gözyaşı akıtanlar pek çok olacaktır”⁹¹ denilerek olaydan büyük üzüntü duyulduğu ve olayın bir fırka mücadelesi nedeniyle gerçekleşmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır.

Mizahî basından Papağan’da da Barika’nın tespitleri yer almaktadır:

⁸⁸ Ali Kemal, “İlk Kurban”, **İkdam**, 26 Mart 1325.

⁸⁹ Ali Kemal, “Bir İhtifal-ı Mübeccel”, **İkdam**, 27 Mart 1325.

⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914**, Alkim Yayınevi, Ankara 2006, s. 609.

⁹¹ **Bârîka**, 29 Mart 1325.

“Papağan: Gazeteler fırkalara taraftarlık edelim derken ortalığı tefrikaya düşürüyorlar. Bu tarafgirlik müvaddâsı terk edilse fena olmayacak. Köprü üstü cinayeti bu müvaddânın su-i tesiridir.”⁹²

27 Mart sene 1325 tarihli, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umûmî’sinden Tanin Gazetesi Müdüriyetine” başlıklı tegrifta ise; “Öteden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefet eden bazı gazetelerin dün yayınlanan nüshalarında Serbestî gazetesi ser-muharriri Hasan Fehmi Bey’in katli hususundan cemiyetin sorumlu olduğu yönünde yazılar görülmüştür, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tür haberlerin redd ve tekzibini lüzum görmüştür” denilerek cemiyete yönelik bu iddiaların asılsız olduğu açıklanmıştır.⁹³

Kinross; “İttihatçılara karşı muhalefet gittikçe artıyordu. Durumdan hoşnut olmayan çeşitli unsurları alevlendirmek için ufacak bir olay yetecekti. Bu da bir gece Galata Köprüsü’nde liberal bir gazetenin önemsiz başyazarının sözde İttihatçılar eliyle öldürülmesi şeklinde ortaya çıktı. Gazeteci, basın özgürlüğünün bir şehidi olarak bir mizansenle toprağa verildi. Sonuç olarak şeriat ve onun temsil ettiği üstün İslâm otoritesi adına bir karşı ihtilal patlak verdi”⁹⁴ diyerek Hasan Fehmi⁹⁵ cinayeti ve sonrasına ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Sina Akşin’e göre Hasan Fehmi’yi İttihat ve Terakki yanlıları öldürmüştür.⁹⁶

1.3. İSYAN ÖNCESİ İSTANBUL BASININA GENEL BİR BAKIŞ

İstanbul basınının 31 Mart olaylarının meydana gelmesinde etkisi büyüktür. Çünkü gazeteler, birbirleriyle fırka mücadeleleri içine girmiş ve bu mücadelenin içerisine halkı da katmak istemiştir. Nitekim isyanın en önemli sebeplerinden biri de bu fırka mücadeleleri olacaktır. Aşağıda, İstanbul basınında yer alan belli başlı gazetelerin isyan öncesi genel itibariyle durumlarını yer verilmiştir:

⁹² Papağan, 30 Mart 1325.

⁹³ Tanin, 27 Mart 1325.

⁹⁴ Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Sander Yayınları, VI. bsk., İstanbul 1978, s. 68.

⁹⁵ Hasan Fehmi Efendi, 35 yaşında bir gençtir. Arnavut değildir, Yenişehirli’dir. Bkz. Tanin, 26 Mart 1325.

⁹⁶ Akşin, a.g.e, s. 29.

Serbestî; İttihat ve Terakki'ye muhalif bir duruşu vardır. Başyazarı Hasan Fehmi'nin, İttihat ve Terakki'ye yönelik ağır yazılar yazması dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin eleştirilerine marûz kalmıştır.

Mizan; uzun süre yurtdışında kalmış olan Murat Bey çıkarmıştır. Mizan, İttihatçılara ateş püsküren gazeteler arasındadır.

Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin ise bir bakıma İttihat ve Terakki'nin yayın organı gibi çalışmıştır.⁹⁷

İkdam; gazete tarafsız olmaya çalışsa da bunu becerememiştir. İttihat ve Terakki karşıtı bir gazetedir. Ara sıra Abdulhamit'i övmüş, bazen de eleştirmiştir.

Musavver Muhit; II. Meşrûtiyet'in ilânını müteakib yayın hayatına başlayan dergilerden biridir. Bazı kütüphanelerimizde bulunan nüshalarından anlaşıldığı kadarıyla 23 Teşrin-i evvel 1324 ile 30 Temmuz 1325 tarihleri arasında otuz dokuz sayı yayımlanmıştır. Söz konusu yayın organı kendisini “*Her hafta Perşembe günleri neşrolunur, siyasî, edebî, ilmî, felsefî mecmua*” şeklinde tanımlamaktadır. İmtiyaz sahibi ve müdürü Faik Sabri (Duran), edebî müdür ise şair Celâl Sâhir (Erozan)'dir.⁹⁸

Papağan ve Karagöz dönemin mizahî dergilerinden iki tanesidir. Meşrûtiyet taraftarıdır.

Hüseyin Cahit ise isyandan bir hafta evvel: “*Gazetelerin neden dolayı birbirine saldırdıkları, matbû'âtda niçin şahsi ihtirasların bu kadar arttığını merak edenler birkaç aydan beri yayınlanan gazetelerin nüshalarını tedkik edecek olurlarsa buna en birinci sebep Kâmil Paşa'nın olduğunu görürler.*”

Kâmil Paşa'nın sadareti döneminde memleketin ıslahı namına hiçbir harekette bulunmamasından dolayı neden olduğu huzursuzluklar arasında gazeteleri böyle birbirine tutuşturmasını da unutmamalıdır”⁹⁹ demek suretiyle isyan öncesi İstanbul basınının durumunu açıklamaktadır.

⁹⁷ Ali Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu”, **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 196.

⁹⁸ Ömer Çakır, “Devrin Edebiyatçılarının II. Meşrûtiyet'in İlânı Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 18, Aralık 2008, s. 87.

⁹⁹ Hüseyin Câhid, “Kâmil Paşa ve Gazeteler”, **Tanin**, 24 Mart 1325.

1.4. DERVİŞ VAHDETÎ VE FAALİYETLERİ

31 Mart olayları düşünüldüğünde akla gelen ilk isim belki de *Derviş Vahdetî*'dir. Bu isim adeta olaylarla özdeşleşmiştir. Özellikle onun yayınladığı *Volkan* gazetesi ayaklanmayı tahrik ve teşvik etmekle suçlanacaktır. 1870'te Kıbrıs'ta doğan Vahdetî'nin asıl adı Derviş'tir. Hayatı ile ilgili bilgileri II. Abdulhamit'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Derviş, kendi yaşamını şöyle anlatmaktadır:

“Padişahım biliyor musun, ben nasıl doğdum, büyüdüm. Pederim pabuççu esnafından Kıbrıslı Mahmût Ağa'ydı. Validem, bir fakire kadın. Babam, bütün gün çalışır, bir lokma ekmek parası kazanır. Ufak bir evcikte hepimiz bir yorgan altında kışın soğuktan tir tir titrerdik. Bir sıcak çorba bile bulup içemezdik. Gördün mü hayat nedir? Dört yaşında mektebe girdim. Beş yaşında hatmettim. On dört yaşında iken hafız-ı Kuran oldum. Bir miktar, Arapça olarak sarf ve nahiv biraz da fıkıh gördüm. Tarikat-ı nakşibendiyeye süluk ettim. Yaşım yirmiye buldu. Ama dört sene evvel validem kuyuya atlamak suretiyle müntehiren, bir sene sonra da babam ecel-i mev'udu ile lakin şehiden vefat etti. Ben çalıştım biraz daha okudum. Kız kardeşlerimin biri 20, biri 25 yaşında müteverrimen öldüler... Biraz ecnebi lisanı öğrenmek lazım geldiğini hissettim. Ancak 'men teşebbehe kavmen fehuve minbu' (kişi kendisini bir kavme benzetirse o kavimden olur) Hadis-i Şerifi o vakitlerde dimağımda öyle bir kuvvet bulmuştu ki, başımda sarıkla her gün Kuran-ı Kerim tilavetiyle meşgul iken düşman-ı din olan bir kavmin lisanını nasıl öğrenebilirdim? O sıralarda İstanbul'a geldim, iki ay sonra avdet ettim. Ettim, ama gözüm açıldı. Ötekinden berikenden biraz İngilizce öğrendim. Tebdil-i came ettim. Hükümet memûru oldum. Kraliçe namına verilen balolarda redingotlu, eldivenli bir adam olarak göründüm. Yirmi beş sene hoca mesleğinde, hoca itikadında, hoca kıyafetinde medrese köşesinde bir Müslüman, şimdi medeni. Her âli gördüğüm dereceye kadem bastıkça nazarım, daha ilerilere matuf bulunuyordu. Ancak bunlar meşru bir sa'y neticesiydi. Zira İngilizler adama hiç bedava lokma mı verirler?”

Derviş Vahdetî¹⁰⁰ daha sonra İstanbul'a gelir. Buraya geldiğinde amacı saraya kapağı atıp rahat etmektir. Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa aracılığıyla göçmen

¹⁰⁰ Tanin'de yer alan bir makalede; *Derviş Vahdetî*'nin 31 Mart olayından 10-15 yıl önce Selanik'te polis olduğu ve Selanik'teki otellerden birinden çanta çaldığı fakat yakalanıp hapse girdiği belirtilmektedir.

komisyonuna atanır. Aynı zamanda Paşa'nın yalısında imamlık görevi de yapmaktadır. Padişah'a yakınlaşmak için jurnalcılık yolunu kullanmak ister. Memduh Paşa'yı Padişah'a jurnaller fakat planı ters teper. Bunun üzerine Vahdetî Diyarbakır'a sürgün edilir. Diyarbakır'da bir yandan İstanbul'a af dilekçeleri yazarken rakı sofralarında ud çalmakta ve şarkı söylemektedir. Volkan'da kendi ifadesine göre Diyarbakır'da Ziya Gökalp ve Şeyh Hacı Ahmet Efendi'den felsefe ve tasavvuf dersleri almıştır. Vahdetî yükselme arzusunu hiç kaybetmemiştir. Diyarbakır'dan çıkıp Kıbrıs'a doğru yola çıkmış, kılık değiştirerek Bektaşî kıyafetleri içerisinde Urfa'ya varmıştır. Burada kendisinden şüphelenen bir polis tarafından yakalanarak geri götürülmüştür.

Meşrûtiyetin ilânıyla birlikte Vahdetî de diğer sürgünler gibi İstanbul'a dönmüştür. Burada bir gazete çıkarmak için çalışmalara başlamıştır.¹⁰¹

Derviş Vahdetî, meşrûtiyetin havasını kokladıktan sonra Fedâkarân-ı Millet Cemiyeti'ne katılmıştır. Ancak buradaki faaliyetleri beğenmeyerek cemiyetten ayrılır. Ardından İttihat ve Terakki'ye girme çabaları da sonuç vermez. 11 Aralık 1908 tarihinde Volkan gazetesini yayınlamaya başlar. Yazılarıyla kısa sürede etkili olur. Ülkenin içindeki yaşanan tartışma ve çekişmeleri çok iyi takip eden Vahdetî, gazetesinin yayın politikasını buna göre şekillendirmektedir. Orduda görülen alaylı-mektepli subay çekişmelerini, İttihatçı subayların hükümete müdahalelerini, ordu içi eğitim sorunlarını gündemde tutarak İttihat ve Terakki karşıtı propaganda yapar. Başta Ahmet Rıza olmak üzere İttihat ve Terakki karşısında, Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası'nı desteklemektedir. Aynı zamanda Kâmil Paşa'nın da en büyük destekçilerinden birisidir. Elbette onun bu tavrının altında İngiliz siyasetini desteklemesi yatmaktadır. Doğup büyüdüğü Kıbrıs'ta İngilizlerin uyguladığı sistem doğaldır ki Derviş Vahdetî'yi de etkilemiştir.¹⁰²

Volkan Gazetesi, 31 Mart Olayı'nı ateşleyen gazete olmuştur. Nitekim Derviş Vahdetî gazetenin ilk sayısında oldukça üzerinde düşünülecek açıklamalarda bulunmaktadır:

Bize göre bu durum bir rivayetten ibarettir. Konu hakkında bkz. "Hareket-i İrticâ'ye Nasıl Tertîb İdildi", Tanin, 12 Mayıs 1325.

¹⁰¹ Muhammed Emin Çaycı, "Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, İzmir 2009, s. 24-25.

¹⁰² Çaycı, a.g.tz, s. 26.

“*Volkan pek küçüktür lakin faâldir. Faâl oldukça şâhika-ı cibal-i matbuâta kadar yükselecek oradan lavlar saçacaktır*” diyerek küçük olmalarına rağmen basın hayatında çok etkili olacaklarını anlatmıştır. Devamla; “*İkdam-ı insan kadar metin, sabah-i bahar kadar müşâşa olacak, tanin-i rebâb kadar inleyecektir. Zaman zaman da gürültüler koparacaktır*” diyerek toplumda derin etkiler yapacağını bir bakıma haber vermektedir. Kezâ; “*Volkan Hakk’tan ayrılmaz, vicdânına karşı hareket etmez. Maksadı insâniyete hidmettir bu yolda ölmek canına minnettir*”¹⁰³ diyerek basın hayatında uyacağı hedef ve prensipleri açıklamıştır.

Sonrasında Derviş Vahdetî, İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti’ni kuracak ve siyasette de etkili olmayı deneyecektir.¹⁰⁴ Ayrıca, bu cemiyetin kurulmasıyla muhalefetin sesi daha da gür çıkar olmuştur.¹⁰⁵ Cemiyetin nizâm-nâmesi 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909) tarihli Volkan Gazetesi’nin ilk sayfasında yayımlanmıştır.¹⁰⁶ Cemiyet; manevi reisinin Peygamber Efendimiz (s.a.v) olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁷ İdeolojik planda gayesinin de “*Şeriat-ı garrâ-yı Ahmediye*”yi korumak ve bunu da ilmiye sınıfına dayanarak gerçekleştirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸

Hüseyin Cahit cemiyet hakkında; “*...İttihat-ı Muhammedî namı altında bir cemiyet teşkil edilince hiçbir Muhammedî tasavvur olunamaz ki buna girmek istemesin. Hareket-i irticaiyeyi sevk ve idare edenler halkın dinî duygularını kullanarak maksadlarını böyle meşrû ‘suretler altında gizlemişlerdir...*”¹⁰⁹ diyerek eleştiri nitelikli bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Sultan Abdulhamit 1917 yılında Beyleybeyi Sarayı’nda iken:

“*İttihat-ı Muhammedî heyeti ortaya çıktı. Bir bu eksikti. Bu cemiyeti kurmuş olan Derviş Vahdetî, Kıbrıslı bir serseri imiş...*”¹¹⁰ diyerek Derviş Vahdetî ve cemiyetine bakışını belirtmiştir.

¹⁰³ **Volkan**, 28 Teşrin-i Sâni 1324.

¹⁰⁴ **Volkan**, 28 Teşrin-i Sâni 1324; Ayrıca bkz. Aydemir, a.g.e, s. 154; Karal, a.g.e, s. 75.

¹⁰⁵ Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 67.

¹⁰⁶ **Volkan**, 4 Şubat 1324.

¹⁰⁷ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 4.

¹⁰⁸ Kodaman, a.g.m, s. 186; Hayta, a.g.e, s. 198.

¹⁰⁹ Hüseyin Cahid, “*Meşrûtiyetin Düşmanı*”, **Tanin**, 7 Mayıs 1325.

¹¹⁰ Süleyman Kocabaş, **Geçmişten Günümüze Çarpıtılan Tarihimiz**, Vatan Yayınları, İstanbul 2005, s. 72; Sinan Tavukçu, “*Abdulhamid’in Gözüyle 31 Mart Faciası*”, **Söz ve Adalet Dergisi**, S: 2, Mart 2008, İstanbul, s. 135.

Volkan gazetesinin askerlerden gelen tahrik nitelikli mektupları yayımlaması İttihat ve Terakki yöneticilerinin eleştiri oklarına uğramasına neden olmuştur.

Nitekim isyan sonrasında Volkan'da yer alan yazıların halkı heyecana sevk etmesi nedeniyle; hakkında yasal işlem yapılması için meclis-i vükelaca karar verilmiştir.¹¹¹ Meclis'te konu hakkında müzakere esnasında Ali Osman Efendi: “*Bugün bu ihtilale, bu iğtişâşa sebebiyet veren o Volkan gazetesidir. O gazetenin saçtığı ateş fesâddır*” diyecektir.¹¹²

¹¹¹ **İkdam**, 7 Nisan 1325.

¹¹² Meclis-i Mebûsan Elli dokuzuncu İctima-i Umûmî (6 Nisan 1325), **Takvim-i Vakayi**, 19 Nisan 1325.

II. BÖLÜM

31 MART OLAYI

2.1 31 MART OLAYI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI VE SONRASI

İstanbul halkı, 31 Mart 1325 Salı (13 Nisan 1909) tarihinde hiçbir kimsenin beklemediği bir olay karşısında kalmıştır. Bir takım asker Ayasofya meydanında toplanıp “*Biz Şeriat İsteriz*” namı altında kalabalık oluşturmaya başlamıştır. Ayasofya’daki askerlerin sayısı ise her geçen saat artmaktadır.¹¹³ Ayasofya’daki askerlerin arasına halktan da katılımlar olmuştur,¹¹⁴ bunlar arasında Derviş Vahdetî de bulunmaktadır.¹¹⁵

Saat 6-7 sıralarında isyancılar, meclisi kuşatmıştır. Vahdetî, olaylar hakkında değerlendirmede bulunarak kabinenin düşeceğini öngörmüştür.¹¹⁶

İsyancılar; Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin azledilmesi, dinî hükümlerin noksansız uygulanması, alaylılardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin yeniden işlerine alınmaları,¹¹⁷ davranışlarından ötürü hiçbir askerin kılına dokunulmaması gibi isteklerde bulunmuşlardır.¹¹⁸

Olaylar hakkında Hilâl’de; “*Ayasofya meydanında ictimâ eden askerlerin taleplerinden biri de Ahmet Rıza ve Hüseyin Câhit Bey’lerle bazı refikasının Meclis-i Mebûsan’dan ihraçlarıdır*” denilmekte, devamında ise orada toplanan askerlerden hiç birisinin bu beylerin siyâsî görüşlerini bilemeyeceği, isyancıların Ahmet Rıza ve

¹¹³ “*Bir Haftanın Tarihçesi*”, **Musavver Muhit**, 9 Nisan 1325.

¹¹⁴ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 286.

¹¹⁵ **BOA**, I. ASK..., Nr. 94.

¹¹⁶ Düzdağ, Volkan..., s. 505.

¹¹⁷ *Olaylar öncesinde ordunun hemen 3/2’si “alaylı” yani mektepten çıkmamış ve alaydan yetişmiş subaylardır.* Bkz. Aydemir, a.g.e, s. 155. *Bu oran, orduda yapılması düşünülen değişiklikler için alaylıların etkisinin kırılmasının oldukça pahalıya patlayacağına dair bizlere ipuçları vermektedir.*

¹¹⁸ Tefik Çavdar, **Talât Paşa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 132; Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 215.

Hüseyin Câhit Bey'leri istememelerinin sebebinin ise bunların İslâm'a ve Osmanlıcılığa zarar veren kişiler olduğu inancı olduğuna değinilmektedir.¹¹⁹

Ayaklanma karşısında Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti klasik Osmanlı nasihat yolunu denediyse de başarılı olamamıştır. Tersine, ayaklanma gittikçe yayılmaktadır.¹²⁰

Hükümet, kurşunla süngü ile istenilen bu istekleri kabule taraftar görünmüştür. Harbiye Nezareti'nde görevli olup henüz isyancılardan etkilenmemiş olan süvari ve nişancı alayı ile taburlarına ait bazı müfrezelerle, Ayasofya'da toplanan askerlerden Bab-ı Ser-Askerîye tarafına gönderilen kuvvetler arasında meydana gelen çarpışmadan ölen ve yaralananlar olmuştur. Olayların daha da büyüyeceğini sezen Hilmi Paşa, kabinesi ile istifa etmiştir. Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmet Rıza Bey de istifaya mecbur edilmiştir.¹²¹

Askerî isyana sebep olanlar hakkında genel affı doğuran irade-i seniyyenin çıktığına dair Başkâtip Cevat Bey vasıtasıyla duyuru yapıldığı halde isyankârlar buna da razı olmayarak icraât talebinde bulunmuştur. Devlet adamları, olayların daha da büyüyeceğini öngörmüştür. Nitekim sonraki olaylar bu düşüncenin doğru olduğunu göstermiştir.¹²²

İsyanın ilk günü yaşanan hadiseler basına şöyle yansımıştır:

*“Salı gecesi bütün isyancı askerler gece boyunca havaya kurşun attı. İstanbul halkı korkulu, endişeli bir gece geçirmiş oldu. Pek çok kazalar meydana geldi. Bu kadar hareket-i menfûre kâfi değilmişçesine mektepli zâbitanı adeta din ve devlet düşmanı gibi katl ve itlâf etmeğe koyuldular.”*¹²³ Mektepli subayların katledilmesi düzensizlik, başıbozukluk alametleridir; ayrıca eğitimin öneminin yeterince kavranmadığı anlaşılmaktadır.

Bu olaylar üzerine İstanbul halkı, isyancıların aleyhinde bir tutum takınmaya başlamıştır.¹²⁴ Mektepli subayların öldürülmesi üzerine Osmanlı'dan naklen yayınlayan Musavver Muhit'te *“Askerlere Hitab”* başlığı altında: *“... Vazife-i dinîye ve millîyesini idrâk eden bir askerinin kendi âmirini, zâbitini katl etmesi ne demektir? Bundan daha*

¹¹⁹ “Ahmed Rıza ve Hüseyin Câhid Beyler”, **Hilâl**, 7 Nisan 1325.

¹²⁰ Akşin, a.g.e, s. 29.

¹²¹ “Bir Haftanın Tarihçesi”, **Musavver Muhit**, 9 Nisan 1325.

¹²² Aynı yer.

¹²³ Aynı yer.

¹²⁴ Alkan, a.g.e, s. 107.

zâlimane bir hareket tasavvur olunur mu? ... Zâbitlerini katl edenlere asker nazarıyla bakılır mı? Öldürdüğünüz o zâbitlerin her birinin devlet ve millet için neye mal olduğunu biliyor musunuz? Bir mektebli zâbit yetiştirmek için devlet ve millet nice senelerin mesâisini muhtac ve binlerce liralara sarfına mecbûr iken siz gafletle o muhterem vücutlara nasıl kıydınız? Onlar da sizin gibi ana baba yavrusu, çoluk çocuk sahibi, vatan ve millet hadimi idiler...”¹²⁵ denilerek olaylara karşı tepkilerini dile getirmişlerdir.

Üsküdar İtfaiye Dördüncü Taburu'nun Birinci Bölüğü mülâzım-ı sânisî Yusuf Efendi; sabahleyin İstanbul'a geçerek isyana dâhil olmuştur. Sonrasında Üsküdar'a geçip burada bulunan taburu isyana tahrik ve teşvik etmiştir. Yusuf Efendi, bunda başarılı olmuş ve taburu alıp Ayasofya'daki isyancılara karışmıştır.¹²⁶

Aynı gün saât 14.00-15.00 civarında, sarıkları ucuna Kur'an-ı Kerim sarmış, ellerinde siyah ve yeşil bayraklar taşıyan Fatih Medresesi hocaları, birkaç yüz kişilik kalabalık bir küme halinde askerlerle birlikte Divanyolu'ndan geliyordu. Kafileye yolda rastlayan birçok ilmiye öğrencisi de katılmıştır. Ayasofya Meydanı'na gelen bu kalabalığa askerler selam dururken ulema da tekbir getirerek alana girmiş: “*Ahmet Rıza'yi, Hüseyin Cahit'i görüp de vurmayan kâfirdir! Dinsiz mektepli zabitleri, Kur'an-ı azimü'ş-şanı inkâr edenleri görüp de vurmayan kâfirdir! Dinî-i Mübin-i İslâm'ı yere seren, gâvur icadı usul ve kanûnları vatanımıza sokmak isteyen mürtedleri görüp de vurmayan kâfirdir!*” şeklinde slogan atmaya başlamıştır.¹²⁷

Nitekim bu hareket meyvesini kısa bir süre sonra verecektir. Hüseyin Cahit'e benzetilen Mehmet Aslan Bey ve Adliye Nazırı Nâzım Bey'ler isyancı askerler¹²⁸ tarafından öldürülmüştür. Bahriye Nazırı Rıza Paşa ise ayağından vurularak yaralanmıştır.¹²⁹

Yine, Salı günü Dördüncü Avcı Taburu'nun Birinci Bölüğü mürettebâtından İzmirli Sâim Bin Hacı Muhammet Ali silâhıyla Ayasofya Meydanı'nda, isyancıların

¹²⁵ “*Bir Haftanın Tarihçesi*”, **Musavver Muhit**, 9 Nisan 1325.

¹²⁶ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 95.

¹²⁷ Uçar, a.g.tz, s. 132.

¹²⁸ *Adliye Nazırı Nâzım Paşa ve Lazkiye Mebûsu Arslan Bey'i katleden Hazım ile Hamdi Çavuş Divan-ı Harb-i Örfî'ce suçlu bulunarak idam cezasına çarptırılmıştır (Belgede karar tarihi 18 Nisan 1325 yazıyor; doğrusu 19 Nisan 1325 olacaktır, tarih çevirisinde hata yapılmıştır)*, bkz. **BOA**, İ. ASK..., Nr. 54.

¹²⁹ “*Bir Haftanın Tarihçesi*”, **Musavver Muhit**, 9 Nisan 1325.

arasında, bulunduktan sonra isyancılardan birkaç kişi ile saât beş sıralarında Beyâzıt yakınlarındaki Parmak Kapı'ya geçmiş ve orada kendilerini itaate davet eden süvari yüzbaşılardan Romelyus Ispartari Efendi'yi tüfek mermisiyle öldürmüştür.¹³⁰

Ayaklanmalar sırasında isyancılar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidardan hatta İstanbul'dan silip süpürmüştür.¹³¹

İsyancılar, milletvekillerinin evini de aramıştır. Konu, Meclis-i Mebûsân'da da tartışılmıştır.¹³² Ayrıca isyancılar; Şûrâ-yı Ümmet¹³³ ve Tanin gazetelerini de isyanın ilk günü basmıştır,¹³⁴ baskında gazetelerin makineleri kırılmış, harf ve kelimeleri çalınmış, odaları ise kırılmıştır.¹³⁵ Bu yüzden Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin bir süre yayınlanmamış;¹³⁶ fakat daha sonra Selanik'te yayınlanmışlardır.¹³⁷

Ertesi günkü İkdâm'da Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazetelerinin uğradığı saldırı şöyle nakledilir: “Dün halk İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin naşir-i efkârı olan Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazeteleri idarehânelerine hücum ederek kapılarını kırmışlar ve derûnlarında bulunan gazetelerle âlât ve edevâtı kâmilen yağma etmişlerdir. Makineleri parça parça ettikleri gibi hurûfâtı da kâmilen halka taksim etmişlerdir.”¹³⁸

Matbaa saldırıları karşısında¹³⁹ basında tepkiler görülmektedir. Volkan ve Serbestî gazeteleri askerinin yaptıklarından memnun bir şekilde; “Siz görevinizi yaptınız, artık sakin olun, hükümet işini yapsın” havasındadır ve matbaa yağmasını pek umursamaz. Ancak İkdâm'da yayınlanan bir yazı yağmacıları eleştiren bir niteliktedir. Cemiyet-i İlmiye üyesi Hüseyin Hazım, “Ahalimize, muazzez asker kardaşlarımıza bir nasihat-i dinîye” başlıklı yazısında; Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin matbaalarına yapılan saldırılar gibi hareketlerden halkın kaçınması gerektiği vurgular. Üstelik halkın dinî terbiyesi ve

¹³⁰ BOA, İ. ASK..., Nr. 36.

¹³¹ Charles H Sherril (ABD eski Ankara Büyükelçisi), **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çeviren: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, s. 46; Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 151.

¹³² Meclis-i Mebûsan 59. İctima-i Umûmî II. Celse Toplantısı, **İkdâm**, 7 Nisan 1325.

¹³³ BOA, İ. ASK..., Nr. 42; **Ceride**, 16 Nisan 1325.

¹³⁴ **İkdâm**, 10 Nisan 1325.

¹³⁵ **Ceride**, 16 Nisan 1325.

¹³⁶ **Tanin**, 4 Mayıs 1325; **Musavver Muhit**, 7 Mayıs 1325.

¹³⁷ **İkdâm**, 10 Nisan 1325; **Ceride**, 16 Nisan 1325.

¹³⁸ **İkdâm**, 1 Nisan 1325'den naklen Çaycı, a.g.tz, s. 50-51.

¹³⁹ 31 Mart vak'ası sırasında İstiklâl Marşı'muz yazarı Mehmet Akif Ersoy'un çıkardığı 'Sırât-ı Müstakîm' adlı dergi de isyancılar tarafından yağmalanmış ve dağıtılmıştır, bu nedenle dergi yirmi beş gün çıkmamıştır. Mehmet Akif Ersoy sonrasında ayaklanmayı; 'Sûreten dinî, hakikatte ise siyâsî ve irticâî olan hâdise-i hâile' şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 27.

ahlakının buna mani olduğunu belirterek, bu gibi hareketlerin intikam niteliği taşıdığını, bunun da dinen yasak olduğuna işaret etmektedir.¹⁴⁰

3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihli Mizan'da; “*Bu saldırılar karşısında, bizim de mantık ve insafımız da tarumar mı oldu bu kayıtsızlığımız nedendir?*” diyen Süleyman Nazif, “*10 Temmuzdan sonra bu günleri görmeseydim ve keşke 31 Mart'ta herhangi bir bi-çareye benzetilerek, Lazkiye Mebûsu, Adliye Nazırı gibi öldürülseydim*” sözleriyle durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade etmektedir.¹⁴¹

İstanbul'daki kargaşa nedeniyle Rusya¹⁴² ve Fransa'nın İstanbul'a donanmalarını göndereceği yönünde gazetelerde haberler çıkmıştır; fakat bunlar daha sonra yalanlanmıştır.¹⁴³

Ali Kemal çıkan olaylar üzerine; meşrûtiyetimizin ilânı sırasında gönüllerimizin ne parlak dilekler ile dolu olduğunu ama sekiz aydan beri o dileklerin hemen hiç birinin gerçekleşmediğini, şimdi ise birden bire ne oldu da geriden geriye dönüldüğünü ve yeniden meşrûtiyeti muhafaza için dehşet ile heyecâna gelindiğine değinmektedir.¹⁴⁴ Aynı gazetede; “*Hadise-i ahire üzerine meb'ûslarımızdan bazıları akıbetlerinden emin olmamak endişesinde bulunuyorlar. Millet-i Osmanîye için bu hakikat düşünülecek bir mesele-i mühimmedir*”¹⁴⁵ denilerek milletvekillerinin kendi can güvenliğinin dahi garanti altında olmadığı; büyük bir emniyet sorununun varlığına dikkat çekilmiştir.

Derviş Vahdetî;¹⁴⁶ “*Halife-i İslâm Abdulhamid Han Hazretlerine Açık Mektûb*” adlı makalesinde; “*Bugün, meşrûtiyetimizi ref' etmek, Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî'yi kapatmak yed-i kudret-i şâhânenizdedir. Zât-ı Hazret-i Hilâfetpenâhîleri;*

- *Hürriyet verilmez, alınır- diyenlere karşı:*

- *İşte, almak da, vermek de kudret-i şâhânem dâhilinde olduğunu görünüz! - diyerek, nâm-ı şehinşâhîlerini murassa' kalemlerle, altın varaklar üzerine kayd*

¹⁴⁰ Çaycı, a.g.tz, s. 52.

¹⁴¹ **Mizan**, 3 Nisan 1325'den naklen Çaycı, a.g.tz, s. 53.

¹⁴² **Servet-i Fünûn**, 6 Nisan 1325.

¹⁴³ **İkdam**, 4 Nisan 1325.

¹⁴⁴ Ali Kemal, “*En Büyük Tehlike Nedir?*”, **İkdam**, 4 Nisan 1325.

¹⁴⁵ “*Mebûslarımız*”, **İkdam**, 4 Nisan 1325.

¹⁴⁶ 2 Nisan 1325 tarihinde Taşköprü Redif Taburu Yüzbaşlarından İstanbullu Halid ve dava vekillerinden Sabri ve Rıza tarafından (Kastamonu'dan) Derviş Vahdetî'ye teşekkür dileklerini içeren bir telgrafnâme çekilmiştir. **Tanin**, 30 Mayıs 1325.

olunmasına, inâyet buyurunuz!"¹⁴⁷ demektedir. Bu makale daha sonra Meclis-i Mebûsan'da tartışmalara neden olacaktır.¹⁴⁸

İsyanın ikinci günü, Düyûn-ı Umûmîye memûru Zeki Bey, kırk bin askere ve on beş bin ulemaya vekâleten Yıldız'a¹⁴⁹ gitmiştir.¹⁵⁰

Musavver Devr-i Cedid'de isyanın üçüncü günü yaşananlar şu şekilde anlatılmaktadır;

"Peşpeşe kara haberler geliyor. Diyorlar ki:

- *'Donanma da isyancılara katılmış.'*
- *İnanamayız.*
- *Muhakkak.*

*İsyancılar hala silâhli oldukları halde ikişer, üçer sokaklarda geziniyorlardı. Çakır-i keyf olarak arabalarla geçiyorlar. Ne hükümet var, ne asker, ne polis, ne de taraftarân-ı meşrûtiyette ciddî bir kuvvet. Mahv oluyoruz. Gazeteler biraz kendilerini buluyorlar. Şiddet-i buhrân hala ber-devam. Yalnız cemiyet-i ilmiye-i İslâmiye'de bir hareket-i mühimme görülüyor"*¹⁵¹ denilerek isyancıların İstanbul'u kontrol altına aldıkları ve onlara karşı duracak meşrûtiyet yanlısı insanların ise bulunmadığı üzerinde durulmaktadır.

Yine aynı yerde; *"Geceler ne kadar karanlık, gündüzler ne kadar hüzn-i âfzâ. Halk hayret içinde. Avcı ve topçu neferleri matbaaları dolaşıyorlar. Gazeteleri tehdit ediyorlar. Beyannâmeler yazıyorlar. Üç-dört nefer silâhlarıyla gir""""""""erek onların da getirdikleri kirlî, paçavra kâğıtlar üzerine muharrer, imlâsız, ma'nâsız, rabtsız cümlelerle dolu varakaların derhal derc edilmesini, hatta ilâve şeklinde çıkarılmasını talep ediyorlar. Yeni kabineden kimesne haberdar değil. Olsa da ne fâide..."*¹⁵² denilerek halkın korku içinde bulunduğu, asilerin matbaaları kontrol altına almak istediği; buna karşın hükümetten ise bir beklentileri kalmadığına değinilmiştir.

2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli yazısında Derviş Vahdetî;

¹⁴⁷ Düzdağ, Volkan..., s. 505.

¹⁴⁸ Meclis-i Mebûsan Elli Dokuzuncu İctima-i Umûmî İkinci Celse Toplantısı, **İkdam**, 7 Nisan 1325.

¹⁴⁹ *Bunu Balıkhani memûrlarından Râşid Efendi Divan-ı Harb-i Örfî sorgulamaları sırasında itiraf etmiştir.*

¹⁵⁰ *"Mürteciler", Servet-i Fünûn*, 26 Nisan 1325.

¹⁵¹ Ahmed Rasim, *"Hâtıra-ı Eyyâm-ı İrticâ"*, **Musavver Devr-i Cedid**, 8 Haziran 1325.

¹⁵² Aynı yer.

“Ne idi o, dün geceki, evvelki günkü mehâbet-i askerîye! Ya Rabb! Ne idi o harekât-ı askerîye!

Caddelerden akım akım askerler akıyordu. Başlarında ne bir büyük kumandan var, ne de bir zâbit: Zâbitleri onbaşılar, kumandanları da şanlı çavuşlar....

Ey askerler! Ciğerpâre-i millet kardeşler! Bir gaza ettin ki memnun eyledin Peygamberi, sırrı bugün sizde tecelli eyledi. Rûh-ı Peygamberî yine şâd oldu.

Rızâ-yı İlâhiye mazhar oldunuz! Rûh-i revân-ı Muhammedî'yi memnun ettiniz. Ananızın, babanızın, halifenizin, milletinizin de hoşnûdîsine lââyık oldunuz... ”¹⁵³ diyerek isyancılara övgüler yağdırmaktadır.

Sultan Abdulhamit'in kızı Ayşe Sultan, isyanın ilk üç gününde Yıldız'da yaşananları şu şekilde bizlere aktarmaktadır;

“Dışardan alınan haberler dolayısıyla gece yarısına doğru sarayda bir telaş başlamıştı. Babam ne olduğunu anlamak için Başkâtibi istemiş, herkes ayağa kalkmıştı. ‘Asker gidiyor... Asker şeriat istiyormuş’ sözleri cereyan ediyordu. Kurşun sesleri iştiliyordu, herkesi bir korku almıştı. Sarayın en üst katına çıkıp dürbünle bakıyor, fakat bir şey göremiyorduk. Babamın dairesine gidip geliyorduk. Fakat bir şey anlamaya imkân yoktu.¹⁵⁴

Babam da bir Harem'e geliyor, bir Selâmlık'a çıkıyor, Başkâtip'le ve mabeyncilerden Rıza Bey ile görüşüyor, olanı anlamaya çalışıyordu. Harem'e girip bizi gördükçe ‘Korktuğum oldu. Yorgan kavgası demiyor muydum? İşte başladı’ diyor, çok üzüntülü bir halde bulunuyordu.

Ertesi gün Sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa ettiğini haber aldık. Babamın buna da pek ziyade canı sıkılmıştı. Herkes, ‘Ne oldu? Ne olacak?’ kaygısına düşmüştü.

Taşkışla'daki Avcı Taburlarının isyanı bizi dehşete sevketmişti. Babam bu haller karşısında son derece üzgün bulunuyordu. Cevat Bey'i asilere nasihate göndererek ‘Bakalım ne olacak?’ diye bekliyordu.

¹⁵³ Düzdağ, Volkan..., s. 510.

¹⁵⁴ Osmanoğlu, a.g.e, s. 141-142.

Cevat Bey, heyecanla gelerek olanı biteni babama anlattı. ‘Asilere Efendimiz tarafından söylediklerim tesirini gösterdi. Hâdise kapanmıştır’ diye müjde getirdi. Fakat ertesi gün iş yine alevlendi...¹⁵⁵

Bu işin, kendisinin tahttan indirilmesiyle neticeleneceğinden emin olan babam feragat etmek istediğini Sadrâzam Tevfik Paşa’ya bildirdi. Biraderi Reşât Efendi lehine saltanatı bırakmak istiyordu. ‘Beni istemediklerine eminim. Çekilmeye hazırım. Lakin bu işte (31 Mart olayında) dahlim olmadığı meydana çıkmalıdır’ diyordu. Bu sözü hareme her girişinde bizlere de söylüyordu.”¹⁵⁶ Ayşe Sultan’ın aktardığına göre Sultan Abdulhamit’in bu olaylarla bağlantısı yoktur. Ayrıca Abdulhamit, başına geleceklerinin de farkındadır.

4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909) tarihinde toplanan Meclis-i Mebûsân’da isyan hakkında hararetli tartışmalar olmuştur. Söz alan Mustafa Arif Bey: *“Tehlikede olan meşrûtiyetimiz değildir, vatan tehlikededir. Meşrûtiyet değil, vatan gidecektir”* demektedir; ardından söz alan Rıza Nur da bazı vekillerin evlerine saldırılar olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Buradan mebûsların zor şartlar altında kaldıkları ve vatanın tehlikeli bir dönüm noktasında bulunduğunu anlamaktayız.

İstanbul’daki Üçüncü Avcı Taburu’nun 31 Mart ve sonrası günlerde ne halde bulunduğu dair Tabur Kumandanı Mümtâz Kol Ağası Aziz Bey’den nakledilenlere bakarsak olayları dahi iyi yansıtırsak kanısındayım;

“Salı gecesi saat sekiz buçukta Nöbetçi Yüzbaşı Şefik Efendi’den şu raporu aldım: ‘Dördüncü Avcı Taburu birçok kıta ile İstanbul’a şeriat istemeğe gittiler. Kışlada intizâr ediyoruz.’

Üç çeyrek saat sonra ben kışlada idim. Dördüncü Avcı, zâbitlerini tevkîf ettikten sonra seksen kişilik bir kıta bırakıp gitmiş, Üçüncü Avcı ise koğuşlarında oturuyorlar.

Gece, Dördüncü Avcı’ya en yakın bulunan Üçüncü’nün İkinci Bölüğü’nü beraber almak istemiş ise de Nöbetçi Onbaşı Neyzerânî Nuh:

¹⁵⁵ Osmanoğlu, a.g.e, s. 142.

¹⁵⁶ Osmanoğlu, a.g.e, s. 143.

¹⁵⁷ “Elli Yedinci İctima”, **Takvim-i Vakayi**, 10 Nisan 1325.

‘Zâbit emri olmadan sizi kabul etmeyiz, ısrar ederseniz öldürürüz’ diyerek men eylemiştir.”¹⁵⁸ Buradan Dördüncü Avcı Taburu’nun diğer taburları da ayaklandırmak amacıyla olduğunu açık bir şekilde görürüz.

Aziz Bey, Dördüncü Liva Kumandanı Erkân-ı Harb Miralay’ı Esad Bey’den tutuklu bulunan Dördüncü Avcı Taburu subaylarını kuvvetle kurtarmak için izin istemişse de Esad Bey’den böyle bir harekâtın esirlere zarar verebileceği, bunun yerine nasihat heyetinin gönderilmesinin daha uygun bir karar olduğu cevabını almıştır.¹⁵⁹

Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Tayyar Efendi, Dördüncü Bölük Yüzbaşısı Şefik ve İhtiyat Mülâzım-ı Evveli Ali Rıza Efendi’ler nasihat heyeti olarak gönderilmişlerse de fayda etmemiştir. Gündüz saât birde isyancı askerlerin Taşkışla’ya hücum edecekleri haberi alınmıştır. Bunun üzerine Aziz Bey; Paskalya münasebetiyle Beyoğlu’na (devriye suretiyle) dağılmış olan taburun askerini toplamak ve Galata Sarayı’nda bulunan Birinci Bölüğün bir taarruz karşısında karakol ile okul bahçesini işgal ederek isyancılara karşı ateş etmesi emrini Birinci Bölük’ten Mülâzım-ı Evvel İsmail ve Üçüncü Bölük’ten İbrahim Efendi’ler vasıtasıyla göndermiştir. İbrahim Efendi dağılan kuvvetleri Taşkışla’ya getirmiştir. İsmail Efendi ise Galata Sarayı’ndaki bölüğüne gitmiş ve oradaki askerlere olayları anlattıktan sonra isyancılara katılıp katılmayacaklarını sormuştur. Askerler, yemin ederek hiçbir zaman bu tür olaylara katılmayacaklarını ve komutanlarının emirlerinden ayrılmayacaklarını belirtmiştir.¹⁶⁰

Taşkışla ve Dördüncü Liva Kumandanı Esad Bey kışlayı müdafaa ve icabında büyük kuvvetle hareket etmek için İtfaiye Taburu’nu toplayıp kışla etrafında birçok yeri işgal ettirmiştir.

1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) tarihinde, saât beş sularında, kışlaya hücum haberi gelmiştir. İtfaiye Taburu isyana katılmak için kışlayı terk etmiştir. Bunlara Yedinci Alay’ın Numune Taburu’ndan birçok asker de katılmıştır. Kışla kapıları muhafızlar tarafından bırakıldığı için eski komutanlar, sivil polisler içeri girmeye başlamıştır. Aziz Bey, taburu bu halden kurtarmak için Taksim Kışlası Meydanı ve civar binaları işgal etmek veyahut başka yöntemler kullanmak amacıyla kışla kumandanına müracaat

¹⁵⁸ “Üçüncü Avcı Taburu’nun 31 Mart’tan 11 Nisan’a Kadar Ne Halde Bulunmuş Olduğuna Dair Tabur Kumandanı Mümtâz Kol Ağası Aziz Bey’in Lisân-ı Ciddîyetinden Nakl edilen Sahâif-i Târihiyeye Geçecek Bir Vesîkadır”, **Musavver Muhit**, 7 Mayıs 1325.

¹⁵⁹ Aynı yer.

¹⁶⁰ Aynı yer.

etmiştir. Kumandan, bu hususu firka kumandanına bildirdiğini belirtip genel bir harekât yapmak ihtimali bulunduğundan verilecek emre uyulması tavsiyesinde bulunmuştur. Saât altı sıralarında, bir emrin gelmemesi üzerine Aziz Bey; taburun Baytar Kol Ağası ile Mülâzım-ı Sâni Arif Efendi'yi firka kumandanına göndermiştir. Ekibin bir saât sonra dönmesiyle Aziz Bey'e, firka kumandanının teşekkürleri ile Üçüncü Ordu'dan İstanbul'a doğru dokuz taburun hareket ettiği dolayısıyla Üçüncü Avcı'nın da beklemesinin uygun olduğu bildirilmiştir. Saât sekiz sıralarında, kışla içersinde açığa çıkan birçok komutanın Üçüncü Tabur'un isyana katılması için uğraştığı fakat bunların tabur ile temastan men edildiği haberi gelmiştir.¹⁶¹

Saât onda ise (1 Nisan 1325/14 Nisan 1909), Hassa Ordusu Kumandanı'ndan Taşkışla'daki Üçüncü Avcı Taburu'na:

“Vatanın hâlis evlâdı, şeraitin hakikî hadimi olduğunuzu isbât ettiniz; teşekkür ederiz. İcâbında kıymetdâr hizmetinizi isteriz evlâdlarım” yazılı telgraf çekilmiştir.

Yine, aynı gün Taşkışla'daki Üçüncü Avcı Taburu koğuşlarında birçok sivil polis koğuş önünden:

“Evlâdım, millet şeriat-ı Muhammedîye'yi istiyor. Tekmil ordu gitti. Müslümanlar sizi bekliyorlar. Gecikir iseniz millet sizi tel'in edecek, ne bekliyorsunuz?”¹⁶² şeklinde heyecan veren görüşleriyle askerleri etkilemeye çalışmıştır.

Üçüncü Avcı Taburu Kumandanı Mümtâz Kol Ağası Aziz Bey, taburunu kışladan çıkarmaya karar verip İstanbul'a gitmek üzere yola koyulur. Orada İkinci Avcı Taburu'nun isyandan etkilenmemesi için iki taburun birleştirilmesi düşünülmüştür ama Aziz Bey İkinci Avcı Taburu'na güvenemiyordu. Nitekim haklı çıkmıştır: İkinci Avcı Taburu da isyancılara karışmıştır. Aziz Bey, taburuyla Gülhane'de dinlenirken taburu burada birçok hoca, sivil polis ve asiler tarafından kuşatılmıştır. Fakat Bölük Yüzbaşı'sı Tayyar Efendi'nin askerlere hitabı taburun isyancılara karışmasına mani olmuştur. Gece saât birde taburun önü süngü takmış bir tabur tarafından kesilmişse de Üçüncü Avcı Taburu'nun silâha sarılmasıyla olay önlenmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ Aynı yer.

¹⁶² Aynı yer.

¹⁶³ Aynı yer.

1 Nisan 1325 tarihinde tabur, izinli olduğu için kışlayı terk etmemiştir. 2 Nisan 1325 tarihinde, sivil polisler tekrar gelmiş ve burada askerler ile öpüşüp sigara içmiştir. Kezâ aynı gün Dördüncü Liva Kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı Saadettin Bey yerine Miralay Topal İsmail kumandan olmuştur.

3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihinde, Dördüncü Avcı Taburu Tüfenkçisi Arif Usta,¹⁶⁴ Aziz Bey'in odasına gelmiştir. Bir müddet sonra taburdan dört çavuş daha gelmiştir. Bunlar Aziz Bey'e pişman olduklarını dile getirmişlerdir.

4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909) tarihinde tabur, komutanlarıyla beraber dışarı çıkmıştır. 5 Nisan 1325 tarihinde, Müretteb Birinci Liva Kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı Hasan İzzet Bey'den "*Mümkünse yarın öğleye doğru Cebeci Köyü istikâmetine taburla beraber çekiniz*" emri gelmiştir. Fakat ileriki günlerde Kışla Kumandanı Miralay İsmail Efendi'nin emri üzerine kışla kapıları Dördüncü Avcı'ya teslim olmuştur. Hareket Ordusu Taşkışla'yı sardığında ise Üçüncü Avcı Taburu Mülazım Süleyman ve Kasım Efendi'ler kumandasında oldukları halde koğuşlarını terk ile alt koridora inmişlerdir. Gelen Hareket Ordusu'na tezkire yazıp kendilerine Üçüncü Avcı Taburu tarafından ateş edilmeyeceğini bildirmişlerdir. Tabur, dört yüz kişi, isyana katılmamıştır; içlerinden birkaç kişi katılmışsa da bunlar da diğer taburlardan gelmiş olan kişilerdir, bu birkaç kişi sonrasında divan-ı harbin huzuruna çıkmıştır.¹⁶⁵

Hilal'de yer alan bir makalede, İstanbul basınının isyan sırasındaki tutumu eleştirilmektedir. Makaleye göre; isyanı çıkaranların olayları bir inkılâp olarak tanıttıkları, İstanbul basınından hiçbir gazetenin bu olayları cinayet, hata ve suç olarak nitelmediği, çıkan olayların gazetelerde tam olarak yer alması gerektiği ama basının kendine düşen görevini yerine getirmediği üzerinde durulmaktadır.¹⁶⁶

¹⁶⁴ *Ayasofya'da idam edilmiştir*. Bkz. **Musavver Muhit**, 7 Mayıs 1325.

¹⁶⁵ Aynı yer.

¹⁶⁶ **Hilâl**, 7 Nisan 1325.

2.1.1. İsyana Karşı Basına Yansıyan Protesto Telgrafları

Yeni kabinenin teşkiline İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni ve Rum kulüpleri sert tepki göstermiştir. Onlar, meşrûtiyete sıkı sıkıya bağlı bulduklarını, bu uğurda kanlarının son damlasına kadar mücadeleden vazgeçmeyeceklerini ve kurulan yeni kabinenin de yasal olmadığını dile getirmişlerdir.¹⁶⁷ Protesto içerikli bu telgraflardan bazıları aşağıdadır;

1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) tarihli “*Manastır Heyet-i Askerîyesi*” imzalı telgrafta, meşrûtiyetin korunması amacıyla her türlü harekete geçmeye hazır oldukları vurgulanmaktadır.¹⁶⁸

2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli; “*Kasaba’da Nizamiye XXIII. Alay’ın III. Taburu*”,¹⁶⁹ “*umûm-ı Tire ahalisi*” imzalı telgraflar ile 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihli; “*IV. Ordu-yı Osmanî Kumandanı Müşîr İbrahim*”, “*Beyrut Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, “*Ankara Belediye Reisi Ali*”, “*Van Heyet-i Merkeziyesi*”, “*Burhaniye kazası ahali-i İslâmiyye ve Hristiyanisi namına Muharrem Hafızî*” ile “*Çerkes kazası altmış bin ahalisi namına Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kaza Merkeziyesi*” imzalı telgraflarda genel olarak isyanı çıkartanlar lanetlenmektedir. Eski kabine ise reddedilmektedir. Ayrıca, otuz milyon Osmanlı’nın meşrûtiyeti korumak için canını fedadan çekinmeyeceği de dile getirilmektedir.¹⁷⁰

2 Nisan 1325 tarihli “*Koçana ahali-i umûmîyesi*” imzalı telgrafta:

“*Meclis-i Mebûsan-ı Millîye’imizin beyân ettiği kabinemizin iâdesini istirhâm eder ve iâde edilmediği takdirde hepimiz İstanbul’a gelerek kanımızın son damlasına kadar meşrûtiyetimizin bekâsı ve Kanûn-ı Esâsi’imizin muhafazası uğrunda dökmeğe hazırız*”¹⁷¹ denilmektedir.

2 Nisan 1325 tarihli “*Yenice Vardar umûm-ı ahali-i Osmaniyesi*” imzasıyla Meclis-i Mebûsân Riyaseti’ne çekilen telgrafta ise tehdit dolu içerikler vardır:

¹⁶⁷ **İkdam**, 7 Nisan 1325.

¹⁶⁸ **Takvim-i Vakayi**, 5 Nisan 1325.

¹⁶⁹ **Takvim-i Vakayi**, 7 Mayıs 1325.

¹⁷⁰ **Takvim-i Vakayi**, 6 Mayıs 1325.

¹⁷¹ **Takvim-i Vakayi**, 8 Nisan 1325.

*“İsrar edip istifanızı vermez ve sükût etmezseniz umûm-ı ahalimizle sükût ettireceğimizi suret-i kat’iyede beyân ederiz. Bu hususta dökülecek kan için gerek alem-i medeniyete ve gerek Hazret-i Allah’a karşı mesûl ve sebep yegane kabineniz olacaktır.”*¹⁷²

2 Nisan 1325 tarihli *“Edirne’den İkinci Ordu Kumandanı Ferik Sâlih”* imzasıyla Meclis’e gönderilen bir telgrafta ise:

*“Silâhlı kişilerin Meclis’ten bazılarını tehdit ve bazılarını suikast düzenlemeleri haberlerini üzüntüyle işitiyoruz. Ordu, meşrûtiyetin devamı için kanının son damlasına kadar mücadele edecektir...”*¹⁷³ denilmektedir.

3 Nisan 1325 tarihli *“Parzerin Askerî Kulübü”* imzalı telgrafta meşrûtiyete muhalif olarak teşkil edildiği iddia olunan yeni kabine tanınmamakta, devamında ise 24 saat içerisinde eski kabinenin yeniden göreve gelmesi istenilmektedir.¹⁷⁴

Aynı gün Velçetrin’den (Kosova) Meclis-i Mebûsân Riyaseti’ne çekilen telgrafta da Meclis-i Mebûsân’ın devamı şiddetle isteniliyor, kabul edilmediği takdirde harekete geçecekleri belirtiliyor.¹⁷⁵

4 Nisan 1325 tarihinde Kastamonu Askerî Kulübünden Meclis-i Mebûsân’a çekilen telgrafta, İstanbul’daki olayları çıkartanlar şiddetle eleştirilmekte ve yeni kabine de protesto edilmektedir. Ayrıca İstanbul’a hareket edebileceklerini de belirtmişlerdir.¹⁷⁶

5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909) tarihli *“Daday İttihat ve Terakki Cemiyeti”* imzasıyla Meclis-i Mebûsân Riyaset-i Celilesi’ne gönderilen bir telgrafta, Ahmet Rıza Bey’in Meclis-i Mebûsân Riyaseti’ne hemen geçirilmesini taleple bu uğurda her türlü fedakârlığa başvuracakları dile getirilmektedir. Aynı tarihli Düzce’den Mebûsân heyetine çekilen telgrafta, Kastamonu Kadılığı’ndan Düzce Kadı ve Müderrisliklerine son durumu anlatan telgrafnâmeler çekildiği belirtildikten sonra meşrûtiyet uğruna ölmekten çekinilmediği dile getirilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷² **Takvim-i Vakayi**, 9 Nisan, 1325.

¹⁷³ **Takvim-i Vakayi**, 8 Nisan 1325.

¹⁷⁴ **Takvim-i Vakayi**, 18 Nisan 1325.

¹⁷⁵ **Takvim-i Vakayi**, 9 Nisan, 1325.

¹⁷⁶ **Takvim-i Vakayi**, 14 Nisan 1325.

¹⁷⁷ **Takvim-i Vakayi**, 18 Nisan 1325.

“*İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Merkez Umûmî*”sinden Sultan Abdulhamit’e gönderilen bir telgrafta, Kanûn-ı Esasî ve meşrûtiyetin muhafazası için yemin etmiş olan milletin meşrûtiyete muhalif hiçbir harekete izin vermeyeceği, buna cesaret edenlerin ise men edileceği tehditkâr surette bildirilmektedir.¹⁷⁸

6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihli “*Beypazarı Belediye Reisi Ahmet*” imzalı telgrafta, şimdiki kabine protesto edilmektedir. Aynı gün tarihli “*Kırşehir İttihat ve Terakki Cemiyeti*” imzalı telgrafta ise Rıza Bey kabinesinin başa geçmesi istenilmektedir.¹⁷⁹

6 Nisan 1325 tarihinde “*Basra Belediye Reisi Abdurrezzâk*” tarafından çekilen telgrafta, son nefeslerine kadar meşrûtiyete bağlı olduklarına değinildikten sonra olayların yatıştırılması için kan dökülmemesini dikkat edilmesi istenilmektedir.¹⁸⁰

7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909) tarihli “*Altmış bin nüfus namına Aksaray İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi*” imzalı telgrafta, şimdiki kabinenin isyancıların müdahalesi sonucu başa geçtiği belirtildikten sonra yasal olmadığını iddia ettikleri bu kabineyi protesto etmişlerdir.

8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihli “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya Vilayet Heyet-i Merkeziyesi*” imzalı telgrafta, gayr-ı meşrû diye itham ettikleri yeni kabine tanınmamakta ve meşrûtiyeti savunmak için canlarını fedadan çekinmeyecekleri açıklanmaktadır.¹⁸¹

8 Nisan 1325 tarihli “*İttihat ve Terakki Cemiyeti Zonguldak Merkezi*” imzalı telgrafta, şimdiki kabine ile münasebetlerinin olmadığı dile getirilmiştir.¹⁸²

8 Nisan 1325 tarihli “*Midilli İttihat ve Terakki Cemiyeti*” ile aynı gün tarihli “*Siverek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” imzalı telgraflarda da yeni kabine protesto edilmekte ve kanlarının son damlasına kadar mücadele edecekleri belirtilmektedir.¹⁸³

¹⁷⁸ **Servet-i Fünûn**, 6 Nisan 1325.

¹⁷⁹ **Takvim-i Vakayi**, 9 Mayıs 1325.

¹⁸⁰ **Takvim-i Vakayi**, 18 Nisan 1325.

¹⁸¹ **Takvim-i Vakayi**, 9 Mayıs 1325.

¹⁸² **Takvim-i Vakayi**, 8 Mayıs 1325.

¹⁸³ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1325.

9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909) tarihli “*Bolu sancağı ahali-i umûmîyesi namına Şükri Bey*” tarafından Meclis-i Mebûsân Reisliği’ne çekilen telgrafta, Bolu sancağı ahalisinin heyecan içerisinde olduğu, vekillerden birinin telgraf başına geçip ahaliyi teskin etmesi için (telgraf başında) bekledikleri belirtilmiştir. Yine aynı gün Bergama’dan çekilen bir telgrafta da yeni kabine tanınmamakta ve meşrûtiyete bağlı kalacakları dile getirilmektedir.¹⁸⁴

Aynı gün “*Acıbadem Heyet-i Merkeziyesi*” imzasıyla gönderilen bir başka telgrafta ise; yeni kabine değişmedikçe İstanbul ile münasebetlerini kesecekleri dile getirilmiştir.¹⁸⁵

Yine 9 Nisan 1325 tarihli telgraflardan “*Bozdoğan Heyet-i Merkeziyesi*” imzalı telgrafta, vergi vermeyeceklerini ve beş bin gönüllü ile İstanbul’a yürümeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Gelibolu’dan alınan telgrafta ise bin gönüllünün hazır bulunduğu açıklanmaktadır.¹⁸⁶

Bu telgraflar farklı zamanlarda Meclis’te okunmuştur. Telgraflar hakkında Meclis-i Mebûsan Reis’i Ahmet Mâhir Efendi: “*Cümlesi Meclis-i Mebûsân’ın ve meşrûtiyet idaresinin lehinedir. Binaen-aleyh bunlar şayan-ı teşekkürdür...*”¹⁸⁷ değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁸⁸

Tanın’de yer alan bir habere göre de isyan nedeniyle vilayetler İstanbul ile alakalarını kesmiştir. Kabineyi tanımamış ve İstanbul’a para göndermemişlerdir.¹⁸⁹

Telgrafların hemen hepsinde ortak tema; meşrûtiyetin tehlikede olduğu, Meclis-i Mebusan’ın tehdit edilmesinin kınandığı, gerekirse meşrûtiyeti korumak için silâha sarılacağı, mevcut hükümetin yasal olmadığı ve tanınmadığı noktalarıdır. Çekilen telgraflardan bazılarının altındaki imzalara gözetmek, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eyleme girişme konusunda adeta düğmesine basılmış makine gibi hareket ettiğini gösterecektir.¹⁹⁰

¹⁸⁴ **Takvim-i Vakayi**, 10 Mayıs 1325.

¹⁸⁵ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1325.

¹⁸⁶ **Takvim-i Vakayi**, 8 Mayıs 1325.

¹⁸⁷ **Takvim-i Vakayi**, 8 Nisan 1325.

¹⁸⁸ *Telgrafları çoğaltmak mümkündür; ama konumuz itibarıyla bu kadarı yeterlidir kanısındayız.*

¹⁸⁹ “*Vilayetlerde İrticâ*”, **Tanın**, 4 Mayıs 1325.

¹⁹⁰ Çavdar, a.g.e, s. 134.

2.1.2. Ali Kabûlî Bey'in Linç Edilmesi

İsyanın ikinci günü Prens Sebahattin, Padişahı (Yıldız'ı topa tutma tehditiyle) tahttan indirmelerini donanma gemilerinin süvarilerinden istemiştir. Süvariler bunu olumlu karşıladılarsa da Asar-ı Tevfik zırhlısı süvarisi Binbaşı Ali Kabûlî Bey dışında hiçbirisi harekete geçmemiştir.¹⁹¹

Sonrasında Binbaşı Ali Kabûlî Bey, komutan ve mürettebatı toplayarak isyan üzerine alınacak tedbirler hakkında askerlere bilgi vermiştir; Abdulhamit'in tahttan indirilmesi, bunun için tehdit yoluyla Yıldız'ın bombalanması gerektiğini söylemiştir. Bir kısım askerin ise karşı safta olduğundan habersizdir. Ali Kabûlî Bey, istirahat vererek kamerasına çekilmiştir. İsyancılar safında Ali Kabûlî karşıındaki askerler, gece vakti gemiden filika indirerek karaya çıkıp İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti taraftarı ve gemideki askerlere isyan için telkin eden Alay İmamı Hacı Mahmût Efendi'yi ve onun hempası torpido çarkçısı Mülâzım-ı evvel Çanakaleli Hasan Baba'yı görmüştür. Yanlarında Asar-ı Tevfik zırhlısı Bölük Emmini Hamdi de vardır. Ali Kabûlî Bey'in elleri, kolları bağlanıp derhal tutuklanması için bu üç kişi harekete geçmiştir.¹⁹²

Gemiye dönen askerler İmam Mahmût Hoca ile Hasan Baba'nın kararını arkadaşlarına bildirmiştir. Ali Kabûlî Bey ise o esnada kamarada uyumaktadır. Kapısı şiddetle vurulunca pijamayla kamara kapısını açan Ali Kabûlî Bey'in, Mülazım Hasan Ağa'nın "*Bağlayın şu haini*" sözü ile bağlanması bir olmuştur.¹⁹³

Servet-i Fünûn'da konu hakkında; "*Geçen Salı günü (31 Mart 1325) Asar-ı Tevfik Heğbeli Ada'dan Beşiktaş önüne avdet etti. O gece merhûm Ali Kabûlî Bey, askere divan ederek:*

'Padişah, milletle kâimdir. Millet in temin-i şevket ve ikbâli için icâb ederse en büyük harekâta bile teşebbüs etmek farıza-ı zimmetimizdir. Binaen-aleyh Padişahım çok yaşa duasını yâd ederken milletin de ile'l-ebed kemâl-ı şan ve şerefle yaşaması niyâzını unutmamalıdır...' zimmetinde âhrârâne bir nutuk irâd etmiş ve sonrasında asker

¹⁹¹ Akşin, a.g.e, s. 30.

¹⁹² Osman Selim Kocahanoğlu, **31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdulhamid**, Temel Yayınları, İstanbul 2009, s. 277.

¹⁹³ Aynı yer.

yerlerine çekilmiştir. Ertesi gün erzâk filikası¹⁹⁴ Kasımpaşa'ya gidip gelmiş ve asker, merhûmu istememek fikrini -her nereden ise- benimsemiştir”¹⁹⁵ denilerek görüşümüz teyit edilmektedir.

Asar-ı Tevfik'te isyanın nasıl başladığını Mülâzım-ı Evvel Selanikli İsmail Hulûsi Efendi şöyle anlatmaktadır:

“Perşembe günü (2 Nisan 1325) henüz nöbet almış idim. Erzâk istimbotu San 'â tersaneden avdet etti. Erzâka giden bölük emini Ali ile Hamdi istimbottan çıktılar. Beş-on dakika sonra ariya sefere yani sefere kor borusu örüldü. Asker yemekte olduğu için filikaların yalnız direklerinin güzelce silinip silinmediğini teftiş için aşağıya doğru gidiyordum. Top anbarının sac kaportasından silâh çarpımları, örülmeleri ve ayak gürültüleri işittim. Bir de baktım ki asker güğerteye hücum ediyor. Döndüm. Gemide Enis¹⁹⁶ diye çağrılan kişi, askerin önünde:

- ‘Mes ‘üdiye, Mes ‘üdiye’ diye bağıyor.

Enis, bağıırken bir yandan da birkaç askerle beraber ötekiler güğerteye çıkmakta idiler. 160-170 neferden ibaret olan bu asker güğertede toplanır toplanmaz üç defa ‘Padişahım çok yaşa’ diye bağırdılar.

Enis’in yanına gittim. Bir de zâbit vardı. Ama kim olduğunu hatırlayamıyorum. Beni görünce dedi ki:

- ‘Hepinize ayrı ayrı söyleyecek değiliz.’

Çekildim. Lumbar ağzı önüne gelerek orada askere orta halli müessirâne nasihatler vermeğe başladım. Bölük Emini Vakfikebirli Ali geldi:

- ‘Sus, sus. Sen, sen ikinizi filikaya koyup götüreceğiz. Bir lakırdı daha söyleme.’

İkimizden biri süvari merhûm Ali Kabûlî idi. Bu Ali (Vakfikebirli Ali), fırtınadan dolayı ekmeksiz kalarak Paşa Limanı önünde bulunduğumuz zaman bütün zâbitân da beraber oldukları halde peksimâd yemeğe karar verildiği esnada:

- ‘Padişah askerini ekmeksiz bırakıyorlar’ diye askeri ayağa kaldırmış idi.

¹⁹⁴ Güğertesiz sandal.

¹⁹⁵ “Asar-ı Tevfik Hadise-i Faciası”, **Servet-i Fünûn**, 8 Nisan 1325.

¹⁹⁶ Beşiktaş'ta idam olunmuştur. Bkz. **Musavver Devr-i Cedid**, 8 Haziran 1325.

Enes, görülecek halde idi. Gözleri kan çonağı gibi kızarmış, kaşları çatık, âdeta hücuma kalkacak bir halde geziniyordu. Ben askere:

‘Süvarinin filikaya götürülmesi muvaffak olmadığını’ anlatırken yetiştii, söylenmedi. Söylettire idi belki bir tesir-i hâsil ederdi. Çünkü asker arasında acemiler vardı. Maa’-hâzâ bunlar da fevka’l-ade zehirlenmiştiler.”¹⁹⁷

İsmail Hulûsi Efendi daha sonra isyancı askerlerle bir süre tartışmıştır, isyancılar süngülerini İsmail Efendi’ye karşı kaldırmışsa da Dr. Miralay Mehmet Bey ile birkaç komutanın araya girmesi sonucu boğuşma sona ermiştir. Kısa bir zaman sonra ise isyancılar, İsmail Efendi’yi Çarhçı Mülazımı Fethi’yle birlikte aşağıda bulunan salona götürmüştür. Orada Süvari Ali Kabûlî Bey de vardır. İsmail Efendi, Ali Kabûlî Bey’e:

- ‘Bey efendi, asker ikimizi de istemiyor’ demiştir.

Bütün komutanlar ümitsizdir. İsmail Efendi o aralık kendini denize atıp intihar etmek istemiş ve bu fikrini Üçüncü Kaptan Fehmi Bey’e açmıştır. Aralarındaki konuşmadan sonra İsmail Efendi bu kararından vazgeçmiştir.

Yukarıdaki askerler ‘Şeriat isteriz’ diye bağırmaktadır. İsmail Efendi’nin divanlarda dinden bahsettiği askerler arasında yayılmıştır. Askerler İsmail Efendi’nin dinsiz olmadığı kararına varmıştır.

Sonrasında, Mülazım Tahir Efendi bir pusula getirmiştir. Bu pusulada isyancıların istemedikleri, bir akşam önce nöbetçi bulunan komutanların isimleri vardır:

Ali Kabûlî Bey, Hesap Memûru Kol Ağası Salâhaddin, Yüzbaşı Ziya, Çarhçı Mülazım İsmail Efendi.

İsmail Hulûsi Efendi, Mülazım Tahir Efendi’ye ‘Beni istiyorlar mı?’ diye sormuştur. ‘İstiyorlar. Senin için aralarına tefrika düştü’ cevabını almıştır. Bunun üzerine İsmail Hulûsi Efendi yukarı fırlayıp isyancılara ‘Bana itimadınız var mı?’ diye sormuştur. Askerler divan olur gibi durmuştur, ikinci bölüm tarafında bulunan asker de filikayı hazırlamakla meşgûldür. İsmail Hulûsi Efendi:

‘Bir kumandan, bir zâbit gemiden böyle götürülemez’ demiştir. Bunun üzerine Enis gelip bağırarak:

¹⁹⁷ Ahmed Rasim, “Hâtıra-i Eyyâm-ı İrticâ”, **Musavver Devr-i Cedid**, 8 Haziran 1325.

'Padişaha top çeviren bir herif katiyen muhafaza edilmez. O, dinsizdir. Biz onu adım atışından biliyoruz' demiştir. Askerin önüne geçilemiyordu. İsmail Hulûsi Efendi iki yerde ayrı ayrı nutuklar verse de başarılı olamamıştır. Sonrasında ise salona inmiştir. Süvari Ali Kabûlî ise artık çıkmaktadır: Ali Kabûlî, İsmail Hulûsi Efendi'ye:

- *'Bizi Mesudiye'ye Kumandan Gemisine teslim etsinler'* demiştir.

Filika Kız Kulesi'ne doğru hareket etmektedir. O esnada isyancılar süngülerini kaldırmış ve yan metafurelerini alabora etmişlerdir. İsyancılar, *'Filika gelinceye kadar zâbitân çıkacak değildir'* demiştir. Sefine Emîni Mehmet Çavuş askerle görüşüyordu; tam o esnada askerler:

'Cephane isteriz' diye fırlamıştır. İsmail Hulûsi Efendi nasihat olarak:

'Burada bir silâh patlarsa vahim olur. İstasyonerler var. Şirket vapurları var' demiştir. İsmail Hulûsi Efendi, bir saat uğraşsa da kar etmemiştir. İsyancılar sonunda cephaneliği kırmıştır.

Devamında ise İsmail Hulûsi Efendi: *'Biz gemide mahbûs idik. Ali Kabûlî Bey'i götüren filika saat dokuzda avdet etti'*¹⁹⁸ demiştir.¹⁹⁹ Vakfikebirli Ali ve Trabzonlu Hamdi; Ali Kabûlî Bey'i Asar-ı Tevfik zırhlısından zorla ve silâhlı olarak çıkarıp Divanhane'ye getirmiştir.²⁰⁰

Sonrasında yaşananlar hakkında Servet-i Fünûn'da; *"Dört süngülü nefer ile beraber Ali Kabûlî ve askerinin istemeyiz dediği diğer üç zâbitân Parmak Kapı Karakolu'na isâl olunur. Orada Şûrâ-yı Bahriye ile bir ufak istişâre edilir. O esnada mezkûr üç zâbit bir yolunu bulup savuşurlar. Yalnız Ali Kabûlî Bey bırakılmaz. Nihayet Şûrâ'nın reyile hanesine gitmeğe müsaade edilir; işte muma-ileyhi öldüren en ziyade bu karar olmuştur; asker kendisinin terhis olunmasına kızar ve hemen arabaya koyup Yıldız'a götürülür"*²⁰¹ denilmektedir.

Bir saray erkânına dayandırarak Yıldız'da yaşanan olaylar Ceride'ye göre şu şekilde gerçekleşmiştir: *"Saray içinde bir şâyi'a oldu. Padişah, mabeyn dairesine*

¹⁹⁸ Aynı yer.

¹⁹⁹ *Burdan sonrasında 'Ali Kabûlî Bey Yıldız'da şehit edildi' deniliyor, Yıldız'dan önceki durumu hakkında bahsedilmiyor.*

²⁰⁰ *Vakfikebirli Ali ve Trabzonlu Hamdi sonrasında idama mahkûm olmuştur. Bkz. BOA, İ. ASK..., Nr. 39.*

²⁰¹ *"Asar-ı Tevfik Hâdise-i Faciası", Servet-i Fünûn, 8 Nisan 1325.*

çıkıyor denildi. Bütün yaverler, memûrlar koşuştu. Abdulhamit pencerenin önüne gitti. Başkâtip pencereyi açmıştı. Askerler, Ali Kabûlî bi-çaresini getirmişlerdi. Abdulhamit'i pencerede görünce iki tanesi ilerledi. Birinin elinde tüfenk vardı, diğerinde palaskadan başka bir şey yoktu.

Çapkın tersaneli olduğu kıvrıcık saçlarından, sivri fesinden belli idi.

Abdulhamit, yarı beline kadar pencereden sarktı. Bir şeyler sormağa başladı. Konuşmaları biz iyi işitemiyorduk. Yalnız, Yıldız'ın topa tutulacağı lakırdısı işitiliyordu. Abdulhamit:

'Nasıl atacaktı, nasıl nişan alıyordu?' gibi şeyler sordu. Sonra içeri çekildi. Diğer odaya geçti. Bu esnada dışarıyı karıştı. Bir gürültü oldu. Bu esnada bi-çare Ali Kabûlî Bey şehit edilmişti..." Devamında ise kargaşa seslerini duyan Abdulhamit'in pencereden bakıp tekrar içeri girdiğine değinilmektedir.²⁰²

Ayşe Sultan ise olay öncesi ve sonrasında Yıldız'da yaşananları şu şekilde dile getirmektedir:

" ... (Askerlerin) Ali Kabûlî Bey'i getirip de 'Padişahı isteriz!' diye bağırdıkları gün (Babam) çok bezgin ve kederliydi. Allah şahidimdir ki babamı bütün saltanatı müddetince tahttan indirildiği vakit ve Selanik'e giderken bile bu kadar bitkin ve üzüntülü görmedim.

*Asiler, Ali Kabûlî Kaptan'ı Mabeyn-i Hümayûn önüne getirmişler. Babam, 'Bırakınız çocuklar. Allah aşkına bana bağışlayınız' diye bağırmış. Bunu bizzat kendisinden dinledim. Buna rağmen zavallıyı süngülemişlerdi..."*²⁰³

*Babam, Harem'e döndüğü zaman ter içinde kalmış, kederle omuzları çökmüş bir haldeydi. Başını tutarak 'Bizim için artık kurtuluş yolu yok. Askere itaatsizlik gelmiş. Yeniçeriliğe dönmüş, yazık' diyordu."*²⁰⁴

İsyancılar, sonrasında Ali Kabûlî Bey'in kunduralarını omuzlarında gezdirmiş ve orda bulunan imam da duâda bulunmuştur.²⁰⁵

²⁰² "Hadise-i İrticâiyede Abdulhamid", **Ceride**, 21 Mayıs 1325.

²⁰³ Osmanoğlu, a.g.e, s. 143.

²⁰⁴ Osmanoğlu, a.g.e, s. 144.

²⁰⁵ "Mürteciler", **Servet-i Fünûn**, 26 Nisan 1325.

Bir rivayete göre de bu olay dolayısıyla Ali Kabûlî Bey'in kızlarından birinin cinnet geçirmiş olduğu, vesâir aile fertlerinin ise bir mâtem içerisinde bulunduğu dile getirilmektedir.²⁰⁶

Yukarıdaki bilgilere dayanarak diyebiliriz ki, isyancılar ve onu destekleyenler yapılacaklar konusunda Ali Kabûlî Bey'den daha planlı hareket etmektedir. Ali Kabûlî Bey'in en büyük hatası fikirlerini askerlerin bakış açısını öğrenmeden açıklamasıdır.

Ali Kabûlî Bey'i zırhlıdan zorla alarak Yıldız'a götüren ve orada öldüren bahriye askerlerinden 23 kişi idam cezasına çarptırılmıştır.²⁰⁷

2.1.3. Adana ve Erzurum Olayları

31 Mart'ın kendiliğinden gelişen bir olay değil, üst düzeyde ve önceden planlanmış bir ayaklanma olduğunu Anadolu vilayetlerinde yaşanan gelişmelerden anlamaktayız. Nitekim Kayseri, Erzincan, Erzurum, Bursa ve Adana gibi vilayetlerin bazılarında kıpırdanmalar olmuş, bazılarında ise ciddî ayaklanmalar çıkmıştır.²⁰⁸

Adana'da yaşanan olaylar da din ekseninde çıkmış olmasına rağmen, Adana'da yaşanan olayların kökeninde daha çok etnik bir çatışma yatmaktadır. Adana'daki olayların gerçek nedeni doğrudan doğruya dinî duygular ile Osmanlı yönetimine ayaklanmak yerine bölgede hüküm süren Müslüman-Hıristiyan gerginliğinin patlamasıdır. 31 Mart Olayı'ndan önce patlak veren Ermeni-Müslüman çatışmaları, 31 Mart Olayı sonrasında daha da yayılmıştır. Bölgedeki halk, İstanbul olaylarında ayaklanmalara sempati duymuştur. Adana olaylarının başlangıcı Ermenilerle Müslümanlar arasındaki adlî birkaç olaydan kaynaklanmıştır.²⁰⁹

Sonrasında ise Adana'da yaşanan olaylar acınacak duruma gelmiştir. Adana ve çevresinde bulunan Ermeniler ayaklanarak zayıf buldukları Müslüman evlerine dalıp ırza, cana ve namusa saldırmışlardır. Ermeniler, beşikteki Müslüman çocukları dahi öldürmüştür. Hazırlıksız yakalanan asker ve polis olayları bastırmakta yetersiz

²⁰⁶ “*Asar-i Teyfik Hâdise-i Faciası*”, **Servet-i Fünûn**, 8 Nisan 1325.

²⁰⁷ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 15.

²⁰⁸ Kocahanoğlu, a.g.e, s. 352.

²⁰⁹ *Olay sırasında Adana Valisi Cevat Bey ve Adana'da bulunan askerî kuvvetlerin kumandanı da Ferik Remzi Paşa'dır*. Uçar, a.g.tz, s. 149.

kalmıştır.²¹⁰ Bu nedenle Adana Valisi sık sık İstanbul'a telgraf çekip ağlanılacak durumda olduklarını dile getirmiştir, ayrıca İstanbul'dan yapılacak yardımların hızlandırılması da telgraflarda işlenmiştir. Aşağıda bu duruma vurgu yapılmaktadır.²¹¹

Adana Valisi Cevat Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) tarihli telgrafta; Hamidiye kazasında da kargaşaların başladığı, katliam ve yağmanın meydana gelmesinden dolayı herkesin heyecan içerisinde olduğu, silâh seslerinin ise hâlâ devam etmekte olduğu dile getirilmektedir.²¹²

Yine, Adana Valisi Cevat Bey'den Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne çekilen 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli telgrafta; mevcut askerlerin asayiş için yeterli olmadığı, bundan dolayı İkinci Ordu'ya mensup Silifke Redif Alayı'nın hemen silâh altına alınarak Mersin yoluyla süratle Adana'ya yetiştirilmesi talep edilmektedir.²¹³

Adana Valisi Cevat Bey'den aynı gün alınan diğer bir telgrafta ise Vali; dün akşam tren ile Adana'ya gelmiş olan Mersin İngiliz Konsolosu'nun şehirde gezmek ve olayları yakından görmek istediği ama kendisinin konsolosa bunun sakıncalı olduğunu bildirdiğini lakin konsolosun sözünde ısrar etmesi üzerine konsolosun yanına verdiği on asker ile şehri dolaştığını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmektedir.²¹⁴

Adana Valisi Cevat Bey'den Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne çekilen 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli diğer bir telgrafta ise; Mersin İngiliz Konsolosu'nun yanına verilen askerler ile İstasyon Mahallesi'nde gezerken Ermenilerin yeni mahallesindeki evler içerisinden şiddetli ateşe başladığı ve bu sırada konsolos elini kaldırıp işaret etmişse de Ermenilerin ateşe devam ettiği ve konsolosu da kolundan yaraladıkları dile getirilmektedir.²¹⁵

Cebel-i Bereket Mutasarraflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne "*Fevka'l-ade Müstacildir*" ibareli 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihli telgrafta; silâh seslerinin hâlâ devam ettiği, İskenderun'dan kendilerine asker gelmeyeceği ama hiç olmazsa dört yüz martini ve cephânenin serien gönderilmesi talep edilmektedir. Devamında ise; '*Maazallah bir de buraya Ermeniler tarafından hücum yapılırsa, âhâli ve memûrîn*

²¹⁰ Öztuna, a.g.e, s. 143.

²¹¹ **Takvim-i Vakayi**, 23 Nisan 1325.

²¹² Aynı yer.

²¹³ Aynı yer.

²¹⁴ Aynı yer.

²¹⁵ Aynı yer.

dağıtılsa bir daha bu havalide önlerinde duracak kimse kalmayaktır' denilmektedir. Sonrasında ise beş bini aşan (mavzer ve martinili) Ermeni varlığından bahsedilmektedir.²¹⁶

Cebel-i Bereket Mutasarraflığı'ndan²¹⁷ Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne çekilen 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihli diğer bir telgrafta; *"Şimdi fena halde silâh sesleri memlekete doğru işitiliyor. Memleketi muhafaza edecek âhâli ve asker nihayet iki yüz kişiden başka kimse bulunmuyor ve hatta hücum başlarsa aile-i çâkerânemi ve âhâliyi alıp Osmaniye'ye göçe mecbûr olacağım. Liva ateş içindedir. Mutlaka üç-dört tabur asker yetiştirilmesi marûzdur"*²¹⁸ denilerek durumun vahameti gözler önüne serilmektedir.

Cebel-i Bereket Mutasarraflığı'ndan aynı gün çekilen bir diğer telgrafta; Yarbuz Taburu silâhlarının âhâlice müsadere edildiği, toplanmasına imkân kalmadığı ve İskenderun'dan da kuvvetlerin hâlâ yetişemediği dile getirilmektedir. Devamında ise; Dört Yol Hristiyanlarının civar ve merkez livadaki Müslümanları bu gece yakacaklarına dair ellerinde deliller bulunduğu hareketle üç yüz-dört yüz askerin muhafaza için yetiştirilmesi talep edilmektedir.²¹⁹

Cebel-i Bereket Mutasarraflığı'ndan çekilen 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihli başka bir telgrafta; bugün Dört Yol'a civar Ermenilerden dört yüze yakın martinli Ermeni daha geldiği ve bu Ermenilerin Dört Yol etrafına istihkâmlar yapmakta oldukları, ağaçları keserek tabyalarını tahkim etmekte oldukları dile getirilmiştir.²²⁰

Cebel-i Bereket Mutasarraflığı'ndan Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne çekilen 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihli başka bir telgrafta; Bağçe Kaymakamlığı'ndan az önce alınan telgrafta oradaki halkın zor durumda olduğunun kendilerine belirtildiği, Mutasarraflıktan asker istendiği fakat çok zor durumda oldukları, bu yüzden Ermenilere karşı kendi güvenliklerini bile sağlamakta aciz kaldıkları; livanın durumunun ise ağlanacak halde bulunduğu acele olarak güvenlik güçlerinin sevkine ihtiyaç

²¹⁶ **Takvim-i Vakayi**, 24 Nisan 1325.

²¹⁷ *Asım Bey'den.*

²¹⁸ **Takvim-i Vakayi**, 23 Nisan 1325.

²¹⁹ **Takvim-i Vakayi**, 24 Nisan 1325.

²²⁰ **Takvim-i Vakayi**, 23 Nisan 1325.

duyulduğu, ölü sayısının çokça olduğu, hükümet binasının ise Ermeniler tarafından istilasının ihtimal olduğu belirtilmektedir.²²¹

Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen aynı tarihli diğer bir telgrafta ise; Bahçe'de yedi subayın Ermenilerce şehit edildiği, Dört Yol'da ise beş bine yakın martini Ermeni bulunduğu ve bu Ermenilerin etrafa istihkâmlar yaptığı; merkez livadan ise dehşetli haberler alınmakta olduğu, kadınların ağlaştığı, durumun çok ağır olduğu bu yüzden bir tabur askerin olsun acilen sevki ve İskenderun rediflerinin bu gece yetiştirilmesinin öneminin büyük olduğu; Zeytun ve Maraş'tan birçok Ermenin de Bahçe kazasını yakacaklarına dair Kaymakamlık'tan haber geldiğine değinilmektedir.²²²

Aynı günkü bir diğer telgrafta ise; Müslümanların hemen hemen değnekler ile silâhlandığı, Ermenilerin ise mükemmelen silâhlandığı; mevcut Müslüman âhâlinin sayısının ise Ermenilerin yarısından az olduğu; Ermenilerin bu gece bu Müslümanları bozup merkeze saldırması halinde merkezde canlı Müslüman kalmayacağı, bu nedenle İskenderun Taburu'nun yetiştirilmesi bir kez daha talep edilmekte, dakikalar geçtikçe de heyecanın arttığı dile getirilmektedir.²²³

Bu arada Cevat Bey Adana Valiliği görevinden azledilerek yerine Burdur Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa tayîn edilmiştir.²²⁴

4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909) tarihinde Mersin'den Kayseri'ye (Adana olaylarına dair) bir telgraf çekilmiştir. Bu telgraf Kayseri'de büyük bir heyecan meydana getirmiştir. Ermeni dükkânları iki üç saat kadar kapalı kalmıştır. Kayseri Valisi, Adana'da yaşanan olayların Kayseri'de de yaşanmasını önlemek amacıyla liva ve firka kumandanlarını evine davet etmiştir. Kayseri'den bir saat uzaklıkta talim yapan askerler toplanmıştır. Ermeni dükkânları ise açtırılmıştır. Vali'nin aldığı tedbirler sayesinde düzen korunmuştur.²²⁵

²²¹ **Takvim-i Vakayi**, 24 Nisan 1325.

²²² Aynı yer.

²²³ Aynı yer.

²²⁴ **İkdam**, 10 Nisan 1325.

²²⁵ "Mersin Ahvali", **İkdam**, 7 Nisan 1325.

5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909) tarihli telgrafta; Adana'daki karışıklıkların durduğu ve son yirmi dört saatten beri Adana ve çevresinde hiçbir olayın yaşanmadığı belirtilmektedir.²²⁶

8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihli İkdam'da; Adana'daki olayların Haçin ve Kozan taraflarına da geçtiği ve Maraş'ta da yayılmaya başladığından bahsedilmektedir.²²⁷

12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihinde; Ermeni mahallesinden birkaç Ermeni, silâhlı olarak çarşıya çıkıp silâh atmıştır. Müslümanlar da büyük bir heyecânla bu olayı hükümete bildirmiştir. O sırada Ermeniler birkaç askeri şehit etmiştir. Oralara tekrar asker sevk edilmiştir. O gecenin sabahına kadar her taraftan silâh atılmış, fakat sabahleyin emniyet sağlanmıştır.²²⁸

Adana'daki olaylar nedeniyle Abdulhamit Kurovazörü'nün kömürünü alır almaz Akdeniz'e hareket edeceği; Mesûdiye, Asar-ı Tefik, Feth-i Bülend ve Peyk-i Şevket gemilerinin ise daha önce karar alındığı üzere Ferik Gambel Paşa'nın kumandasında İstanbul'dan hareket edeceği gazetelere yansımaktadır.²²⁹

Ayrıca Adana ve çevresindeki olaylar nedeniyle Kayseri, Erkilet,²³⁰ Develi, Şehr-i Kışla, Sivas, Nevşehir, Ürgüp ve Niğde redif taburları silâh altına alınmıştır.²³¹

Adana Vilayeti'nden Sadarete gelen 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909) tarihli telgrafta; evvelki gece saat üç sularında Silifke'nin Çayağzı mahallinde bir vapurun yanında iki gemi olduğu ve bu gemilerden otuz-kırk Ermeninin çıktığı ve yavaş yavaş çıkarmakta olduğu, bu olayın kasabada yaşayan Hristiyan ve Müslüman halkı heyecana uğrattığı; fakat emniyet ve asayişin korunduğu, İçel Mutasarrıflığı'nca kendilerine bildirildiği belirtilmektedir.²³²

Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gelen 23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909) tarihli telgrafnâmede; bugün İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı ile vesâir bahriye subayları ve Mersin İngiltere Konsolosu'nun Adana'ya geldiği; karşılıklı olarak yaralı

²²⁶ **Takvim-i Vakayi**, 6 Nisan 1325.

²²⁷ **İkdam**, 8 Nisan 1325.

²²⁸ **Takvim-i Vakayi**, 24 Nisan 1325.

²²⁹ “Şura-yı Bahriye'den”, **Takvim-i Vakayi**, 9 Nisan 1325; **Servet-i Fünûn**, 13 Nisan 1325.

²³⁰ *Kayseri'de*.

²³¹ **İkdam**, 10 Nisan 1325.

²³² **Takvim-i Vakayi**, 24 Nisan 1325.

ve yardıma muhtaçlar hakkında konuştukları, on üç gündür vilayette asayiş ve nizamın sağlandığı ve günden güne de emniyetin arttığı; bu İngiliz filosunun yarım Marmaris'teki İngiliz filosuna katılmak üzere Mersin sularından ayrılacağı bildirilmektedir.²³³

Bu telgraflar mecliste okunmuştur sonrasında ise konu mecliste tartışılmıştır. Meclis kürsüsünde Müsteşar, Adana'dan bugün alınan telgrafta asayişin korunmakta olduğunun kendilerine bildirildiğini beyan etmektedir.²³⁴

26 Nisan 1325 (9 Mayıs 1909) tarihli Aydın Vali Vekâleti'nden çekilen bir telgrafta ise; yirmi dört top ve yedi yüz mevcutlu binbeşyüz tonilatoluk Mariz adındaki İngiliz savaş gemisinin 24 Nisan 1325 (7 Mayıs 1909) tarihinde Marmaris Limanı'na gelip iki torpido ile Mersin'e hareket ettiği belirtilmektedir.²³⁵

Olaylar Adana'dan ibaret değildir. Çevre yerlere de kargaşalar sıçramıştır. Maraş'ta Ermeni kadınları hükümetin camlarını taşla kırmıştır. Kadınların arkasında bulunup olayı kışkırtanlardan üç kişi daha sonra yakalanıp tutuklanmıştır.²³⁶

10 Mayıs 1325 tarihinde Ermeni Artin imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta; Ermeni kadın ve kızlarının Adana'dan Develi'ye kaçırıldığı iddia edilmektedir. Cevaben, 15 Mayıs 1325 (28 Mayıs 1909) tarihli Nâib Sâîb, Develi Kaymakamı Kâmil ve Müftü Mahmût imzalı telgrafta; Develi'de Ermenilerden hiç birine saldırı olmadığı, Adana'dan Ermeni kız ve kadınlarının buraya aşırıldığı iddialarının ise asıl ve esası olmadığı ifade edilmektedir.²³⁷

Sadaret ile Dâhiliye Nezareti'ne Adana Vilayeti'nden gelen 23 Nisan, 25 Nisan, 26 Nisan, 27 Nisan, 29 Nisan, 1 Mayıs, 2 Mayıs, 3 Mayıs, 8 Mayıs, 9 Mayıs, 10 Mayıs, 11 Mayıs, 12 Mayıs, 13 Mayıs, 16 Mayıs, 20 Mayıs, 22 Mayıs, 23 Mayıs, 25 Mayıs, 26 Mayıs, 30 Mayıs, 31 Mayıs, 4 Haziran, 7 Haziran, 9 Haziran, 10 Haziran, 13 Haziran, 14 Haziran ve 17 Haziran 1325 tarihli telgraflarda;²³⁸ son yirmi dört saattir Adana ve

²³³ **Takvim-i Vakayi**, 29 Nisan 1325.

²³⁴ **Takvim-i Vakayi**, 24 Nisan 1325.

²³⁵ **Takvim-i Vakayi**, 28 Nisan 1325.

²³⁶ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 45.

²³⁷ **Takvim-i Vakayi**, 19 Mayıs 1325.

²³⁸ **Takvim-i Vakayi**, 27 Nisan 1325; **Takvim-i Vakayi**, 28 Nisan 1325; **Takvim-i Vakayi**, 29 Nisan 1325; **Takvim-i Vakayi**, 1 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 3 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 4 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 5 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 10 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 11 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 13 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 17

çevresinde toplumun huzurunu bozacak herhangi bir olayın yaşanmadığı; asayiş ve emniyetin sağlandığı bildirilmektedir.

Yine, 6 Mayıs 1325 (19 Mayıs 1909) tarihli Halep Vilayeti'nden gelen telgrafta; bugün Maraş'ta toplumun huzurunu bozacak herhangi bir olayın yaşanmadığı; asayiş ve emniyetin sağlandığı bildirilmektedir.²³⁹

Adana'dan Sadarete çekilen 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909) tarihli telgrafnamede Adana'ya mahsus olmak üzere mahallince idare-i örfiye ilân edildiği bildirilmektedir. Ancak, Adana Valisi Zihni Paşa'dan gelen 17 Nisan 1325 (30 Nisan 1909) tarihli telgrafta ise; asayişin sağlanması babında idare-i örfiye ilânı ve olağanüstü mahkemenin hemen kurulmasının istenmesi İstanbul'da idare-i örfiyenin Adana'da ilân edilmediği üzerinde kafaların karışmasına neden olmuştur. 18 Nisan 1325 (1 Mayıs 1909) tarihinde Adana'dan gelen cevapta; o zaman divan-ı harb heyetinin teşkiline müsaid yönetici ve komutan bulunmadığı dolayısıyla teşkilât ve araştırmanın yapılamadığı bildirilmektedir.²⁴⁰

19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) tarihli Sadrazam tarafından Padişah'a sunulan tezkerede İçel sancağı haricinde Adana ve çevresinde idare-i örfi ilânı istenilmektedir;²⁴¹ Meclis-i Mahsus tarafından gönderilen diğer bir tezkerede ise; Adana olaylarının pek acı bir şekil ve içerik alması dolayısıyla kargaşalara bir an evvel son verilerek asayişin sağlanması ve suçluların cezalandırılması istenilmektedir. Ayrıca aynı yerde bunun için Dâhiliye Nezareti'ne izin verildiği de belirtilmektedir.²⁴² Daha sonra ise Divan-ı Harb Heyeti Adana'ya ulaşmıştır. Adana'ya gönderilen bu heyetin hemen çalışmalarına başlaması İstanbul'dan Adana'ya bildirilmektedir.²⁴³

Adana Kuvve-i Mürettebe Kumandanı Miralay Mehmet Ali Bey'e gelen 1 Mayıs 1325 (14 Mayıs 1909) tarihli telgrafnâme suretinde; karışıklıklardan etkilenen Halep,

Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 18 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 22 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 24 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 25 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 26 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 28 Mayıs 1325; **Takvim-i Vakayi**, 1 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 2 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 7 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 9 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 11 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 12 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 15 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 17 Haziran 1325; **Takvim-i Vakayi**, 19 Haziran 1325.

²³⁹ **Takvim-i Vakayi**, 8 Mayıs 1325.

²⁴⁰ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 11.

²⁴¹ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 11.

²⁴² **BOA**, İ. ASK..., Nr. 11.

²⁴³ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 11.

Zeytun, Maraş, Elbistan, Antalya ve Süveydiye'nin de Divan-ı Harb-i Örfî'ye dâhil olması istenilmektedir. Çünkü Adana olaylarında yaşananlar ve diğer yerlerde yaşananların aynı olduğundan suçluların bir kısmının divan-ı harb, bir kısmının ise nizâmiye mahkemelerinde yargılanmasının adil olmadığı belirtilmektedir.²⁴⁴

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezaretine gelen 3 Mayıs 1325 (16 Mayıs 1909) tarihli tezkirede: idare-i örfinin Maraş ve Antakya'da da ilânının fayda sağlayacağı, Seksen Üçüncü Alay'ın İkinci Taburu'nun İskenderun'dan sevk edildiği, Konya ve Karaman taburlarının ise Mersin'de vapura bindirilmek üzere hazır bulunacakları, iş bu taburların da Maraş'a varmasından sonra gerek Maraş ve gerek Antakya'da idare-i örffiyenin ilân edilmesinin uygun olacağı bildirilmektedir. Bu konuda irade-i seniyye 7 Mayıs 1325 (20 Mayıs 1909) tarihinde çıkmıştır.²⁴⁵

Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne Adana Vilayeti'nden gelen 17 Mayıs 1325 (30 Mayıs 1909) tarihli telgrafta; "*Heyet-i Tahkikiye*" nin akşamüzeri Adana'ya varıp çalışmalarına başladığı bildirilmektedir.²⁴⁶

Ayrıca, Adana'daki olaylara karışıp Maraş'a firar etmiş bulunan altmış kişi tutuklanıp Divan-ı Harb-i Örfî'ye teslim edilmiştir.²⁴⁷

Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne Adana Vilayeti'nden gelen telgraflardan:

11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) tarihlide 331,²⁴⁸ 14 Mayıs 1325 (27 Mayıs 1909) tarihlide 305,²⁴⁹ 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909) tarihlide 307,²⁵⁰ 20 Mayıs 1325 (2 Haziran 1909) tarihlide 594,²⁵¹ 21 Mayıs 1325 (3 Haziran 1909) tarihlide 562,²⁵² 26 Mayıs 1325 (8 Haziran 1909) tarihlide 529,²⁵³ 28 Mayıs 1325 (10 Haziran 1909) tarihlide 516,²⁵⁴ 30 Mayıs 1325 (12 Haziran 1909) tarihlide 536,²⁵⁵ 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909) tarihlide 565,²⁵⁶ 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909) tarihlide 533²⁵⁷ ve 14

²⁴⁴ BOA, İ. ASK..., Nr. 45.

²⁴⁵ BOA, İ. ASK..., Nr. 45.

²⁴⁶ Takvim-i Vakayi, 18 Mayıs 1325.

²⁴⁷ "Adana Ahvali", Tanin, 17 Mayıs 1325.

²⁴⁸ Takvim-i Vakayi, 13 Mayıs 1325.

²⁴⁹ Takvim-i Vakayi, 17 Mayıs 1325.

²⁵⁰ Takvim-i Vakayi, 20 Mayıs 1325.

²⁵¹ Takvim-i Vakayi, 22 Mayıs 1325.

²⁵² Takvim-i Vakayi, 24 Mayıs 1325.

²⁵³ Takvim-i Vakayi, 28 Mayıs 1325.

²⁵⁴ Takvim-i Vakayi, 1 Haziran 1325.

²⁵⁵ Aynı yer.

²⁵⁶ Takvim-i Vakayi, 10 Haziran 1325.

Haziran 1325 (27 Haziran 1909) tarihlide 403²⁵⁸ kişinin olaylara karıştığı dolayısıyla o gün itibariyle tutuklu bulunduğu bildirilmektedir. 17 Haziran 1325 (30 Haziran 1909) tarihli Tanin’de de yine 403 kişinin tutuklu bulunduğu açıklanmaktadır.²⁵⁹

11 Mayıs 1325 tarihli Halep Vilayeti’nden gelen telgrafta; liva dâhilinde toplumun huzurunu bozacak herhangi bir olayın yaşanmadığı ve Maraş ile ilçelerinde olaylara karışanlardan kırk beşinin adliyeye sevk edildiği bildirilmektedir.²⁶⁰

Devlet, Adana’da meydana gelen kargaşalardan zarar görenler için 30.000 liralık yardım kararını 26 Nisan 1325 (9 Mayıs 1909) tarihinde kanûn olarak çıkartmıştır.²⁶¹

Adana’daki olayların Hıristiyan katliamı şeklinde aksettirilmesi nedeniyle Avrupalı devletler harekete geçmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya donanmaları Mersin limanında boy göstererek gözdağı vermiştir. 14 Nisan 1325 (27 Haziran 1909) tarihinde Osmanlı Hükümeti’nin gönderdiği birkaç gemi ile İskenderun ve Mersin’e asker çıkarılarak olaylar bastırılmıştır. Adana olaylarına karışanların cezaları ise 28 Mayıs 1325 Perşembe günü verilmiştir.²⁶²

Adana olaylarıyla ilgili soruşturma ve yargılama sürecinde İttihatçıların, olay sırasında donanmaları ile boy gösteren devletlerin müdahalelerini önlemek amacıyla izledikleri siyâsî tavrın etkisinde kaldıkları göze çarpmaktadır. Sultan II. Abdulhamit dönemindeki Ermeni başkaldırılarında olduğu gibi olaylar için de suçları sabit olan bazı Ermenilerin ya af edilmeleri ya da cezalarının hafifletilmesi, İttihatçıların dış siyasal dengeleri gözettikleri izlenimi vermektedir.²⁶³ Ama yargıda özgür olamayan bir devletin bağımsızlığının meşrûluğu da tartışma konusudur.

Adana olaylarından sonra Rumeli askerleri kendi ekmeklerini zarar gören halka vermek suretiyle insanlık dersi vermiştir.²⁶⁴

İstanbul’daki 31 Mart ayaklanması gibi bir başka ayaklanma da Erzurum’da meydana gelmiştir.²⁶⁵ İsyân, Erzurum’da Yedinci Fırka Kumandanı Yusuf Paşa’nın

²⁵⁷ **Takvim-i Vakayi**, 11 Haziran 1325.

²⁵⁸ **Takvim-i Vakayi**, 17 Haziran 1325.

²⁵⁹ “Adana’da Mevkûfîn”, **Tanin**, 17 Haziran 1325.

²⁶⁰ **Takvim-i Vakayi**, 13 Mayıs 1325.

²⁶¹ “Adana’da Vukû’ Bulan İğtişâşde Mutazarrır Olan Muhtacînin Masârif-i İaşeleri İçün 30.000 Liranın Sarfı Hakkında Kânûn”, **Düstûr**, C: 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s. 173-174.

²⁶² **Tanin**, 5 Haziran 1325.

²⁶³ Uçar, a.g.tz, s. 154.

²⁶⁴ **Musavver Muhit**, 4 Haziran 1325.

teşvîkleriyle meydana gelmiştir.²⁶⁶ Bir diğer iddiaya göre ise Vali Tahir Paşa da isyana ön ayak olanlar arasındadır. Olay nedeniyle bazı mektepli subaylara saldırı yapılmıştır.²⁶⁷ Fakat Erzurum halkı bu isyana destek vermemiştir.²⁶⁸

Olay, Müşir İbrahim Paşa'nın araya girmesiyle askerlerin halk önünde iman tazelemesiyle çözülmüştür.²⁶⁹

Daha sonra, Müşir İbrahim Paşa isyan hakkında soruşturma başlatmış ve olaya ön ayak olanlar hakkında cezai işlemler yapılmıştır.²⁷⁰

Tanin'in Adana ve Erzurum olayları içerikli Dâhiliye Nazırı Ferid Paşa ile yaptığı mülâkâtı burada vermemiz konu açısından ehemmiyetlidir:

Gazeteci: *“Batı kaynaklarından ve husûsiyeden alınan haberlere göre Adana olaylarında gerek şehirde gerek kazalarında vefat eden Ermenilerin miktarı yirmi-otuz bini buluyor. Hâlbuki hükümet-i mahalliye'nin verdiği malûmâta göre telefâtın mikdarı üç bini geçmiyor. Buna dair düşünceleriniz nedir?”*

Ferid Paşa: *“Sûâlinize kat'î bir cevap vermek için lazım gelen belgelere sahip değilim. Şu dakikada telefâtın mikdâr-ı hakîkiyesini ben de bilemem. Fakat dört-beş güne kadar hakikati anlayacağız.*

Hakikat meydana çıkıncaya kadar şunu söyleyebilirim ki Adana Vilâyetinde kırk bin kadar Ermeni vardır. Bunların yirmi-yirmi beş bini hiç iğtişâş zuhûr etmeyen havâlide bulunmaktadır. Kısım-ı külliyesi de Lazkiye filan gibi yerlere firâr etmişlerdir. İttihâd ettiğimiz tedâbir üzerine memleketlerine avdet eylemektedirler. Bu halde nasıl olup da o kadar çok Ermeni katledilebileceğini anlayamıyorum. Hiçbir fikre kapılmaksızın sırf hakikati meydana çıkarmak maksadıyla hareket ettiğimiz için bu düşünceleri kat'î olarak der-miyân etmem. Tahkikâtın neticesine intizâr edilmesini daha ma'kûl bulurum. Maktûlînin miktarını anlamak için dört heyet tertib ettik. Bunlar kol kol geziyorlar. Karışıklık meydana gelen her kasabaya, köye gidecekler. Nüfûs defterlerini anlayacaklar, soruşturacaklar, tahkîk, tatbîk edecekler. Neticeyi birer birer

²⁶⁵ **Tanin**, 4 Mayıs 1325; **Tanin**, 6 Mayıs 1325.

²⁶⁶ *“Erzurum Hareket-i İrtica'iyesi”*, **Tanin**, 6 Mayıs 1325.

²⁶⁷ *“Erzurum'da İrticâ”*, **Hilal**, 19 Nisan 1325.

²⁶⁸ **Tanin**, 4 Mayıs 1325.

²⁶⁹ Uçar, a.g.tz, s. 159.

²⁷⁰ **Tanin**, 21 Mayıs 1325.

kayd ile sonra yekûn toplayacaklar. Bu da dört-beş güne kadar biter... ”²⁷¹ Görüldüğü üzere Ermenilerin her başkaldırışında olduğu gibi Batılılar, olayları Ermeni/Hristiyan katliamı olarak yansıtır ve suçlu olanlarsa nedense hep Müslümanlar oluyor. Bu tür olayların bir özelliği ise rakamların her zaman çok abartılı olmasıdır.²⁷²

Gazeteci: “*Tevkîfât icrâ edilmiş midir?*”

Ferid Paşa: “*Yüz seksen kişi kadar tevkîf olunmuştur. Suçluları cezalandırmak için orada Divan-ı Harb teşkil edilmiştir.*”

Gazeteci: “*Divan-ı harbce hiç hükm-i sâdır olmuş mudur?*”

Ferid Paşa: “*Sekiz dokuz kişinin idamına hükm olunmuştur. Hükm-i idâmın icrâsı için telgrafla mezûniyet istenilmiştir. Bu câiz görüldüğü takdirde icrâsı için hemen emir verilecektir...*”

Gazeteci: “*Divan-ı Harb, suçluları elde ederek tedîb ile meşgûl bulunuyor. Yersiz, yurtsuz, kimsesiz kalanlar için lazım olan muaveneti kim temîn ediyor?*”

Ferid Paşa: “*Muhtâcîne muâvenet olmak üzere otuz bin lira gönderdik. Hastalara bakmak üzere on beş doktor yolladık. Ecnebler de doktor yollamak istediler, kabul ettik. Ermeniler de ayrıca iki doktor gönderdiler. Lazım gelen eczaları da yolladık.*”

Gazeteci: “*Yanan hânelerin mikdarı pek çok mudur?*”

Ferid Paşa: “*Kat’i olarak bilemiyorum. Fakat bin beş yüzü geçmez zannediyorum.*”

Gazeteci: “*Sâîr vilâyât âhvâli nasıldır? İstanbul vak’a-i irticâ’yesi taşralarda nasıl bir tesir husûle getirmiştir?*”

Ferid Paşa: “*Adana’dan başka bir yerde ehemmiyetli bir hâdise vukû’a gelmemiştir. Erzurum’da cereyân eden vak’ayı biliyorsunuz. Bunları istisnâ edersek sâîr noktalarda yalnız heyecân ve telaştan, korkunç şayialardan başka bir şey olmamıştır.*”²⁷³

²⁷¹ “*Adana Vuku’âtı ve Ahval-i Dâhiliye- Dâhiliye Nazırı Ferid Paşa ile Mülâkât*”, **Tanin**, 11 Mayıs 1325.

²⁷² Muammer Demirel, “*Erzurum’da Ermeni İsyancıları (1890–1895)*”, **Türkler**, C: XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 103–106.

²⁷³ “*Adana Vuku’âtı ve Ahval-i Dâhiliye- Dâhiliye Nazırı Ferid Paşa ile Mülâkât*”, **Tanin**, 11 Mayıs 1325.

10 Mayıs 1325 (23 Mayıs 1909) tarihli Tanin’de yer alan iddiaya göre; Adana, Trabzon, Sivas, Erzurum ve Ankara gibi yerlerde karışıklıklar çıkmıştır. Bu habere göre bu olaylar Abdulhamit tarafından halkın meşrûiyeti hazım edemediğini ispat etmek amacıyla çıkartılmıştır.²⁷⁴ 22 Mayıs 1325 (4 Haziran 1909) tarihli Takvim-i Vakayi’de: “Adana olaylarının ve bazı vilayetlerde zuhûr eden karışıklıkların Hakan-ı Sabık tarafından valilere çekilen telgraflar üzerine yaptırıldığına dair gazetelerde görülen neşriyât üzerine Telgraf, Posta Nezareti aracılığıyla icrâ edilen tahkikât neticesinde telgraf merkezinden öyle bir telgraf çekilmediği anlaşılmıştır”²⁷⁵ denilerek iddiaların asılsız olduğu açıklanmaktadır. Buradan, acaba Sultan Reşât Abdulhamit’ten korkup da gerçeklerin açıklanmasını devletin resmi gazetesinden duyurulmasını istemiyor mu? diye düşünebiliriz. Ama o sıralarda Abdulhamit’in Selanik’te sürgünde olduğu unutulmamalıdır. Eğer Abdulhamit, isyanı çıkaranlardan olsaydı devletin en yüksek makamında bulunan Sultan Reşât, hiçbir kuvvetten korkmayarak, bunu devletin resmi gazetesinde açıklamaktan da çekinmezdi.

²⁷⁴ **Tanin**, 10 Mayıs 1325.

²⁷⁵ **Takvim-i Vakayi**, 22 Mayıs 1325.

III. BÖLÜM

İSYANIN BASTIRILMASI

3.1. İSYAN HABERİNİN SELANİK'E ULAŞMASI

İstanbul'daki olaylar Selanik'te büyük yankı yapmış,²⁷⁶ meşrûtiyetin tehlikede olduğu ve hatta meşrûtiyete son verilmek istendiği kanaati uyandırmıştır.²⁷⁷

İstanbul'daki olayların Selanik'e ulaşması 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909) tarihli Servet-i Fünûn'da: "*Salı günü akşamüzeri İstanbul'dan Selanik'teki bazı zevâta 'Afiyetteyiz', 'Selâmetteyiz' tarzında telgrafların çekilmesi Selanik'te, İstanbul'da büyük bir karışıklık olduğuna dair rivayetlerin oluşmasına neden olmuştur. İstanbul'da akraba ve dostları olan zevâtın pek çoğu Çarşamba günü sabahı da aynı tarzda telgraflar almıştır. Asiler, İstanbul'daki olayların dışarıya yansımaması için telgrafhânelerde şiddetli tedâbir almıştır*"²⁷⁸ şeklinde açıklanmaktadır. Doğrusu, asi askerlerin telgraf başında başarılı olduğu söylenemez.

Bir başka gazetede; isyan haberinin 1 Nisan 1325 Çarşamba günü (14 Nisan 1909) akşamı Selanik'e ulaştığı ve ertesi günü sabahında da Selanik Hükümet Konağı önünde halkın toplandığı bildirilmektedir.²⁷⁹

O tarihlerde Mustafa Kemal üç aydan beri Selanik On Birinci Redif Tümeni'nin Kurmay Başkanı'dır. Tümen Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, 2 Nisan 1325 sabahı İstanbul'dan, Rahmi Bey'den, aldığı şu teli Mustafa Kemal'e gösterir: "*Adadayız ve cümlemiz sıhhatteyiz.*" Mustafa Kemal bunu görünce İstanbul'da olağanüstü bir şey olduğunu sezip²⁸⁰ o gün başkentten gelen bütün telleri inceler ve durumu anlar.

²⁷⁶ Kinross, a.g.e, s. 69.

²⁷⁷ Armaoğlu, a.g.e, s. 610.

²⁷⁸ **Servet-i Fünûn**, 7 Nisan 1325.

²⁷⁹ **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325; ayrıca bkz. Akşin, a.g.e, s. 31.

²⁸⁰ Kurtuluş savaşı kahramanlarından İsmet Paşa, hatıralarında 31 Mart olayı hakkında şunları kaydetmiştir: "*31 Mart faciası Osmanlı tarihinin en büyük irtica hareketlerinden biridir. Din ve şeriat namına ve siyâsî, askerî, ıslahat aleyhine yapılmıştır. I. Ordu Kumandanı Mahmût Muhtar Paşa'nın karargâhında askeri müzeden getirilen eski Osmanlı miğferleri, yani zırhlı başlıklar, şapka diye halka ve askere karşı zehirli propoganda konularından biri olarak kullanılmıştır...*"

Müşiriyet²⁸¹ Kurmay Dairesi'ndeki arkadaşlarıyla görüşerek durumu onlara açıklar, yapılacak tek şeyin İstanbul'a kuvvet sevk etmek olduğunu önce onlara, sonra da Üçüncü Ordu Komutanı Mahmûd Şevket Paşa'ya anlatır ve gidecek kuvvetin başına kendi komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın geçirilmesini ileri sürer, kendisi de bu birliğin kurmay başkanı olur.²⁸² Bu durum Mustafa Kemal'e kurmaylıktaki kabiliyetini göstermek babında büyük bir fırsattır.²⁸³

Böylece Selanik'ten gönderilen tümene Edirne'den de bir tümen katılır. Bu kuvvetlerde gerçek komuta ve yönetim Mustafa Kemal'dedir. O, bu kuvvete siyasetin karıştırılmamasında ayak diremiş ve buna kızan İttihat ve Terakki'nin Selanik merkezi, onun bu işten alınmasını istemiştir.²⁸⁴ İstanbul üzerine yürüyen birliklere “*Hareket Ordusu*” ismini veren de Mustafa Kemal'dir.²⁸⁵

Mustafa Kemal, konu hakkında; “*İstanbul halkına bir bildiri yazmak lazım geldi. Bunu ben yazdım. Sonra elçiler için ikinci bir bildiri yazdık. Bunun imzası üstüne ne konulmak doğru olacağını düşündük. Bazı arkadaşlar ‘Hürriyet Ordusu’ dediler. Hâlbuki bütün ordu hürriyet ordusu durumundaydı. ‘Hürriyet Ordusu’nun operasyon kuvvetleri’ demek teklifine karşı ben ‘Operasyon’ kelimesini Türkçeye çevirmeğe uygun görerek ‘Hareket Ordusu’ deyimini kullandım*”²⁸⁶ diyecektir.

Bu birliklerin ismi Meclis'te tartışma konusu olmuştur. Vartekis Efendi'nin Hareket Ordusu'nu “*Selanik Ordusu*” ismiyle anması üzerine Reis Vekili: “*Buraya*

31 Mart isyanının askerî ve siyâsî hayatımızda tahripleri derindir. Yakın ve en büyük zarar ordu bünyesinde olmuştur... III. Selim zamanındaki nizâm-ı cedit aleyhtar irticâ ile 1909'daki 31 Mart irticâsından hangisinin vatan için daha çok zararlar getirmiş olduğunu mukayese edemiyorum. 31 Mart'ı her hatırladığım zaman bir büyük binanın yıkıldığını görürüm. Bu facia yeni kurulan büyük ümitlerle dolu meşrûtiyet rejimini hemen sekiz ay sonra aksi istikâmete yöneltmeye sebep olmuştur. İç idaremize de bir vehim ve emniyetsizlik havası girmiş, bu havayı tasfiye etmek ise bir daha mümkün olmamıştır.” Bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar (1. Kitap)**, (Yay. hz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 53-54.

²⁸¹ Komuta merkezi.

²⁸² Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri 1: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Güven Basımevi, Ankara, 10 Kasım 1963, s. 35; Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 9; Sami N. Özerdim, **Atatürkçünün El Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 26; Hasan Özgür, **Atatürk İlkelerinin ve İnkılâplarının Ruhu**, San Matbaası, Ankara 1988, s. 10.

²⁸³ Kinross, a.g.e, s. 69.

²⁸⁴ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e, s. 35.

²⁸⁵ Arif Hikmet Par-M. Agah Önen, **Doğumunun 100.Yılında Atatürk'ü Anlamak**, Serhat Yayıncılık, t.y, s. 16; Ayrıca bkz. Kurtcephe, Beden, a.g.e, s. 68; Aydemir, a.g.e, s. 152. Lewis, bu orduya “*Kurtuluş Ordusu*” demektedir ve bu ismin Hareket Ordusu'na Avrupalılarca verilen ad olduğunu belirtmektedir. Bkz. Lewis, a.g.e, s. 215.

²⁸⁶ Atay, Çan..., s. 66.

*gelen hürriyet ordusu, ikinci, üçüncü ordular vesâîredir. Millet namına buraya gelmiştir” diyecektir.*²⁸⁷

3.2. HAREKET ORDUSU AYASTEFANOS'TA

3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909) tarihinde iki taburun Selanik'ten Çatalca'ya ulaştığı haberi İstanbul'a ulaşmıştır. Bu durum halkı yeni endişelere sevk etmiştir. Bazıları kan dökülecek, bazıları ise memleket elden gidecek diye kaygılar içerisinde düşmüştür. Ayrıca, İstanbul'da bulunan dükkânlar da kapanmaya başlamıştır.²⁸⁸

Öte yandan 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihli Servet-i Fünûn'da; “...*Dün Çekmece İstasyonu ve civarında öncü kuvvet olarak üç yüz kadar asker var idi. Çekmece Köyü'nde ve Amindos Çiftliği'nde dört binden ziyade asker mevcuttur. Bir yandan her gün trenle dörder bin asker vârid olmaktadır*”²⁸⁹ denilmektedir.

Yine, 6 Nisan 1325 tarihinde Bakırköy civarındaki Baruthânenin muhafazasına memûr taburlar tarafından Ayastefanos'a bir heyet gönderilmiştir. Heyet, otuz kadar çavuş, on başı ve askerden oluşmaktadır. Bu suretle Bakırköy'deki asker, Hareket Ordusu'na katılmıştır. İstanbul'un kuzeybatı yönünde bulunan Râmî Kışlası da altı makineli tüfek takımıyla Hareket Ordusu'na katılmıştır. Sonrasında ise Davud Paşa Kışlası, Mekteb-i Harbiye öğrencileri ve talîm heyeti ile Halıcıoğlu'ndaki Mühendishâne Mektebi de Hareket Ordusu'na katıldığını açıklamıştır.²⁹⁰

6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihinde Meclis-i Mebûsân üyelerinden 25–30 kadarı Ayastefanos'a gelip toplantılar yapmış ve Meclis-i Millî'nin Ayastefanos'ta toplanmasını müzakere etmiştir.²⁹¹

Ayastefanos'ta toplanan meclise; “*Meclis-i Umûmî-i Millî*” adı verilmiştir. Akşin'e göre bu meclis, her toplantı yılının başında padişahın açış söylevini dinlemek üzere toplanan törensel bir kuruluştur. Ayastefanos'taki meclisin de bu yüzden Kanûn-i

²⁸⁷ Meclis-i Mebûsan Altmış Üçüncü İctima, **Takvim-i Vakayi**, 23 Nisan 1325.

²⁸⁸ **İkdam**, 4 Nisan 1325.

²⁸⁹ **Servet-i Fünûn**, 6 Nisan 1325.

²⁹⁰ “*İltihâk*”, **Servet-i Fünûn**, 7 Nisan 1325.

²⁹¹ **Servet-i Fünûn**, 7 Nisan 1325.

Esâsî’de dayanak noktası yoktur.²⁹² Meclis-i Umûmî-i Millî’nin 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihinde almış olduğu kararlar aşağıdadır;

“*Memleketin hali nâziktir. Asayişini mutlaka muhafaza etmelidir. Hürriyet Ordusu’nun istilası asayişperverâne bir surette devam etmelidir. Asayiş muhafaza edilir ise bizim için selâmet muhakkaktır.*”²⁹³ Ayrıca burada padişahı tahttan indirme kararı da alınmıştır.²⁹⁴

Öte yandan 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihinde Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü imzasıyla “*Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyannâme*” başlığı altında gazetelerde duyuru yer almıştır.²⁹⁵

7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909) tarihinde ise vekillerin çoğu Ayastefanos’a gittikleri için Meclis-i Mebûsan’da toplantı yapılmamıştır.²⁹⁶

Aynı gün vekiller heyeti olağanüstü olarak Bab-ı Ali’de toplanmış ve asayiş ile ilgili konuları müzakere etmiştir. Müzakerelerin devamı esnâsında Şûrâ-yı Devlet Reisi Râif Paşa ve Maârif Nâzırı Abdurrahman Efendi, Bab-ı Ali Telgrafhânesi’nden Çatalca’da bulunan Hareket Ordusu’yla haberleşmiştir. Toplantının sonunda Edhem Paşa dahi bir müddet Hareket Ordusu’yla haberleşmiştir.²⁹⁷ Bu sırada, Hassa Ordusu Kumandanı Birinci Ferîk Nâzım Paşa istifasını vermiş fakat Harbiye Nazırı Edhem Paşa’nın kendisini Bab-ı Ali’ye davet etmesi ve orada yapılan teklif ve ısrar üzerine istifası geri aldırılmıştır.²⁹⁸ Bir başka gazetede ise vekiller heyetinin istifa ettiği fakat görülen lüzum üzerine istifanın geri alındığı yazılmaktadır.²⁹⁹ Bu arada Emin Paşa’nın Bahriye Nezareti’nden istifasıyla boşalan makama Diyarbakır Fırkası Kumandanı Emin Paşa tayin olunmuştur.³⁰⁰

8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihinde “*Mecidiye Kurovazörü Zâbitân ve Umûmî Efrâdı*” imzalı Servet-i Fünûn matbaasına gönderilen bir telgrafta, Mecidiye

²⁹² Akşin, a.g.e, s. 31.

²⁹³ **Servet-i Fünûn**, 7 Nisan 1325.

²⁹⁴ Atay, Babanız..., s. 26.

²⁹⁵ **İkdam**, 8 Nisan 1325; **Servet-i Fünûn**, 8 Nisan 1325; **Ceride**, 9 Nisan 1325; **Musavver Muhit**, 9 Nisan 1325; **Hilâl**, 7 Nisan 1325; bkz. Ek 1.

²⁹⁶ “*Meclis-i Mebûsan*”, **İkdam**, 8 Nisan 1325.

²⁹⁷ “*Heyet-i Vükelâ*”, **İkdam**, 8 Nisan 1325.

²⁹⁸ **İkdam**, 8 Nisan 1325.

²⁹⁹ “*Heyet-i Vükelâ*”, **Hilâl**, 8 Nisan 1325.

³⁰⁰ “*Bahriye Nâzır-ı Cedidi*”, **İkdam**, 8 Nisan 1325.

Kurovazörü askerlerinin Hareket Ordusu ile beraber kanlarının son damlasına kadar hareket edecekleri belirtilmiştir.³⁰¹

Davud Paşa'daki Ertuğrul Alayı askerleri ise Rumeli Ordusu'nun kendilerine karşı beslediği fikirleri anlamak için 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihinde Ayastefanos'a bir heyet göndermiştir. Rumeli Ordusu komutanları bu askerleri bir köşeye çekmiş ve yaptıklarının büyük bir hata olduğunu kendilerine anlatmıştır. Süvari askerlerinin hemen tamamı bu olay nedeniyle pişman olmuştur.³⁰²

9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909) tarihinde Meclis-i Mebûsân, Ayastefanos'ta toplantı ve müzakere etmiştir.³⁰³

Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'a (Yeşilköy'e) geldiği sırada karşı düşüncede olanlar da civarda dolaşmaktadır. Kâzım Karabekir'e göre asker arasına karışan sarıklılar, İstanbul'da öldürülen komutanların kabuklu (sünnetsiz) olduğu propagandasını etrafa yaymaktadır. Tercüman-ı Ahval, Yeşilköy'den aldığı bir haberi muhabirinin ağzından şöyle vermektedir:

*“Saât üçte, biri sakallı, biri bıyıklı iki şahıs geldi. Kalplerindeki fesat yüzlerinden okunuyordu. Bu herifler jandarmadan birini kendi efkâr-ı melunanesine müsait sanarak bazı sözlere cüret edince jandarma mukabele etmiş, fakat herif son çare olarak revolverini çekince yakalanmıştır. Etraf bu gibi yezidlerin vücutlarıyla mülevves olmamak için sıkı tarassut altına alınmıştır. Çekmece'de hoca kılıklı bir hain yakalandı. Üzerinde öyle denîce evrâk zuhur etmiştir ki nakledemem...”*³⁰⁴

Öte yandan İkdâm'da; *“Ayastefanos'ta izdihâm hâsıl olduğundan ve bi'l-hassa hüviyeti ma'lûm olmayan bazı eşhâs da asker arasına karışmak istediğinden bu gibi âhvâle katiyen meydân vermemek için Ayastefanos idâre-i askerîyesi istasyon duvarına bir beyanname asarak işi olmayanların Ayastefanos'a gelmelerini men eylemiştir”*³⁰⁵ denilmektedir. Nitekim 9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909) tarihli Servet-i Fünûn'da

³⁰¹ **Servet-i Fünûn**, 9 Nisan 1325.

³⁰² *“Ahvâl-i Hazıra”*, **İkdâm**, 10 Nisan 1325.

³⁰³ **Servet-i Fünûn**, 9 Nisan 1325.

³⁰⁴ Kocahanoğlu, a.g.e, s. 365.

³⁰⁵ *“Ahvâl-i Hazıra”*, **İkdâm**, 10 Nisan 1325.

Ayastefanos öncü jandarması tarafından on tane daha casusun etkisiz hale getirildiğinden bahsedilmektedir.³⁰⁶

Aynı tarihli Ceride’de; “*Selanik’ten peyderbey İstanbul civarında ictimâ eylemekte bulunan Üçüncü ve İkinci Ordu mikdar-ı mevcûdu kırk bin raddesini bulmuş ve intizam-ı tam ile hüsn-i hareket eylemekte bulunduğu*” dile getirilmektedir.³⁰⁷

Öte yandan İkdâm’da Ayastefanos’a her gün tren tren halkın geldiği; Ahmet Rıza Bey, Enver Bey ve Mebusan Meclisi İkinci Başkanı Talat Bey’in Ayastefanos’ta bulunduğu, havanın hoş olduğu ve Hürriyet Ordusu’nun düzenli oluşundan bahsedilmektedir. Devamında ise; ordunun yakında İstanbul’a doğru hareket etmesinin muhtemel olduğu bildirilmektedir.³⁰⁸

3.3. HAREKET ORDUSU’NUN İSTANBUL ÜZERİNE YÜRÜMESİ

Ayastefanos önlerinde bulunan Hareket Ordusu, uygun vaktin geldiği düşüncesiyle İstanbul üzerine yürümeye başlamıştır.

La-Turki’ye göre Çatalca’da bulunan askerden bin kadarı evvel emirde Beyoğlu ve Galata’ya girip sokakları işgal edecektir. Büyük müfrezeler de şehrin başlıca noktalarını işgal edecektir.³⁰⁹

Öte yandan 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihinde Yıldız’da herhangi bir değişiklik görünmüyordu. Tarlalarda zirâat işleri yapılıyordu. Yıldız’daki askerler de Hamidiye Camii’nin etrafında manevralar yapmaktadır. Başkâtip Cevâd Bey ile Sadrazam Paşa 9 Nisan 1325 tarihinde uzun uzadıya görüşmede bulunmuştur. Bazı gazetelerde; Hareket Ordusu’nun İstanbul ordusuyla birleşip aralarında ittifak olması halinde saltanat değişikliği olacağına dair yazılar görülmektedir.³¹⁰ Bu arada Abdulhamit’in saltanatı terk edeceği yönünde gazetelerde çıkan yazılar

³⁰⁶ **Servet-i Fünûn**, 9 Nisan 1325.

³⁰⁷ **Ceride**, 9 Nisan 1325.

³⁰⁸ “*Ahvâl-i Hazıra*”, **İkdâm**, 10 Nisan 1325.

³⁰⁹ **Servet-i Fünûn**, 6 Nisan 1325.

³¹⁰ **Servet-i Fünûn**, 9 Nisan 1325.

yalanlanmaktadır. Gazetelerde yer alan rivayetlere göre Sultan Hamit salatanatı bırakmamaya karar vermiştir.³¹¹

Ayşe Sultan, Hareket Ordusu'nun İstanbul önlerinde bulunmasının Saray'da etkilerini şöyle açıklamaktadır:

*“Kendisine -Sultan Abdulhamit’e- sadık paşalar geliyor; silâhla karşılık verilmesini teklif ediyorlardı. Babam cevaben, ‘Bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz. Tüfekçilerin silâhları toplansın. Kimse, bir silâh atmasın. Kimsenin burnunun kanamasını istemem. Ne yapacaklarsa yapsınlar’ diyordu.”*³¹² Şurası inkâr edilemez ki, eğer İstanbul'daki ordu Abdulhamit'in emriyle düzenli bir şekilde Hareket Ordusu'na karşılık verseydi; sonuçları daha farklı olurdu.

9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909) tarihli Servet-i Fünûn'a göre ordunun öncü kuvvetleri Ayastefanos'tan Bakırköy civarına doğru ilerlemiştir. Ordunun sol kanadı Şişli tepelerine ve Beşiktaş'ın kuzey taraflarına ulaşmıştır. Kağıthâne tepeleri ise işgal edilmiştir. Ordunun genel karargâhının Hâdımköy'den hareket ettiği ise, 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihinde haber alınmıştır. Genel karargâh İstanbul'a yaklaşmaktadır. Devamında, akşama kadar³¹³ İstanbul'un mükemmelen muhasara edilmiş olabileceği konusuna vurgu yapılmaktadır. Ordu, bugün daha ziyade ilerleyecektir.³¹⁴

10 Nisan 1325 (23 Nisan 1909) tarihli İkdâm'da İkinci ve Üçüncü Ordu'ya mensup kuvvetli müfrezelerin Maslak civarına ulaştığı ve bu müfrezelerin beraberinde kuvvetli topçu da bulunduğu açıklanmaktadır. Devamında; müfrezelerin Maslak'ta mevzi aldıktan sonra Balta Limanı'na kadar ilerlediği ve buraya da yerleştikten sonra Ortaköy'e kadar ilerleyecekleri bildirilmektedir. Çatalca'dan gelen bir subayın ifadesine göre, muhâsara kıtalarının mevcûdu yirmi beş bin muvazzaf ve on beş bin gönüllüden oluşmaktadır. Gönüllülerin ise asker vazifesi yapacağı bildirilmektedir.³¹⁵

Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümeye başlaması üzerine İkdâm'da;

“Ayastefanos sırtlarında vatani istibdaddan kurtarmak için geceli gündüzlü tertîbât ittihâziyla meşgûl olan ordu, İstanbul üzerine doğru ilerlemeğe başlamıştır. Bu

³¹¹ “Yıldız'da Ahval ve Vaziyet”, **İkdâm**, 10 Nisan 1325.

³¹² Osmanoğlu, a.g.e, s. 145.

³¹³ 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909.

³¹⁴ **Servet-i Fünûn**, 9 Nisan 1325.

³¹⁵ “Ahvâl-i Hazıra”, **İkdâm**, 10 Nisan 1325.

ordu, târih-i insaniyette pek büyük bir nâm bırakacak, Osmanlı ordusunun haysiyet ve şân ve şerefini târihin en mühim sahifelerine nakş ettirecektir.

Bir haftadan beri şehrimizde hüküm-fermâ olan fetret-i müdhişe, kulaklarımızda tanin-endâz olan tüfenk sadâları, kalplerimizi heyecan içerisinde bırakan cinayetler, İstanbul'un pâk ve mâ'î semâsı altında istibdâd nâmına dökülen kanlar artık bu ordunun süngü parıltıları karşısında vâliyü'l-ebed görünmez olacak, millet otuz üç seneden beri dûcâr olduğu ümitsizlikten kâmilen halâs bulacaktır... Bu günler artık istibdâdın son günleri...”³¹⁶ denilerek Hareket Ordusu'nun şehre girmesiyle birlikte çekilen çilelerin biteceği öngörülmektedir.

İkdam'da yer alan makaleye göre Hürriyet Ordusu'nun hareket planı şöyledir:

“Hürriyet Ordusu pek yavaş ilerlemektedir... Hürriyet Ordusu'nun kıta'âtı ile erkân-ı harbiye heyeti arasında muhâsaranın usûl ve sûret-i icrâsına dâîr müzâkerât ceryân etmiş ve ittifak ara ile karar kabul edilmiştir. Bu karar hükmünce Hürriyet Ordusu olası geri dönüşler için tedâbir almaktadır. Şimdilik şehir dâhiline girilmeyecektir. Fakat dâire-i muhâsara günden güne küçültülecek, şehir daha sıkı surette kuşatılacaktır.

Yarın (11 Nisan 1325), Kağıdhâne üzerleri Hürriyet Ordusu tarafından tutulduktan sonra doğrudan doğruya Yıldız tarafına hareket edilecektir. Yıldız tarafında altı bine yakın asker mevcuttur. Haricden gelecek askerler Yıldız'daki askerleri silâhsızlaştıracaktır. Bugün İstanbul haricinde piyade ve süvari ile topçu olmak üzere pek mühim bir kuvvet vardır. Bir hayli top dahi vardır.”³¹⁷ Bu arada Anadolu demir yolu hattı üzerinde bulunan Eskişehir, Üçüncü Ordu Merkezi'nden İzmit yoluyla gönderilen askerlerce işgal edilmiştir. Bu işgalin sebebi ise İstanbul'dan Anadolu içerlerine doğru olası firarlara engel olmaktır. İcap ettiği takdirde bu askerler de İstanbul'a gönderilecektir.³¹⁸

³¹⁶ “Sükûnet, Dâimâ Sükûnet”, **İkdam**, 10 Nisan 1325.

³¹⁷ “Hürriyet Ordusu'nun Hareket Planı”, **İkdam**, 10 Nisan 1325.

³¹⁸ “Anadolu'da Tedâbir-i İhtiyâtiye”, **İkdam**, 10 Nisan 1325.

3.3.1. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girişi

Kan dökülmemesi düşüncesiyle Sultan Abdulhamit, Hareket Ordusu askerlerine müdahale edilmemesini İstanbul'da bulunan kuvvetlere emretmiştir, hatta daha da ileri giderek silâh çekmemeleri hususunda İstanbul'da bulunan kuvvetlere de yemin ettirmiştir.³¹⁹

İkdam'da yer alan habere göre ilk çarpışma Cuma (10 Nisan 1325) günü Davud Paşa tarafında olmuştur. Davud Paşa Kışlası'nda bulunan askerin bir kısmı Cuma günü âdet olunduğu üzere selâmlığa gitmiş, bu esnada Hürriyet Ordusu'nun piyadesi kışla civarını işgal etmiş bulunduğundan süvarinin surdan dışarı çıkmasına mâni olmuştur. Bunun üzerine Davud Paşa Kışlası'nda bulunan bölükler, piyadeye karşı bir müddet yaya mücadele ettikten sonra Harbiye Nezareti'ne dönmüştür.³²⁰

Harbiye Nezareti'nde bulunan askerler bunları görür görmez derhâl silâhlarına sarılmış, komutanlarının emrini dinlemeyerek Edirne Kapısı tarafına doğru koşmuşlardır. Bu askerler, bütün halkın heyecânı arasında şehirden geçmişler, orada bulunan karakollardaki güvenlik güçlerini de yanlarına alarak Edirne Kapısı'na doğru hareket etmişlerdir.

Edirne Kapısı civarına doğru giden asker; komutansız ve kuvvetleri de gâyet az olduğundan Hürriyet Ordusu'nun üstün kuvvetleri karşısında hiçbir hareket gösterememiş ve üzerlerine atılan altı mermiden sonra hepsi teslim olmuştur.³²¹

İkdam'da yer alan habere göre Hürriyet Ordusu'nun şehre girişi³²² şu şekilde gerçekleşmiştir: Hareket Ordusu'nun öncü kuvvetleri Cumartesi (11 Nisan 1325) gecesi şehrin bazı noktalarını işgale başlamıştır. Kalan noktalar sabaha doğru işgal edilmiştir.

³¹⁹ Akgündüz, Öztürk, a.g.e, s. 287.

³²⁰ "İlk Müsâdeme", **İkdam**, 13 Nisan 1325.

³²¹ Aynı yer.

³²² *Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceği sırada Mustafa Kemal Paşa, Selanik İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nce bu ordunun kurmaybaşkanlığından alınmıştır. Yerine Berlin Ataşemiltri görevinden Selanik'e dönen Enver Paşa getirilmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa -cemiyet tarafından- ön plandan çekilmiş oldu.* Bkz. E. Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 250-251; Hasan Babacan, "Enver Paşa", **Türkler**, C: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 267; Aydemir, a.g.e, s. 158-159. *Enver Paşa, bu görevinden sonra Berlin'e tekrar dönecektir.* Bkz. İrfan Ülkü, **KGB Arşivlerinde Enver Paşa Türklüğün Son Cephesi**, Karakutu Yayınevi, İstanbul 2005, s. 29.

Başkumandan ile Erkân-ı Harbiye heyetinin kararının duyulması üzerine askerler yavaş yavaş şehre hâkim olmaya başlamıştır.³²³

İkdam'a göre hareketin Cumartesi sabahı (11 Nisan 1325) olacağı önceden bekleniyordu. Çünkü sağ kanat, öğleden sonra Bakırköy ile Kağıthâne civarına asker çıkarmıştı. Gönüllüler, süvari ve jandarma bu mıntika dâhilinde çeşitli istikametlere doğru dağılmıştır. Ayrıca süvari bölükleri de gönderilmiştir. Askerlerin geride kalan kısmı Isparta Kule'de³²⁴ bulunan merkezden itibaren, sol kanadı ise vadiye doğru ilerlemiştir. Merkez birlikler, nehirlerden geçerek ve sol kanadıyla Tatavla³²⁵ sırtlarına doğru ilerleyerek yoğun bir kıta halinde Silâhdarağa ve Alibeyköy istikâmetinden ilerlemiştir. İleri yürüyüş sabahleyin saat dokuz buçuktan biraz önce başlamış, on buçukta ise ilk birlikler şehre girmiştir. Gazeteye göre şehre giriş hareketi, hep birlikte ve gayet düzenli bir surette yapılmış ve birliklerin her noktadan aynı zamanda şehre girişi halkta iyi bir tesir yapmıştır.³²⁶

Aynı gazetede Hareket Ordusu'nun Cumartesi sabahı (11 Nisan 1325) saat on bire doğru şehri şiddetli bir top ateşine tuttuğuna değinilmektedir. Devamında, İstanbul halkının akşamdan evlerine çekilmiş oldukları bu nedenle de sokakların bomboş olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, denizden tek tük sandalların Galata'dan İstanbul tarafına doğru geçtiği de açıklanmaktadır.³²⁷

Hareket Ordusu dört taraftan şehre girmiştir.³²⁸ İkdam'a göre ordunun Beyoğlu'na girişi³²⁹ şöyle gerçekleşmiştir:

Hürriyet Ordusu'nun³³⁰ ileride bulunan taburları gayet düzenli bir surette Şişli ve Yıldız Caddeleri'nden Cedîdiye yönü ile Beyoğlu'na doğru inmiştir. Tramvay Caddesi'nden inen askerler Mekteb-i Harbiye öğrencilerini de yanlarına almıştır. Mekteb-i Harbiye öğrencileri Hürriyet Ordusu ile beraber Beyoğlu'na doğru ilerlemiştir.

³²³ İkdam, 13 Nisan 1325.

³²⁴ Avcılar.

³²⁵ Şişli.

³²⁶ İkdam, 13 Nisan 1325.

³²⁷ Aynı yer.

³²⁸ "Hareket Ordusu'nun Payitahta Duhûlü", **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³²⁹ Hareket Ordusu'nun II. Tümen Kurmaybaşkanlığı'nı yapan (Kurtuluş Savaşı kahramanlarından) Kâzım Karabekir Paşa, Beyoğlu'na giren kuvvetleri komuta edenler arasındadır. Bkz. Nuri Köstüklü, **Kâzım Karabekir ve Eğitim**, Çizgi Kitapevi, Konya 2007, s. 11.

³³⁰ Gazete; Hareket Ordusu'nu Hürriyet Ordusu olarak anmaktadır, biz de bu başlık altında o zamanki deyimini de kullanmayı tercih ettik.

Beyoğlu'na inen birlikler genelde Rumeli jandarmalarından oluşmaktadır. Gazeteye göre bunların birçoğu Osmanlı ordusunun en genç ve becerikli subayları olup asker kıyafetine girmiştir. Selanik jandarması Beyoğlu'na girer girmez her tarafa dağılmış ve genelde sokaklarda kolluk kuvveti olarak bulunmuştur. Bu jandarma birlikleri sokaklarda dolaşarak kimlikleri kontrol etmiş, bazı insanları sorgulamış, suçlu gördüklerini de yetkililere teslim etmiştir. Mekteb-i Harbiye öğrencilerine İstanbul'da bulunan elçilikleri koruma görevi verilmiştir. Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin diğer kısmı ise Taksim Topçu Kışlası karşısında bulunan birliklere katılmıştır. Beyoğlu'nda bulunan bütün elçilikler, gerek Mekteb-i Harbiye öğrencileri gerekse Selanik ve Beyoğlu jandarmaları vasıtasıyla korunmaya alınmıştır.³³¹

İsyan sırasında isyancılara ön ayak olarak silâh dağıtan İtfaiye Alayı'nın Birinci Taburu'nun Birinci Bölüğü Mülazım-ı Sâni'si Yusuf Ağa,³³² Beyoğlu Kışlası'nın Hareket Ordusu muhasarası altında kaldığı sırada elinde mavzer ve belinde revolver olduğu halde dolaşıp yersiz ifadelerde bulunarak isyancıları tahrik ve teşvik, direnişlerinde ise cesaret verici bir rol oynamıştır.³³³

Musavver Muhit'e göre Hareket Ordusu'nun Taşkışla harekâtı aşağıdadır:

“Taşkışla'da mensûb Dördüncü Avcı Taburu ile diğer dört tabur hassa askeri bulunuyordu. Bunlar der-meyân olunan teklif-i hâlisâneyi hüsn-i telakki ederek bağırarak, kan dökülmesine meydan vermeyecek surette davranacak yerde tarîken isyana sülûk ile asâkîr-i vâride üzerine ateşler icrâsına başladıklarından Üçüncü Ordu Taburları da mukabele etmişler ve bunun üzerine Mekteb-i Harbiye ta'lim meydanına vaz' olunan seri ateşli toplarla kışlanın mekteb-i mezbûra nâzır-ı tarafını tahrib etmişlerdir. Tahribâtın etkisiyle içerdekiler silâhlarıyla dışarıya atılarak asâkîr-i vâride üzerine hücum etmek cüret-i bagiyânesinde bulunmuşlar ise de Hürriyet Ordusu efrâdı tarafından edilen şiddetli ateşin tesiriyle bir kısmı tenkîl olunmuş ve geri kalan kısmı da teslim olmuştur.”³³⁴

Taşkışla'daki isyancı kuvvetleri Miralay İsmail Bey³³⁵ kumanda etmiştir. İsmail Bey, Hareket Ordusu kuşatması esnasında taburunu başına toplayarak: “Korkmayınız,

³³¹ “Ordunun Beyoğlu'na Duhûlu”, **İkdam**, 13 Nisan 1325.

³³² İdama mahkûm olmuştur. Bkz. **BOA**, İ. ASK..., Nr. 54.

³³³ **BOA**, İ. ASK..., Nr.54.

³³⁴ “Hareket Ordusu'nun Payitahta Duhûlü”, **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³³⁵ İdam cezasına çarptırılmıştır, bkz. **BOA**, İ. ASK..., Nr. 52.

siz nerede olursanız ben de sizinle beraber olurum. Karşımıza hangi yiğit ve erkek varsa çıksın” diyerek isyana ön ayak olmuştur.³³⁶ Yukarıda anlatılanlara dayanarak diyebiliriz ki; Taşkışla’da şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Askerî açıdan olaya bakılırsa, Taşkışla’da bulunan askerlerin Hareket Ordusu birliklerine karşı verdiği direnişte başarılı olması çok zordur. Çünkü Taşkışla’daki askerler düzenden yoksan emir, komuta tanımayan birliklerdir. Ayrıca bu birliklerin kışla içerisinde bir nevi hapis gibi kalmaları Hareket Ordusu birliklerine karşı güçsüz kalmalarında önemli bir etkidir.

İkdam’da yer alan habere göre Taksim Kışlası harekâtı şu şekilde gerçekleşmiştir:

Hareket Ordusu ateşi nedeniyle Taksim Kışlası’nın cam ve pencereleri parça parça olmuştur. Seri ateşli toplar kışlanın duvarlarına da hasar vermiştir. Bu harekâta harbiye öğrencileri de katılmıştır. Taksim Kışlası harekâtı esnasında şiddetli çarpışmalardan dolayı çevre binaların camları tamamen kırılmış, hatta o esnada Beyoğlu’ndan geçen bir Ermeni ile fotoğraf almakla meşgûl bir İngiliz gazete muhabiri kazayla hayatını kaybetmiştir. Saât dört buçukta “Ateşkes” isteyen kışla askerleri görüşmek istediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Hareket Ordusu, Taksim Kışlası askerlerine teslim olma teklifinde bulunmak için birkaç subay ile asker göndermiştir. Saât beşi çeyrek geçeye doğru kışla, komutanlarıyla beraber silâhlarını bırakarak Hareket Ordusu birliklerine teslim olmuştur. Taksim Kışlası çarpışmasında kışlada bulunan kuvvetlerden 70 ölü ve yaralı olmuştur. Hareket Ordusu’ndan ise 7 ölü ve 20 yaralı meydana gelmiştir. Devamında İkdam’da şu yorum yapılmaktadır: “*Kışla askerlerinin şiddetli topçu ateşine rağmen takriben beş saât kadar karşılık vermeleri şayan-ı dikkat ve hayrettir. Yani âsiler dahi cesaretlerini göstermişlerdir.*”³³⁷

Musavver Muhit’e göre Hareket Ordusu’nun sağ kanat harekâtı aşağıdadır:

Hareket Ordusu’nun sağ kanat öncüleri olmak üzere Selanik gönüllülerinden iki tabur sevk edilmiştir. Bu taburlar bir gece evvel Zeytinburnu fabrikalarını işgal ettikten sonra demiryolu hattını takip ederek şehre girmiş ve Yedikule’den Sarayburnu’na kadar uzanan mesafeyi katetmiştir. Hareket Ordusu birliklerinin Ahırkapı’dan Topkapı Sarayı’na girdiği sırada orada bulunan Birinci Avcı Taburu askerleri ile olası çatışması

³³⁶ BOA, İ. ASK..., Nr. 52.

³³⁷ “*Ordunun Bey Oğlu’na Duhûlu*”, **İkdam**, 13 Nisan 1325.

önlenmiş ve Avcı Taburlarının silâh bırakması sağlanmıştır. Biraz sonra Hareket Ordusu taburları saray içerisine girerek burayı da işgal etmiştir. Bu kanatın bir kısmını oluşturan Üçüncü Ordu topçuları Yüzbaşı Ziya Bey'in kumandası altındadır. İki bölük asker, On Birinci Alay'ın Üçüncü Taburu Binbaşısı Hamdi Bey'in komutasında Divan Yolu tarafından Bab-ı Ali'ye doğru inip İran Elçiliği önüne geldiği sırada askerî kulüpte bulunan muhafaza taburları tarafından üzerlerine ateş edilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine topçular hemen topları bırakıp atları çıkarmışlardır. Bu sırada Hareket Ordusu birlikleri üzerine o civarda bulunan bazı evler ile Mekteb-i Hukûk ve yanındaki evlerin çoğundan ateş edilmiştir. Hareket Ordusu birlikleri dört ateş içinde kalınca hemen topların bir kısmını Bab-ı Ali'ye diğer kısımlarını Duyûn-ı Umûmî'ye ve Yerebatan Caddelerine döndürerek ateşe başlamıştır. Bu sırada askerî kulübünde bulunan muhafızlar, istihkâm noktalarından sokağa kurşun yağdırmış, kim olduğu bilinmeyen birisi de yukarıdan Hareket Ordusu birliklerine bomba atmıştır. Bu bomba, Hareket Ordusu topçularının cephanesinden birisine isabet ederek harap olmasına sebep olmuştur. Bab-ı Ali'deki askerler top darbesiyle dağılmış, askerî kulüptekiler de teslim mecbûr edildikten sonra Hareket Ordusu birlikleri top atışını bırakmıştır. Bu topçu askerlerin bir kısmının Bab-ı Zabtiye'ye giden caddeye yayıldığı sırada bir evden üzerlerine kurşun atılmıştır... Çatışma sonucu, askerî kulübün camları baştanbasa kırılmış, İran Elçiliği'ne karşı olan kısmının kapıya yakın köşesindeki pencereye isâbet eden gülle pencereyi fena halde yıkmış, diğer bir gülle biraz yukarıda bulunan Mehmet Paşa Konağı'nın penceresini yıkmış ve bir üçüncü gülle de Düyûn-ı Umûmî'ye Dairesi'nin birinci kapısı önünde ahşap evin bir tarafından girip bir tarafından çıkmıştır. Ayrıca, Nâfia ve Ticaret Dairesi'nin bazı yerleri, kapısındaki demir parmaklıklar, camlar hasar görmüş; Servet-i Fünûn matbaasının altındaki dükkânın demir kepenkleri üzerindeki demir çubuklar parçalanmış, ondan biraz yukarıda bulunan Taş Mektep'in mezarlığı önündeki demir parmaklık kısmen zarar görmüş, ağaçlar devrilmiş, İran Elçiliği'nin camları kırılmış, o civardaki evler de az çok tahribât görmüştür. Cağaloğlu köşesindeki toplar ateş etmek üzere hazırlanırken etraftan gelen kurşunların birisi Takım Kumandanı Topçu Mülazımı'nı gözünden yaralamıştır. Hareket Ordusu topçuları her taraftan ateş içinde kalsa da Batarya Kumandanı Ziya Bey'in gayreti sayesinde bu ateş çemberinden kurtulmuştur, ayrıca topçu bataryası muhafızı Piyade Kumandanı Binbaşısı Hamdi Bey'in de Hareket Ordusu adına başarıları olmuştur. Nafia ve Ticaret

Dairesi'nden Hareket Ordusu'na ateş edilmesi sonucu, Hareket Ordusu birlikleri demir parmaklığı devirerek daireye girmiş ve orayı işgal etmiştir. Dairenin veznesinde bulunan paralar torbalar içine konulup komutanlar tarafından mühürlendikten sonra koruma altında oradan çıkarılmıştır. Bu ortam, bir iki saât kadar devam etmiştir. Patlayan humbara parçaları demir kapılı dükkânların üzerinde gedikler açmış, dükkân tabloları kurşun darbeleriyle delik deşik olmuştur. Çatışmalar, bir iki saât kadar devam ettikten sonra akşama doğru son bulmuştur.³³⁸

Yine Musavver Muhit'e göre Topkapı ve Fatih taraflarındaki çarpışmalar şu suretle gerçekleşmiştir: *“Evvelki gün (16 Nisan 1325/29 Nisan 1909) sabahleyin saât bir buçuk raddelerinde Edirnekapı'dan girerek Harbiye Nezareti'ne doğru gitmekte olan müfrez-i askerîye Fatih'deki Çörekçi Kapısı yanına bi'l-vurûd karakoldaki askere teslim olmasını ihtâr eyler. Rivayete nazaran mezkûr karakola memûr olan binbaşı, evvelki gün efrâda tenbihât-ı lâzime icrâ ederek mukavemet etmemelerini söylemiştir. Binaen-aleyh karakol efrâdı silâhlarını çatarak içeri girmeğe ve bunların arkası sırada Hürriyet Ordusu efrâdından birkaçı teslim almak üzere ilerlemeğe başlar. Ancak bu sırada cami'-i mezkûr havalisinde bulunan hoca kıyafetindeki bir iki kişi müfrez üzerine revolverle ve karakol matbahındaki efrâddan biri de mavzerle ateş etmiş olduklarından Hürriyet Ordusu müfrezesi karakolu şiddetli bir surette ateş etmeğe başlamıştır. Bu mukatele neticesinde karakol efrâdından bir kısmı maktûl ve mecrûh olmuştur. Derhâl daire-i belediye memûrîni tarafından tedarik olunan arabalarla maktûller nakl edildiği gibi yaralılar dahi yapılan ilkyardım sonrasında Valide Hastahânesi'ne gönderilmiştir. Bu mukatelede Hürriyet Ordusu efrâdından dahi birkaç şehid olmuştur.”*³³⁹ Görüldüğü üzere diğer yerlerde olduğu gibi burada da şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Hareket Ordusu üzerine de kamu görevlisi kılığına bürünen insanlar tarafından ateş edilmektedir. Sonuçta ise Hareket Ordusu galip gelmektedir.

Aynı yerde Tophane tarafındaki çatışmalar şu suretle açıklanmaktadır: *“Karaköy'den Tramvay hattını takiben Tophane'ye kadar ilerlemiş olan müfrez-i askerîye tarafından teslim-i nefis eylemeleri için vuku bulan teklife itaat etmeyerek silâh istimâl etmeleri üzerine derhal Hürriyet Ordusu müfrezesi yüzükoyun yatarak ateş etmeğe başlamışlardır... Ateşin şiddetlenmesi üzerine Hürriyet Ordusu mitralyöz*

³³⁸ “Hareket Ordusu'nun Payitahta Duhûlü”, **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³³⁹ Aynı yer.

*çıkardığı gibi minareye dahi bir kişi çıkarmış ve üç-dört defa efrâd-ı asiyeyi teslim olmalarını ihtâr etmiştir. En sonra dâhildekiler teslim olmaktan başka bir çare kalmadığını gördüklerinden bez bayrak çekmişlerdir. Ancak işaret-i mezkûreyi verdikten sonra dahi Tophâne efrâdı ısrar ile ateş etmeğe devam etmiştir. Beş defa dur! Borusu ötüldüğü halde mukatele zor durdurulabilmiştir. Ateş iyice devam etmişse de maktûlünün adedi az olmuştur.*³⁴⁰ Paragrafa göre Hareket Ordusu birlikleri, mümkün olduğunca kan dökmekten kaçınarak İstanbul'da bulunan askerlere (kuşatma sırasında) öncelikle teslim olmaları yönünde uyarmaktadır, bu kabul edilmediği takdirde Hareket Ordusu çatışma kararını almaktadır. 8 Nisan 1325 Pazar günü (21 Nisan 1909) meydana gelen olaylar şöyle aktarılmaktadır:

Saât sekiz sularında Ayastefanos'tan jandarma ve gönüllüleri alıp gelen trende birçok fesatçı da jandarma muhafazası altında getirilmiştir. Gece çarpışma olmaması dolayısıyla halk, sabah vakti çatışma bölgelerini gezip incelemiştir. Hareket Ordusu'nun askerleri ise şehrin bütün sokaklarına yayılmıştır. Üçüncü Ordu süvarileri sabahtan akşama kadar sokaklarda gezerek şehir içerisinde asayişin sağlandığına tanık olmuştur.³⁴¹ Pazar günü alınan haberlere göre, Yıldız Sarayı civarının tamamen Üçüncü Ordu askeriyle sarılmış, İkinci Fırka askerinin kısmen itaat etmiş bulunduğu, yalnız Selimiye Kışlası'ndaki askerinin silâhını bırakmayarak karşı koymaya hazırlandığı yönündeki rivayetler halk arasında yayılmaktadır. Gazeteye göre, Kol Ağası Eyüb Sabri Bey'in kumandası altında bulunan ihtiyat taburu, vapur ile Üsküdar'a geçirilmiştir. Binbaşı Necati Bey kumandasında bulunan Selanik Taburu da araba vapuruyla Üsküdar'a nakledilmiştir. Kışla, Karaca Ahmet tarafından Hareket Ordusu birliklerince muhasara edilmiştir. Selanik Taburu iskeleden çıkar çıkmaz Üsküdar karakollarında bulunan askerler tarafından üzerlerine ateş edilmiş ise de on dakika zarfında bunlar Selanik Taburu tarafından etkisizleştirilmişlerdir. Kısa zaman sonra Selimiye Kışlası'ndaki askerler de Hareket Ordusu birliklerine teslim olmuştur. Kışlada bulunan askerlerin bir kısmı ise daha önce firâr etmiştir.³⁴²

Pazar günü Hareket Ordusu şehre hâkim olduktan sonra asi askerlerin ellerindeki silâhlar alınmış ve isyancılar halkın önünde yürütülmüştür. İkdâm'a göre halk,

³⁴⁰ Aynı yer.

³⁴¹ Aynı yer.

³⁴² Aynı yer.

bakışlarıyla isyancıları ezmektedir. Hareket Ordusu'nca teslim alınanlar arasında hoca ve polis de vardır. İsyancılar, akşama kadar bölük bölük sevk edilmektedir.³⁴³

12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihli Sadrazam Tevfik ve Dâhiliye Nazırı Râûf imzalı bildiri: “Cümlenin malûmu olduğu üzere İkinci ve Üçüncü Ordulardan gelen asâkîr-i Osmaniye'nin dâhil-i şehirde bulunan kışla ve karakolları işgal eyleyerek temin-i asayiş ve inzibât vazifesi dahi uhdelerine tevdi' ve kuvve-i zâbtiye onlara muavenet zımnında evâmîr irsâl kılınmış olduğundan herkesin işiyli gücüyle meşgul olması...” denilerek 31 Mart olayı sonrasındaki düzensizliğin artık sona erdiği belirtilmektedir.³⁴⁴

13 Nisan 1325 (26 Nisan 1909) tarihi öğle vaktinde Tevfik Paşa hükümeti istifasını vermiştir. Ancak görülen lüzum üzerine birkaç gün daha görevine devam etmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁵ Tevfik Paşa'nın daha sonra görevi bırakması sonucu 18 Nisan 1325 (1 Mayıs 1909) tarihinde yeni kabine kurulmuştur,³⁴⁶ fakat bu kabine de 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909) tarihinde sona ermiştir. Daha sonra ise 23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909) tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi başa gelmiştir.³⁴⁷

16 Nisan 1325 tarihli “Jandarma ve Polis Müfettiş-i Umûmî'si Mir-Alay Gâlib” imzalı gazetelerde yayınlanan resmi ilâna göre geceleri saât üç buçuğa kadar;³⁴⁸ 6 Mayıs 1325 tarihli ilânda geceleri dört buçuğa kadar, Beyoğlu'nda ise saât altıya kadar halkın sokaklarda gezmelerine müsaade edilmektedir.³⁴⁹ 2 Haziran 1325 (15 Haziran 1909) tarihli Tanin'de ise bu yasağın kalktığı haber verilmektedir.³⁵⁰

“Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanlığı Cânibi'nden” ibareli bildiri; her kimin elinde silâh varsa ilân tarihinden itibaren bir hafta içerisinde teslim etmesi,

³⁴³ **İkdam**, 13 Nisan 1325.

³⁴⁴ **Takvim-i Vakayi**, 14 Nisan 1325.

³⁴⁵ **Servet-i Fünûn**, 14 Nisan 1325.

³⁴⁶ **Hilâl**, 19 Nisan 1325.

³⁴⁷ **Takvim-i Vakayi**, 23 Nisan 1325; **Musavver Muhit**, 30 Nisan 1325; **Musavver Devr-i Cedid**, 4 Mayıs 1325; Ahmet Ali Gazel, “İkinci Meşrûtiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S: 18, Erzurum 2001, s. 259.

³⁴⁸ “İlan-i Resmi”, **İkdam**, 16 Nisan 1325; “İlan-i Resmi”, **Servet-i Fünûn**, 16 Nisan 1325.

³⁴⁹ “Giceleri”, **Tanin**, 7 Mayıs 1325; **Necm-i Terakki**, 9 Mayıs 1325.

³⁵⁰ “Giceleri Dolaşmak”, **Tanin**, 2 Haziran 1325; “Zabtiye Nezareti'nden”, **Takvim-i Vakayi**, 3 Haziran 1325.

aksi takdirde sonradan yapılacak aramalarda bulunacak silâhların sahiplerinin Divan-ı Harb-i Örfî'ye teslim edileceği bildirilmektedir.³⁵¹

Ayrıca, Hareket Ordusu cenazeleri için bir abide yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun için Sabah gazetesi vasıtasıyla yardım toplanmaya başlanmıştır.³⁵² Daha sonra abidenin Şişli-Yeşil Tepe'de inşası kararlaştırılmıştır.³⁵³

Öte yandan İstanbul'da 12 Nisan 1325'te (25 Haziran 1909) ilân edilen idare-i örfînin³⁵⁴ 1327 senesine kadar uzatılması kararı alınmıştır. M. Şevket Paşa da bu kararı uygun görmüştür.³⁵⁵ Nitekim daha sonra idare-i örfînin 1327 senesi Martı'nın birinci gününe kadar uzatılması Meclis-i Mahsûsa-ı Vükela ve Padişahın onayı ile resmileştirilmiştir.³⁵⁶

3.4. ABDULHAMİT NASIL TESLİM OLDU?

Yıldız'ın teslim konusu diğerlerine nazaran farklılık taşımaktadır. Bu konu İkdâm'da şu surette açıklanmaktadır:

Üç gün önce (13 Nisan 1325/26 Nisan1909) Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'nın su ve gaz borularını tamamen kesmiştir. Saray dışındaki elektrik makineleri durdurulmuş, saraya yiyecek getirmek ise yasaklanmıştır. İkdâm'a göre, Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya varışına kadar bu ordunun bir bölükten ibâret olduğunu zanneden Sultan Abdulhamit, içeriye birkaç günlük yiyecek aldirmayı da lüzum görmemiştir. Aynı gazeteye göre 13 Nisan 1325 Pazartesi günü (26 Nisan 1909) sabahleyin ne Abdulhamit, ne de sarayda bulunan diğer insanlar³⁵⁷ yiyecek bir lokma ekmek bulamamıştır. 13 Nisan 1325 Pazartesi günü akşamı bu 4.000 kişi Yıldız'ın sebze bahçelerindeki şalgam yapraklarıyla yemek ihtiyaçlarını gidermiştir. Korku ve

³⁵¹ **Takvim-i Vakayi**, 1 Mayıs 1325.

³⁵² **Karagöz**, 16 Nisan 1325.

³⁵³ **Takvim-i Vakayi**, 23 Nisan 1325.

³⁵⁴ “*İdare-i Örfiye Beyannamesi*”, **Takvim-i Vakayi**, 13 Nisan 1325; “*İdare-i Örfiye Beyannamesi*”, **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³⁵⁵ **Necm-i Terakki**, 30 Temmuz 1325.

³⁵⁶ **Necm-i Terakki**, 20 Ağustos 1325.

³⁵⁷ 350 kişiden ibaret olan mabeynci, kâtib, yaverân ile muhafızları ve 370 kadın maiyetleriyle birlikte 160 evlâd, 127 harem ağası, 350 arabacı, 450 bahçevan, 250 kapıcı ve 1450 hassa askeridir. Bkz. “*Abdulhamid Nasıl Teslim Oldu?*”, **İkdâm**, 16 Nisan 1325.

endişenin derecesi İkdam'a göre tarif edilemez boyuttadır. Saraydakiler tamamen ümitsizdir... İlk feryâd haremden kopmuştur, yardım isteyen 400 kadın feryad etmektedir; çünkü bunlar sarayın hücum ile alınacağını ve kendilerinin askerine eline düşeceğini zannetmektedir. Diğer taraftan erkekler arasında da korku yaşanmaktadır. Bunlar da sarayın hücum ile alınacağına ve kendilerinin kılıçtan geçirileceğine inanıyordu. Yalnız Başkâtip Cevat Bey ile Mabeynci Nuri Paşa, Abdulhamit'e artık tereddüt edilecek zamanın kalmadığını, Hareket Ordusu'nun borularının dışarıdan duyulduğunu ve Yıldız'ın ele geçirileceğini anlatmıştır. Hareket Ordusu ise taarruz hazırlıklarını tamamliyordu. Bu sırada Abdulhamit,³⁵⁸ teslim olmak amacıyla birkaç müzakere memûru talep etmeye karar vermiştir. O esnâda Güneş doğmak üzeredir. Kumandan'dan alınan kesin cevap üzerine saray içerisinde bulunan askerler komutanlarıyla beraber çıkıp silâh ve cebhânelerini teslim etmiştir.³⁵⁹ Sonrasında bir tabur nizamiye askeri komutanlarıyla birlikte saray bahçesinin içine girip bahçeyi işgal etmiştir. Önce memûrlar, kâtipler, mabeynciler ve tüfenkçiler saraydan çıkmış ve hepsi Balmumcu Çiftliği'ne sevk edilmiştir. Sonra sıra hizmetlilere gelmiştir. Bunlar harem tarafına sığınmıştır. Bunların haremden çıkıp Mabeyn Kapısı önündeki komutanlara teslim olmaları yönünde emrin gelmesi üzerine harem ağaları çıkmaya başlamıştır. Hepsi, titre ve korku dolu³⁶⁰ bir haldedir. Askerî komisyon, ellerindeki raporlara göre bunların adet ve kimliklerini inceledikten sonra bazılarını Balmumcu Çiftliği'ndeki ordugâha, bazılarını Topkapı Sarayı'na sevk etmiştir. Harem ağalarından sonra sıra, diğer hizmetlilere gelmiştir, bunlar hep böyle sıra ile sevk edilmiştir. İkdam'a göre bu esnâda üst düzeyde dört komutan, Cevâd Bey ve Nuri Paşa'nın klavuzluğunda Abdulhamit'in yanına girmiş, Abdulhamit; komutanları şaşkın bir halde ayakta kabul etmiştir. Teslim olması gerektiği Abdulhamit'e bildirildikten sonra kendisine Hamidiye Cami karşısındaki Pav Boyuna (?) geçmesi bildirilmiştir. Sonrasında Abdulhamit'in yanında Cevâd Bey, Nuri Paşa ve dört hizmetli bırakılıp haremdekilerin de yolculuk için hazır olmaları emrolunmuştur. Bir saat sonra arabalar hazırlanıp senelerden beri

³⁵⁸ *Muhasara öncesinde Rus Büyükelçisi Mabeyn-i Hümayûn önüne gelerek, istenildiği takdirde Rusya'nın asker göndererek yardım edebileceğini Abdulhamit'e bildirmiştir. Abdulhamit, Rusya tarafından yapılan bu teklifi reddetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanoğlu, a.g.e, s. 145.*

³⁵⁹ *Yıldız Sarayı, 13 Nisan 1325 (26 Nisan 1909) tarihinde aralarında Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Kâzım Karabekir'in de bulunduğu Hareket Ordusu birliklerince işgal edilmiştir. Bkz. Kâzım Karabekir, **Günlükler**, C: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 108.*

³⁶⁰ *Bu zenciler, yakalarına boyun bağlarını takmaya bile vakit bulamamıştır. Bkz. **Servet-i Fünûn**, 16 Nisan 1325.*

sokak yüzü görmemiş olan kadınlar bu arabalar ile Yıldız'ın Ortaköy tarafındaki kapısından çıkarılmıştır. Kadınlar Çırağan Sarayı'na götürülüp oradan da Topkapı Sarayı'na geçirilmiştir.³⁶¹

Arzu eden kadınların ise ailelerinin yanına gitmelerine izin verilmiştir. Öte yandan 12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihli gazetelerde yayınlanan “*Beyanname-i Resmi*” de Mahmût Şevket Paşa; gerek iç ve gerekse dış basında yer alan Hareket Ordusu'nun bir fırkaya mensup bulunduğu yönündeki haberlerin asılsız olduğu, bu ordunun komutan ve askerlerinden hiçbirinin hiçbir cemiyete ve siyâsî fırkaya mensup olmadığını dile getirmektedir.³⁶² Öte yandan, bu bildiri işe yaramamış olacak ki Mahmût Şevket Paşa 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) tarihli yayınladığı bildiride aynı konulara bir kez daha değinme ihtiyacı duymuştur.³⁶³

17 Nisan 1325 (30 Nisan 1909) tarihinde, İstanbul'daki isyan Hareket Ordusu birliklerince kesin olarak bastırıldığı için³⁶⁴ Mahmût Şevket Paşa'nın görevi son bulmuş ve (13 Mayıs 1325) Çarşamba günü Selanik'e gideceği dönemin gazetelerine yansımıştır. Hareket Ordusu kumandanlığına ise Harbiye Nazırı Sâlih Paşa getirilmiştir.³⁶⁵ 23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909) tarihinde Hassa Ordusu Kumandanlığı'na Mahmût Muhtar Paşa, İkinci Ordu Müşiriyeti'ne ise Abdullah Paşa getirilmiştir.³⁶⁶

3.4.1. Hal Kararının Alınması

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmût Şevket Paşa imzalı “*İlân-ı Resmi*” olarak gazetelerde yayınlanan beyannameye göre isyanın bastırıldığı, memleketin ve meclisin güvenliğinin sağlandığı, suçluların ise kanûn

³⁶¹ “*Abdulhamid Nasıl Teslim Oldu?*”, **İkdâm**, 16 Nisan 1325.

³⁶² “*Beyanname-i Resmi*”, **Servet-i Fünûn**, 14 Nisan 1325; “*Beyanname-i Resmi*”, **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³⁶³ **Takvim-i Vakayi**, 21 Nisan 1325; **Servet-i Fünûn**, 21 Nisan 1325.

³⁶⁴ Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 12. *İstanbul'un Hareket Ordusu tarafından işgali esnasında ise gerek Hareket Ordusu gerekse karşı koyanlardan 1200 ölü ve yaralı meydana gelmiştir.* Bkz. “*Mikdar-ı Telefât*”, **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325.

³⁶⁵ **Müdde'î-i Umûmî**, 11 Mayıs 1325.

³⁶⁶ **BOA**, İ. ASK..., Nr.17.

önünde yargılanacakları ilân ediliyordu.³⁶⁷ Şimdi ise sıra saltanat değişikliğine gelmişti. Zira, İttihat ve Terakki yönetimine göre İstanbul’da çıkan olaylardan Abdulhamit sorumluydu.

14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihinde sabah saat iki buçukta *Meclis-i Millî-i Umûmî* hal kararını vermek üzere toplanmıştır. Sonrasında, Mahmût Şevket Paşa’nın Yıldız’da bulunan asker ve görevlilerin tamamıyla etkisizleştirildiği ve sarayın tahliye olduğunu bildiren telgrafi okunmuş, Şeyhülislam Efendi ile Fetva Emmini hal fetvasını vermiştir. Fetva, Meclis’te okunduktan sonra müttefiken kabul edilmiş ve büyük alkışlar almıştır. Ardından, Mehmet Reşât’a cülus, Abdulhamit’e ise hali bildirmek için iki heyet gönderilmiştir.³⁶⁸

Öte yandan hal ve cülus kararını donanmadan ilk alan Samsun Torpidogeçeri olmuştur. Torpidogeçer, alay sancaklarıyla donatıldıktan sonra Ayastefanos’a hareket etmiştir, orada bulunan Osmanlı donanmasına telgraftan önce hal ve cülus kararını götürmüştür. Osmanlı donanması da bunun üzerine yüz bir pare top atmıştır.³⁶⁹

3.4.2. Fetva Sureti

“İmam’ül-Müslimîn olan Zeyd, bazı mesâil-i mühimme-i şer’iyeyi kütüb-i şer’iyeden tâyy ve ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi men’ ve hark ve ihrâk ve beytü’l-malda tebzîr ve israfla mesûg-ı şer’î hilâfında tasarruf ve bilâ sebep-i şer’i katl ü habs ve tagrib-i ra’iyye vesâîr gûnâ mezalimi i’tiyad eyledikten sonra salâha rücû etmek üzere ahd ü kasep etmişken yemininde hânis olarak âhvâl ve umûr-ı müslimîni bi’l-küllîye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrar ve mukatele ikâ’ etmekle men’a-i müslimin zeyd-i mezbûrun tagallübünü izâle ettiklerinde bilâd-ı İslâmiye’nin cevânib-i kesiresinden mezbûru mahlû’ tanıdıklarına dair ihbâr-ı mütevâliye vürûd idüb mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâlinde salâh melhûz olmağın Zeyd-i mezbûra imâmet ve saltanattan ferâgat teklif itmek veya hâl’ eylemek suretlerinden

³⁶⁷ Hilal, 14 Nisan 1325.

³⁶⁸ “*Meclis-i Millî-i Umûmîyede Hal’ Kararının Sureti İ’tâsı*”, **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325; Ayrıca bkz. Mehmet Selahaddin, **İttihad ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1989, s. 34.

³⁶⁹ **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325.

hangisi erbab-ı hâl‘ ve akd ve evliyâ-yı umûr tarafından ercâh görülür ise icrâsı vâcib olur mu?

El-Cevâb: Olur

Ketebenhü‘l-fakir

Es-Seyyid Mehmet Ziyaeddin

Afâ Anhü”³⁷⁰

Yani fetvada Abdulhamit, 31 Mart isyanına sebep olmak, dinî kitapları yaktırmak ve devlet malını israf etmek suçlarıyla itham edilmektedir. Karal’a göre fetva; dinin siyasete alet edilmesinin parlak bir örneğidir.³⁷¹

Bu arada fetva imzalanır imzalanmaz fetvaya imza atan kalemi alıp saklamak amacıyla vekillerden Kengiri milletvekili Tevfik Efendi harekete geçip kalemi almak istemişse de Ahmet Rıza Efendi:

“Ben bu mübarek kalemi almak ve teminen hıfz ve tekrîm etmek için sabahdan beri bekliyorum” diyerek kalemi almış ve saklamıştır.³⁷²

II. Abdulhamit’in haline dair *Meclis-i Umûmî-i Millî* Kararnamesi şöyledir;

“Bin üç yüz yirmi yedi senesi rebîü‘l-ahirin yedinci ve bin üç yüz yirmi beş senesi nisanın on dördüncü Salı günü saât altı buçukta âyân ve mebûsândan mürekkebe olup Meclis-i Umûmî-i Millî halinde ictimâ‘ eden heyette okunan Vezîrî Şeyhülislam Muhammet Ziyâeddin Efendi imzası bulunan fetva-yı şer‘ide münderic şikkından hal‘ tarafı rüchân-ı müdellel ile bi‘l-ittifâk tercih ve kabul olunarak Abdulhamit Han-ı Sâni Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye‘den ıskât ve veliahd-ı meşrû‘ Mehmet Reşât Efendi Hazretleri Sultan Mehmet Han-i Hâmis ünvânıyla makâm-ı hilâfet ve saltanata ıskât ve iclâs edilmiştir.”³⁷³

³⁷⁰ “Sultan Abdulhamid Han-ı Sâni’nin Hilâfet ve Saltanat-ı Osmaniyyeden İskâtıyla Sultan Mehmed Han-ı Hâmis Hazretlerinin İskât ve İclâsı Hakkında Fetvâ-yı Şerife ve Meclis-i Umûmî-i Millî Kararnamesi”, **Düstûr**, C: 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s. 166; **Takvim-i Vakayi**, 15 Nisan 1325; **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325; **Hilâl**, 16 Nisan 1325; **Papağan**, 14 Nisan 1325; **Karagöz**, 16 Nisan 1325; **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³⁷¹ Karal, a.g.e, s. 105.

³⁷² **Musavver Muhit**, 23 Nisan 1325; **Servet-i Fünûn**, 20 Nisan 1325.

³⁷³ “Meclis-i Umûmî-i Millî Kararnamesi”, **Düstûr**, C: 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s. 167; **Takvim-i Vakayi**, 15 Nisan 1325; **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325; **Hilâl**, 16 Nisan 1325; **Papağan**, 14 Nisan 1325; **Karagöz**, 16 Nisan 1325; **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

3.4.3. II. Abdulhamit'e Hal ve Sultan Reşât'a Cülus Kararı Tebliği

Abdulhamit, kızı Ayşe Sultan'a 31 Mart olayında parmağı olmadığını birçok kere dile getirmiştir. Eğer, isyanda parmağı olsaydı bunu yüzüne gözüne bulaştırmayacağını da Abdulhamit, kızına aktarmaktadır. Abdulhamit, 31 Mart olayını kendisini tahttan uzaklaştırmak için düşmanlarınca çıkartılmış bir ayaklanma olduğunu da dile getirmektedir. Abdulhamit'e göre kendisini tahttan uzaklaştırmanın başka bir yolu da yoktur.³⁷⁴

Musavver Muhit'te II. Abdulhamit'e hal kararını tebliğ edenler hakkında:

“Abdulhamit ile hakan-ı cedide ihbâr-ı hal’ için iki heyet-i mebûsa intihâb etmişlerdir. Bunlardan Sultan Hamit’e hal’i tebliğe giden heyet: âyândan Bahriye Nâzır-ı sâbıkı Arif Hikmet Paşa ile Orman Heyet-i Fenniyesi Reisi Aram Efendi, mebûsândan Dırac mebûsu Esad Paşa ile Selanik mebûsu Karasu Efendi’den³⁷⁵ mürekkeb idi”³⁷⁶ denilmektedir. Bu heyetin³⁷⁷ kozmopolit yapıda olması günümüze değin tartışma konusu olmuştur.

Yıldız'da heyet ile Abdulhamit arasında yaşananlar şu şekildedir: Abdulhamit'e hali bildirmek görevini üstlenen heyet, Yıldız'a giderek geliş sebebini Başkâtip Cevâd Bey vasıtasıyla bildirmiş ve sonrasında Çitli Köşkü'nde Abdulhamit tarafından kabul edilmiştir.

Drac Mebûsu Esad Paşa:

“Millet seni ber-muceb-i fetvâ hal’ etti” sözlerini söyleyince Abdulhamit ümitsizliğe düşmüş, biraz sonra kendini toplamış ve:

³⁷⁴ Osmanoğlu, a.g.e, s. 173-174.

³⁷⁵ Yılmaz Öztuna'nın Karasu hakkındaki değerlendirmesi oldukça ilginçtir: *“Karasu, İtalya'dan para alan bir casus olup Libya'nın İtalya tarafından yutulmasında aktif bir rol oynamış, İtalya'ya kaçmış bir vatan hainidir...”* bkz. Öztuna, a.g.e, s. 151.

³⁷⁶ **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³⁷⁷ Heyet hakkında Abdulhamit'in: *“Baştaki çok iyiliğimi görmüş olan Esad Toptâni'dir. İkincisi Arif Hikmet'tir ki bizim Kızlarağası Abdülgani'nin yetiştirdiği ve o yüzden himayeme aldığım, ferikliğe kadar yükselttiğim bir nankördür. Öbür ikisi de Yahudi Karasu ile Ermeni Aram'dır. Milletim namına otuz üç senelik hizmetimin mükâfatı, memlekete ve milletime düşman olduklarına şüphe etmediğim bu adamlar tarafından hal'imın tebliği oldu. Zarar yok. Milletim masumdur. Bunları tertip edenler şahsî düşmanlarımdır. Bir gün elbette hakikat tecelli eder”* dediğini Ayşe Sultan nakletmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanoğlu, a.g.e, s. 151.

- “Ne yapalım, kader böyle imiş...”³⁷⁸ demiştir.

Abdulhamit, yolda birkaç söz daha söylemiştir. Bundan sonra memlekete ettiği hizmetlerden bahsetmek istemiş ise de heyet sözünü keserek:

“Millet necîbdir. Senin ve çoluk çocuğunun hayatını garanti altına alıyor.”³⁷⁹ diyecektir.

Bu sözler Sultan Abdulhamit’i tatmin etmemiştir. Abdulhamit, can ve mal güvenliğinin sağlanamamasından endişe etmektedir. Bu nedenledir ki Abdulhamit devamen; “Bilirsiniz ki ben kardeşim Sultan Murad’ı tam otuz iki sene hayatta bıraktım. Siz, bana canımı muhafaza edeceğinizi te’min ediyorsunuz. Pek iyi... Fakat bazen bu gibi va’adler edilir de sonra unutulur” demiştir.³⁸⁰

Selanik milletvekili Karasu Efendi: “Millet sizi te’min ediyor” sözleriyle Abdulhamit’i teskine çalışmıştır.

II. Abdulhamit: “Nerede kalacağım” diye sormuştur.

Heyet üyelerinden biri bu konuda bir karar alınmadığını söyleyince Sultan Hamit sözüne şu suretle devam etmiştir:

“Ben Çırağan Sarayı’nda kalmak isterim. O saray tahliye edilsin. Salâhaddin Efendi başka yere geçsin.”

Heyet buna yetkisi olmadığını bildirince, Sultan dönemin basınına yansıdığı üzere korku ve endişe eseri göstererek:

“Beni birkaç hizmetçi ile yalnız bıraktılar. Bundan müştekiyim. Korkuyorum...” demiştir.

Heyet, korkacak bir şey olmadığı yönünde Abdulhamit’e yeniden güvence vermiştir.³⁸¹

Konu ile ilgili bir başka gazetede şunlar yer almaktadır:

³⁷⁸ “Yıldız’da”, **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325; Ayşe Osmanoğlu ise; “Esad Paşa: ‘Millet seni azletti’ dedi, babam ise metin ve gür bir sesle: ‘Zannederseniz hal’ etti demek istiyorsunuz’ dedi” şeklinde anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanoğlu, a.g.e, s. 149.

³⁷⁹ “Yıldız’da”, **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

³⁸⁰ Aynı yer.

³⁸¹ Aynı yer; ayrıca bkz. **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325; **Karagöz**, 16 Nisan 1325.

“Abdulhamit, hal’ hakkındaki tebliğin ciddiyet ve ehemmiyetini anladıktan sonra demiş ki:

‘...Üç dört kişinin eser-i tertib ve hıyaneti olan bir işte benim parmağım var zannettiler. Buna teessüf ederim.’³⁸²

Ayrıca Abdulhamit hatıratında:

“Beni hal’den çok, hal’in bana ulaştırılma biçimi üzdü. Ayândan, mebûslardan bir heyet seçmişler. Paldır küldür odama geldiler. Bunların içinde bulunan Tiran’lı Esat Paşa, gayet kaba, küstah bir tavırla yüzüme karşı:

- Seni Millet azletti, dedi.

‘Hal’ kelimesini bile bana karşı ‘Azl’ şekline koyarak aşağıladılar. Zavallı Millet! Kendisini bekleyen acı sonu bilseydi!’³⁸³ diyerek milleti adına üzülmektedir.

Dönemin gazetelerinde: “Hal’ kararını Sultan Hamit’e bildirmek üzere giden heyet erkânından bir zâtın lisânından işitildiğine göre Abdulhamit heyete yirmi dört saâttten beri aç olduğundan şikâyet etmiş ve ekmek istemiştir. Malûm olduğu üzere Hareket Ordusu Yıldız’ı muhasara etmiş ve hâricle her türlü münâsebeti men’ eylemiştir” haberleri yer alarak Abdulhamit’in aç bırakıldığına değinilmektedir. Yine gazetelerde; “İsminden korktuğumuz Abdulhamit gözlerimizin önünde yiyecek bir lokma ekmek bulamıyor” denilerek durum Mevlâ’nın zâlime bir dersi olarak yansıtılmaktadır.³⁸⁴

Öte yandan gazetelerde yer alan bu haberler üzerine *Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmût Şevket* imzasıyla ertesi günkü (18 Nisan 1325/1 Mayıs 1909) *İkdam*’a konu ile ilgili bir tezkîb yazısı gönderilmiştir.³⁸⁵

Veliahd Reşât Efendi’ye cülus kararını bildirmeye memûr edilen heyet: “Ayandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, mebûsândan Edirne mebûsu Talat Bey, İzmir mebûsu Aristidi ve Babigyan Efendi’dir.”³⁸⁶

Reşât Efendi, heyeti Dolmabahçe Sarayı’nda kabul ederek:

³⁸² Karagöz, 16 Nisan 1325.

³⁸³ Tavukçu, a.g.m, s. 139.

³⁸⁴ “Abdulhamid’in Açlıktan Şikâyeti”, *İkdam*, 17 Nisan 1325; *Servet-i Fünûn*, 16 Nisan 1325.

³⁸⁵ *İkdam*, 18 Nisan 1325.

³⁸⁶ *Musavver Muhit*, 18 Nisan 1325.

- *Milletin arzusunu kabul ederim. Çocukluğumdan beri milletin saadetinden başka bir şey düşünmedim*”³⁸⁷ demiştir.

Mehmet Reşât’ın³⁸⁸ cülusu nedeniyle gerek içerden³⁸⁹ gerekse dışarıdan³⁹⁰ tebrik mesajlarını içeren telgrafnâmeler gelmiştir.³⁹¹

3.5. II. ABDULHAMİT’İN SELANİK’E GÖNDERİLMESİ ve SÜRGÜN DÖNEMİ

Konu hakkında İkdâm’ın İstanbul’da Miralay Ali Gâlib ile yaptığı mülakatta şunlar yer almaktadır:

1325 Nisanının on dördüncü günü (27 Nisan 1909) saat dokuz buçukta Hareket Ordusu Birinci Fırka Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa ile Miralay Ali Gâlib ve Paris Ateşemiltri Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ali Fethi Beyler³⁹² Selanik’e sevki hakkında Divan-ı Harb tarafından Abdulhamit’e verilen kararı bildirmeye memûr olmuşlardır.³⁹³

Abdulhamit, o esnada haremededir. Haremden birçok feryâtlar, ağlayışlar işitilmektedir. Başkâtip tarafından haber verilir verilmez Abdulhamit dışarı çıkmıştır. İkdâm’a göre Abdulhamit’in benzi sararmıştır, ayrıca heyecan içinde titreye titreye yürümektedir. Sonrasında Abdulhamit oturmuş, Divan-ı Harb tarafından verilen karar dolayısıyla kendisinin Selanik’te yaşayacağı ve hareket vaktinin yaklaşması dolayısıyla çabuk olması Miralay Galib Bey tarafından kendisine bildirilmiştir. Bu olay Abdulhamit’i büyük bir korku ve dehşete düşürmüştür. Kendisinin Çırağan Sarayı’nda

³⁸⁷ **Karagöz**, 16 Nisan 1325.

³⁸⁸ *Mehmet Reşat, ileriki günlerde Niyazi Bey’e kendi altın saatini hediye etmiştir*, **İkdâm**, 19 Nisan 1325.

³⁸⁹ **Takvim-i Vakayi**, 17 Nisan 1325.

³⁹⁰ **İkdâm**, 16 Nisan 1325; **Hilâl**, 19 Nisan 1325.

³⁹¹ Kılıç Ali Bey hatıralarında Sultan Reşat dönemi için: “31 Mart olayından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tahtta çıkarılan Sultan V. Mehmet Reşat, ülkenin kaderiyle ilgili işleri ancak her şey olup bittikten sonra öğrenebiliyordu. Tek marifeti gösterişli Cuma selamlığına gitmekten ibaret olan aciz bir adamdı” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Hulusî Turgut, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

³⁹² *Ayşe Sultan, bu heyette Hâdi Paşa’nın da bulunduğunu belirtmektedir. Bu Hâdi Paşa, Mahmud Şevket Paşa’nın akrabasından olup Sevr Anlaşması’nı imzalayanlardandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanoğlu, a.g.e, s. 153.*

³⁹³ **İkdâm**, 18 Nisan 1325.

bırakılması için ricâ etmiştir. Fakat bu kararın değişmesi mümkün değildir.³⁹⁴ Abdulhamit bu söz üzerine yıkılmış³⁹⁵ ve uzun bir süre sustuktan sonra:

“*Bari hayatım muhafaza edilecek mi?*” diye sormuştur.

Miralay Galib Bey: “*Hayatınızın mahfûz kalacağına emin olabilirsiniz*”³⁹⁶ diyerek Abdulhamit’e can güvenliğinin sağlanacağını bildirmiştir.

Abdulhamit cevaben: “*Evet, hep böyle söylüyorlar ya sonra...*”³⁹⁷ diyerek verilen sözlere güvenmediğini belirtmiştir.

Sonrasında Abdulhamit: “*Ne zaman gideceğim?*” diye sormuştur.

Miralay Galib Bey ise: “*Şimdi... Her şey hazırdır*” cevabını vermiştir. Tüm bunlar üzerine Abdulhamit güçsüz düşmüş sonrasında ayıtılmıştır.³⁹⁸

Abdulhamit Selanik’e sevk için Sirkeci Garı’na getirilmiştir. Trenin hareketinden önce Sirkeci İstasyonu askerler tarafından güvenlik altına alınmıştır ve Hareket Ordusu Birinci Fırka Kumandanı Hüsnü Paşa ile Miralay Galib Bey de bir zırhlı otomobil ile istasyona gelmiştir.³⁹⁹

II. Abdulhamit ve beraberindekileri taşıyan birkaç araba saat yediye yakın tren istasyonuna getirilmiştir. Abdulhamit’in sevkine tahsis edilmiş olan tren, Şark Demir Yolları Genel Müdürü Mösyö Gross’un şahsına mahsûs yapılmış gâyet donanımlı bir vagon ile diğer bir vagonun ibârettir. Abdulhamit’in beraberinde küçük oğlu Abdurrahim Efendi, on bir kadın, iki harem ağası ve daha birkaç hademe bulunmaktadır.⁴⁰⁰

Ayrıca, Abdulhamit’in yanında orta büyüklükte üç çanta vardır.⁴⁰¹ Abdulhamit, Sirkeci Garı’nda garsondan bir bardak su⁴⁰² istemiş ve suyu hararetle içmiştir. Garsona

³⁹⁴ **İkdam**, 18 Nisan 1325.

³⁹⁵ **İkdam**, 17 Nisan 1325.

³⁹⁶ Aynı yer.

³⁹⁷ **İkdam**, 18 Nisan 1325.

³⁹⁸ **İkdam**, 17 Nisan 1325.

³⁹⁹ “*Abdulhamid Selanik’e Gitti*”, **İkdam**, 16 Nisan 1325.

⁴⁰⁰ Aynı yer.

⁴⁰¹ “*Abdulhamid’in Selanik’e İzâmı*”, **Servet-i Fünûn**, 20 Nisan 1325.

⁴⁰² *Servet-i Fünûn’a göre Taşdelen suyudur.* Bkz. “*Abdulhamid’in Selanik’e İzâmı*”, **Servet-i Fünûn**, 20 Nisan 1325.

ise 35 kuruş⁴⁰³ bahşiş vermiştir. Gazetelerde bahşişin azlığı dolayısıyla eleştiri yazıları yazılmıştır.⁴⁰⁴

Tren, gece saat yedide hareket etmiştir.⁴⁰⁵ Abdulhamit, Binbaşı Fethi Bey ve diğer bazı komutan ile görevlilerin nezaret ve muhafazası altında⁴⁰⁶ biri yirmi beş gece Selanik'e ulaşmıştır.⁴⁰⁷ Diğer bir görüşe göre ise tren gece saat iki buçuk sıralarında Selanik Askerî İstasyonu'nda durmuştur. Musavver Muhit'e göre Abdulhamit, trenden düşkün, yorgun bir halde inmiş, görevli jandarmalarca halka karşı koruma altına alınmıştır.⁴⁰⁸

Öte yandan “*Meclis-i Umûmî-i Millî Riyaset-i Celilesi'ne*” 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909) tarihli *Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmût Şevket* imzalı telgrafnâmede; Abdulhamit'in İstanbul'da bulunmasının vatan ve milletin geleceği için tehlikeli olabilme ihtimalinden dolayı orduca Sultan Abdulhamit'in Selanik'te ikameti uygun görülmesi olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁹

Alatini Köşkü ve yaşanılanlar:

Selanik'in aristokrat Yahudi ailelerinden Dr. Moiz Allatini'ye ait olan Alatini Köşkü, hükümetçe satın alınarak Sultan II. Abdulhamit'in ikametine tahsis edilmiştir.⁴¹⁰

Alatini Köşkü'nün zemin katı hizmetlilere, birinci ve ikinci katları ise Sultan Hamit'e ayrılmıştır.⁴¹¹

İlk zamanlarda köşkte temiz içme suyu, çatal, kaşık, bardak, yatak, yorgun, kilim vb. bulunmamaktadır. Bunlar zamanla karşılanmıştır.⁴¹²

Köşkün ihtiyaç duyduğu şeyler Belediye Reisi İsmail Bey tarafından karşılanmaktadır. Beş gün sonunda ise iki yüz kusura lira masraf yapılmıştır. II. Abdulhamit'e maliye hazinesinden aylık bin lira ödenek ayrılmıştır. Bu konuda Selanik vilayetine de emir verilmiş olduğundan Belediye Reisi tarafından tavsiye olunan

⁴⁰³ *Servet-i Fünûn'a göre 30 kuruştur.* Bkz. “*Abdulhamid'in Selanik'e İzâmı*”, **Servet-i Fünûn**, 20 Nisan 1325.

⁴⁰⁴ “*Abdulhamid'in Hürriyet-i Seyahati*”, **Hilâl**, 16 Nisan 1325.

⁴⁰⁵ “*Abdulhamid Selanik'e Gitti*”, **İkdam**, 16 Nisan 1325.

⁴⁰⁶ “*Abdulhamid'in Siyaseti*”, **Hilâl**, 15 Nisan 1325.

⁴⁰⁷ “*Abdulhamid'in Selanik'e Muvasalatı*”, **İkdam**, 17 Nisan 1325.

⁴⁰⁸ **Musavver Muhit**, 23 Nisan 1325.

⁴⁰⁹ **Takvim-i Vakayi**, 22 Nisan 1325.

⁴¹⁰ Kocahanoğlu, a.g.e, s. 426.

⁴¹¹ “*Villa-i Alatini*”, **Tanin**, 7 Haziran 1325.

⁴¹² Osmanoğlu, a.g.e, s. 161-162.

rakam maliye hazinesinden karşılanmıştır. Ayrıca, Sultan Hamit'in beraberindeki hizmetlilerden kimsenin çarşılarda gezmesine ve halk ile temasta ve münasebette bulunmasına izin verilmemektedir. Abdulhamit'in Manastır'a nakledileceği yönünde de basında haberler yer almıştır. Fakat bu haberler sonradan asılsız çıkmıştır.⁴¹³

Öte yandan Karagöz'ün Selanik muhabirinden aldığı mektupta Abdulhamit'in başından geçmiş ilginç bir hikâye vardır. Buna göre; Küçük Karaburun civarındaki villada ikamet etmek üzere bulunan Abdulhamit, oğlu Kara Mehmet'den sazan balığı ister. Mehmet balığı getirince Sultan Abdulhamit:

“Ey oğul benim istediğim balık ufaktı. Buna baksana ne kadar iri...” der demez oğlu Mehmet:

“Sizin ufak gördüğünüz ufacık balıklar otuz üç senede bu kadar da büyümüyor mi? Bak siz bile ne kadar da büyüdünüz de küçüldünüz” cevabını Sultan Hamit'e; balıkları ise aşçıya vermiştir.⁴¹⁴

Hilâl'in Selanik muhabirinden öğrendiğimize göre Sultan Hamit, Selanik'te bol bol yoğurt yemekte ve sık sık da maden suyu içmektedir.⁴¹⁵

Tanin'in araştırmasına göre Sultan Hamit, Mayıs ayında 732 lira 40 kuruş harcamada bulunmuştur. Bu hesapça Sultan Hamit 267 lira 60 kuruşluk bir tasarrufta bulunmuştur.⁴¹⁶

Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanlıların Selanik önlerine gelmesine müteakip Sultan Abdulhamit 1 Kasım 1912 tarihinde Selanik'ten kaçırılırcasına⁴¹⁷ İstanbul'a

⁴¹³ *“Hakan-i Mahlû'un İkâmetgâhı”*, **Musavver Muhit**, 30 Nisan 1325.

⁴¹⁴ **Karagöz**, 27 Nisan 1325.

⁴¹⁵ *“Abdulhamid'in Anahtarları”*, **Hilâl**, 19 Nisan 1325.

⁴¹⁶ *“Villa-i Alatini”*, **Tanin**, 7 Haziran 1325.

⁴¹⁷ Salih Bozok, konu hakkında hatıra defterine şunları kaydetmiştir: *“Abdulhamit ile hizmetlilerinin, muhafız subaylarıyla erlerinin özel bir trenle İstanbul'a getirilmeleri hakkında padişah emrini bildiren bir telgraf gelmiş. O zaman Garp Ordusu Komutanı bulunan Ali Rıza Paşa, Baş Muhafız Rasim Bey'e bunu bildirmiş. Rasim Bey, benim nöbetçi olduğum ve arkadaşım Vasıf Bey ile nöbet odasında bulunduğum bir gece köşke gelerek telgraf metnini okudu. Abdulhamit'in telgraftan haber edilmesinin uygun olup olmayacağını uzun uzadıya düşündükten sonra kendi tarafımızdan hiçbir ekleme yapılmaksızın kısaca telgraftan bahsedilmesine karar verdik. Sebebi şu idi; biz Selanik'in düşeceğini ve düşman ordularının Selanik'e kadar gelerek Abdulhamit için bir tehlike oluşturacağına inanmak istemiyorduk. Bilakis İstanbul'da bulunan Büyük Kabine'nin vaziyetten istifade ederek Abdulhamit'i tekrar padişah yapacaklarına ihtimal veriyorduk...”* Sonrasında böyle düşünmelerine sebep olarak Tanin'de yayınlanan Hüseyin Cahit'in makalesini göstermektedir. Devamında ise: *“Rasim Bey, Abdulhamit'e kısaca telgraftan bahsetti. Abdulhamit, ben gitmem cevabını verdi... Nihayet Dedeâğaç'ın düşmesi, Yunan ordusunun Karaferya'ya yaklaşması üzerinedir ki Sultan Abdulhamit'in İstanbul'a nakli kaçınılmaz olmuştur. Fakat düşük padişah buna bir türlü yanaşmak istemiyordu. O günlerde artık tren ile*

getirilmiştir. Kendisine gazete verilmediği için Balkan savaşının çıktığından haberi dahi olmayan Abdulhamit, Balkan ittifakına ve Bab-ı Ali'nin böyle bir ittifaktan haberi olmamasına hayret ederek kiliseler meselesini sormuştur. Halledildiğini görünce de bu ittifakı doğal karşılamıştır.⁴¹⁸

3.6. II. ABDULHAMİT VE SONRASININ İSTANBUL BASININA YANSIMASI

Abdulhamit'in saltanat süresi 32 sene 7 ay 27 gün 16 saat 45 dakikadır. Dolayısıyla saltanat müddeti itibariyle ancak üç padişah Sultan Hamit'i geçmektedir. Bunlar; Sultan Orhan, Kanûnî Sultan Süleyman ve Sultan IV. Mehmet'dir ki birincisi 34, ikincisi 46 ve üçüncüsü de 39 sene saltanatta bulunmuştur.⁴¹⁹

Hüseyin Câhit köşesinde; Hürriyet Ordusu'nun İstanbul'u fethettiği ve Abdulhamit'in de hal olunmasıyla Türkiye için tıpkı 10 Temmuz'da meşrûtiyetin ilânı gibi yeni bir devrin başladığını dile getirmektedir.⁴²⁰

Musavver Muhit'te ise:

“Artık kurtulduk... Artık şimdi kurtulduk. Namusumuz, hayatımız, milletimiz, haysiyetimiz, şimdi kurtuldu. Şimdi milletimizle tamamen iftihâr edeceğiz, şimdi Osmanlılığımızla bütün bütün alınlarımızı yukarı kaldıracağız.

Sevin! Sevin! Ey otuz beş milyon Osmanlılar. Sevin! Sevin! Ey kâinâtın en saf vicdân, en pâk nihâd-ı kavm-i masûmu sevin! Ey yüzlerce milyonluk İslâmiyet! Şan ve ikbâlinin bugünden, bu dakikadan itibaren iki kat yüksek olacağını düşün...

Otuz üç senelik bir devrin, bin iki yüz doksan iki senesi ağustosunun on dokuzundan şu bin üç yüz yirmi beş senesi nisanının on dördüncü salı günü saat yedi

de İstanbul'a gitmek mümkün değildir...” demektedir. İstanbul ile kara ve demir yolu bağlantısı kesildiği için, Çanakkale önlerinde de Yunan donanması olduğu için Abdulhamit, Alman bayraklı 'Lorley' adlı bir gemiyle İstanbul'a ulaşmıştır. Balkan harbinde Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum ise acınacak haldedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Bozok-Cemil S.Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 16-20.

⁴¹⁸ Nuri Yavuz, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, S: 2, C: 1, Yaz 2008, s. 143-144; Ayrıca bkz. Osmanoğlu, a.g.e, s. 219.

⁴¹⁹ “Abdulhamid'in Eyyâm-i Saltanatı”, **İkdam**, 16 Nisan 1325.

⁴²⁰ Hüseyin Câhid, “Yeni Devir”, **Tanin**, 5 Mayıs 1325.

buçuğa kadar olan tarih-i vukû'ât hükümetinin millet-i Osmaniye üzerindeki tesirini anlamak için o müddet zarfında halkın hatta bütün cihân halkının gizli gizli lisânından dökülen şu kalb-i feryadları şimdi olsun işit!

Abdulhamit kahr olmalı! Abdulhamit kahr olacak! Abdulhamit nihâyet... Kahr oldu"⁴²¹ denilerek Abdulhamit yerden yere vurulmakta, Abdulhamit sonrası devrin ise gerek Osmanlılar gerekse İslâm dünyası adına çok güzel geçeceği belirtilmektedir.

16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909) tarihli İkdâm'da; 14 Nisan (1325) hareketiyle Osmanlı tarihinde parlak bir sayfa açıldığı, Fatih'in İstanbul'u fethiyle Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinin birbirine benzediği ve son olayın İstanbul'un ikinci kez fethi olduğu dile getirilmekte, Abdulhamit idaresinin ülkeyi felakete doğru sürüklediği üzerinde durulmakta, V. Mehmet ünvanıyla tahta geçen Reşât Efendi'nin cülûsu nedeniyle millette sevinç ve şükran oluştuğuna da değinilmektedir.⁴²²

16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909) tarihli Ceride'de; Abdulhamit'in avuca sığmadığı, yıldırım gibi her tarafı yaktığı fakat şimdi Hakk'a yalvaracak yüzü kalmadığı iddia edilmektedir.⁴²³

18 Nisan 1325 (1 Mayıs 1909) tarihli Musavver Muhit'te Sultan Reşât'ın tahta geçisi hakkında: "*Tarih-i Osmaniye'de bir devre ebedi sa'âdetin fâtiha-ı ikbâli olacaktır*" denilmektedir. Devamında ise böyle mübarek bayram gününü kendilerine sağlayan Hareket Ordusu'na tebrik ve teşekkür edilmektedir.⁴²⁴

7 Mayıs 1325 (20 Mayıs 1909) tarihli Tanin'de yer alan bir habere göre Yıldız Sarayı'nda görevli olan, ismi belirtilmeyen, bir zatla 31 Mart hadisesi hakkında mülakat yapılmıştır. O meçhul zata, Abdulhamit'in olayda oynadığı rol sorulmuştur. Meçhul kişi de cevaben; isyanın Abdulhamit'in bilgisi dâhilinde olduğunu iddia etmiştir. Dayandığı nokta ise; Salı günü gecesi saat dörde doğru İstanbul tarafındaki isyancı askerlerin silâh atmaya başladığı sırada olaydan haberdar olmayanlar büyük bir ayaklanma olacağını anlamıştır. Yıldız'daki memûrların bu silâh atma hadisesinden haberleri yoktur. Başkâtip derhal Abdulhamit'in yanına koşarak korkup, telaş etse de Abdulhamit olay karşısında soğukkanlıdır. Abdulhamit'in hiç telaş etmediği, İttihat ve Terakki Genel

⁴²¹ "*Abdulhamid'in Akıbeti*", **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

⁴²² "*Feth-i Sâni-i Kostantiniyye: Hâtîme-i İstibdâd*", **İkdâm**, 16 Nisan 1325.

⁴²³ **Ceride**, 16 Nisan 1325.

⁴²⁴ **Musavver Muhit**, 18 Nisan 1325.

Merkezi'nden daha sonra İttihat ve Terakki'nin diğer şubelerinden ve bazı vilayetlerden gelen telgraflara da Abdulhamit'in aldırması meçhûl kişinin Abdulhamit'in isyanı çıkardığına dayanak gösterilmiştir.⁴²⁵

Konu ile ilgili Tanin'de yer alan diğer bir haber: “*Meşrûtiyet ilân edildiği zaman gerek Osmanlılar ve gerekse batılların zihni bir noktaya takılmıştır: Abdulhamit rahat duracak mı?*”

*Abdulhamit'in otuz üç senelik devrini göz önüne getirenlerden bazıları: 'Bu adam başımızda kaldıkça biz rahat edemeyiz!' hükmünü veriyorlardı.*⁴²⁶ Makalede yer alan diğer görüşe göre: Abdulhamit'in yaşı ilerlemiştir. Memlekette bir ihtilal çıkaracak gücü yoktur. Onun için Abdulhamit, rahat rahat oturur, keyfine bakar. Bu düşüncede olanlar Tanin'e göre çoğunluğu oluşturmaktadır. Aynı yerde, Abdulhamit'in meşrûtiyetin ilânından kısa bir süre sonra Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresine Şûrâ-yı Devlet üyesinden Tayyar Bey'i gönderdiğinden bahsedilmektedir. Buradan ise Tanin yönetimi, Abdulhamit'in daha ilk günlerde 31 Mart ayaklanmasını hazırlamak emeline düştüğü sonucunu çıkarmaktadır. Daha sonra ise Abdulhamit'in Hasan Fehmi'yi öldürttüğü, kendine taraftar cemiyetleri kullanarak ayaklanmayı başlattığı üzerinde durulmaktadır.⁴²⁷ Abdulhamit'in Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresine Tayyar Bey'i göndermesi, İttihat ve Terakki yanlılarının memleket yönetimine dair düşüncelerini öğrenmek ve buna bağlı olarak da Osmanlı Devleti'nin geleceğine yönelik devlet politikasını belirlemek amacını da taşıyabilir. Kanaatimize göre bu daha mantıklıdır.

Mizahî basından:

16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909) tarihli Karagöz'ün ilk sayfasında büyük puntolarla “*Fâtiha İkbâl-i Millet ve Meşrûtiyetin İlk Padişahı Sultan Mehmed Han-ı Hâmis Hazretleri*” manşeti yer almaktadır. Yazının altında ise “*Tarih-i Cülûs Hazret Padişahî 14 Nisan sene 1325*” yazılarak Sultan Reşât'ın cülusu halka duyurulmaktadır.⁴²⁸

⁴²⁵ “*Hadise-i İrticâ'iyede Abdulhamid*”, **Tanin**, 7 Mayıs 1325.

⁴²⁶ “*Hareket-i İrticâ'iyeye Nasıl Tertib Edildi?*”, **Tanin**, 12 Mayıs 1325.

⁴²⁷ Aynı yer.

⁴²⁸ **Karagöz**, 16 Nisan 1325.

16 Nisan 1325 tarihli Karagöz'ün altıncı sayfasında bir resim çizilmiştir. Bu resimde kıyıdan az uzakta bir sandalda iki kişi vardır. Ufukta ise Güneş doğmaktadır. Bu doğan Güneş'in adı "*Hareket Ordusu Hurşîd*"dir. Bu iki kişi ayakta olarak iki elleri havada doğan güneşi selamlamaktadırlar. Karikatürün altında; "*Uhh... İşte asıl gün şimdi doğdu birader... Yetiştirene bin şükür...*"⁴²⁹ denilerek Hareket Ordusu'na teşekkür edilmektedir.

20 Nisan 1325 (3 Mayıs 1909) tarihli Karagöz'ün ilk sayfasında yer alan karikatür oldukça ilginçtir. Karikatürde karşı taraftan bir tren gelmektedir. Diğer taraftan önünde bir adet bavul ve yanında şemşiye olan Abdulhamit'e, bir adam ceketini giydirmektedir. Abdulhamit de: "*Ne yapalım kader böyle imiş*" diye konuşturulmaktadır.⁴³⁰

27 Nisan 1325 (10 Mayıs 1909) tarihli Karagöz'ün ilk sayfasında yer alan karikatürde Abdulhamit, Alatini Köşkü'nden bakmaktadır. Yoldan iki falcı kadın geçmektedir. Falcı kadınlar: "*Fala bakar, niyet bakar... Falcı... Maydonuzlu fala bakar...*" diye konuşturulmaktadır.

Abdulhamit ise bunlara: "*Ben ona baktıra baktıra bu hale geldim... Bundan sonra ona da emniyetim kalmadı...*"⁴³¹ karşılığını vermektedir.

27 Nisan 1325 tarihli Karagöz'ün dördüncü sayfasında yer alan karikatürde Sultan Abdulhamit vardır. Fakat karikatürde burnu çok uzun çizilmiştir. Abdulhamit, çizimde bir subayın elini sıkıyor ve şöyle konuşturuluyor:

"*Sözünde durmayanı yerinde de durdurtmuyorlar... Ona göre hareket et... Bak benim başıma neler geldi?*"⁴³²

14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihli Papağan'da "*Dedikodu*" başlıklı köşede Dudu ile Papağan Hareket Ordusu hakkında şu şekilde konuşturulmaktadır:

"*Papağan: Ordumuzun millet ve vatan hakkında ibrâz eyledikleri fedakârlık bütün Osmanlıları kendilerine minnetdâr bıraktı. Hürriyetimize, vatanımıza onların satvet ve mertlikleri sayesinde mâlik olabildik.*

⁴²⁹ Aynı yer.

⁴³⁰ Karagöz, 20 Nisan 1325.

⁴³¹ Karagöz, 27 Nisan 1325.

⁴³² Aynı yer.

Dudu: Yaşasın vatan fedaileri, yaşasın hürriyet kahramanları.” Devamında ise Papağan, nisanın on dördüncü günü cülusu ilân eden 101 pare top atışının on beş gündür çekilen ıstırapları unutturduğuna değinmektedir.⁴³³

27 Nisan 1325 (10 Mayıs 1909) tarihli Papağan’ın ilk sayfasında büyük puntolarla: “*Mes’ûd Osmanlıların İlk Hürriyet Padişahı Sultan Mehmed Han-i Hâmis Hazretleri*” manşetiyle yeni sultanın cülusu halka duyurulmaktadır.⁴³⁴

27 Nisan 1325 tarihli Papağan’da yer alan karikatür ise en ağır karikatürlerden biridir. Çizim iki sayfa boyutundadır. Karikatürde Sultan Hamit küçük bir tekerlekli kafesin içerisine konulmuştur. Kafesin üzerinde silâhlı bir şekilde Hareket Ordusu askeri bulunmaktadır. Yerdeki kafesi arkadan fesinde hilâl olan bir subay itmektedir. Önden de iplerle “*Hürriyet Kahramanları*” olarak adlandırdığı silâhlı üç Selanik askeri çekmektedir. Bu askerlerin yanında iki vahşi kurt bulunmaktadır. Bu kurtlar Abdulhamit’e bakmaktadır. Yolu ayıran biraz yüksekçe duvarın arkasından büyük ve küçük devletleri simgeleyen insanlar manzarayı seyretmektedir.⁴³⁵

18 Mayıs 1325 (31 Mayıs 1909) tarihli Papağan’da “*Galebe-i Hürriyet*” adlı iki tam sayfa karikatür bulunmaktadır. Bu karikatürde büyük ve küçük devletleri simgeleyen insanlar bulunmaktadır. Çizimde Rusya’nın omuzları üzerinde oturan Fransa vardır. Rusya’nın arkasında Bulgaristan bulunmaktadır. Rusların sağında beyaz ata binip elinde Türk bayrağı olan Türkiye’yi simgeleyen bir subay yer almaktadır. Bu atın iplerini ise bir Hareket Ordusu askeri tutmaktadır. Karikatürde yer alan Almanya’nın elinde tren vardır ve hali de üzgün görünmektedir. Çizimde ayrıca sarıklı hocalar da kaçışmaktadır.⁴³⁶

18 Mayıs 1325 tarihli aynı gazetenin “*Gazetelerin Dedikleri*” adlı köşesinde Sabah’da yer alan “*Fethi Bey ile Mülakat*” adlı makalede Abdulhamit hakkında:

“...Kendisini eğlendirecek birçok şeyler vardı. Bilhassa eski jurnalcilerin raporları” yorumundan hareketle Papağan da: “*Bu gazeteler ona panzehir gibi gelmiştir. Jurnal olsun da velev ki kendi aleyhinde olsun*” yorumunu yapmaktadır.⁴³⁷

⁴³³ “*Dedikodu*”, **Papağan**, 14 Nisan 1325.

⁴³⁴ **Papağan**, 27 Nisan 1325.

⁴³⁵ Aynı yer.

⁴³⁶ **Papağan**, 18 Mayıs 1325.

⁴³⁷ “*Gazetelerin Didikleri*”, **Papağan**, 18 Mayıs 1325.

Nişter'in (Neşter) 10 Nisan 1325 (23 Nisan 1909) tarihli nüshasının üçüncü sayfasında yer alan karikatürde sandalye üzerinde ayağı inek ayağına benzeyen, elleri pençeli, uzun burunlu dev bir canavar oturmaktadır. Önünde ise sarıklı ve fesli kişiler bulunmaktadır. Bu çizimin adı "*Hareket-i İrticaiye*"dir.⁴³⁸

1 Mayıs 1325 (14 Mayıs 1909) tarihli Nişter'in ilk sayfasında yer alan karikatür de çok ilginçtir. Çizimde bir subay vardır. Bu subay bir eliyle kırbaç, diğer eliyle de (kendinden daha ufak boyda olan) birinin boğazında yer alan kelepçeye bağlı zinciri tutmaktadır. Çizimin altında: "*Laayn çabuk söyle, hürriyet alınır mı verilir mi?*" diye Derviş Vahdetî'ye göndermede bulunmaktadır.⁴³⁹

1 Mayıs 1325 (14 Mayıs 1909) tarihli Nişter'in üçüncü sayfasında yer alan karikatürde bir terazi vardır. Bir asker terazinin bir ucuna ayağını koymaktadır. Terazinin havaya kalkan öteki tarafından çocuklar aşağıya düşmektedir. Çizimin altında ise: "*Bugün elli bin kişiyi topladık, istikbalimiz emindir diyen hainler; kuvvetinizi tanıdınız mı?*"⁴⁴⁰ denilmektedir.

Kalem'in 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909) tarihli nüshasında yer alan karikatürde, ofiste -koltuk üzerinde- bir adam oturmaktadır. Karşısında ise ayakta olarak Sultan Abdulhamit bulunmaktadır.⁴⁴¹

16 Nisan 1325 tarihli Kalem'de yer alan bir karikatürde, Sultan Abdulhamit bir sandalyeye yanlamasına oturmuş ve düşüncelere dalmıştır.⁴⁴²

23 Nisan 1325 tarihli Kalem'de yer alan karikatürde de mektepli-alaylı konusu işlenmektedir. Bir asker bir doktora, mektepli misin alaylı mı? diye soru sormaktadır. Doktor da cevaben: "*Alaylıyım yavrum alaylı. Hiç mektepli doktor olur mu?*"⁴⁴³ demektedir.

Resimli İstanbul'da yer alan "*Abdulhamid'in mutâla'aya merakı*" adlı karikatürde, Abdulhamit'in cinayet ile ilgili romanları okuduğuna değinilmektedir.

⁴³⁸ **Nişter**, 10 Nisan 1325.

⁴³⁹ **Nişter**, 1 Mayıs 1325.

⁴⁴⁰ Aynı yer.

⁴⁴¹ **Kalem**, 9 Nisan 1325.

⁴⁴² **Kalem**, 16 Nisan 1325.

⁴⁴³ **Kalem**, 23 Nisan 1325.

Mizaha göre bu tür kitapları okuma sebebi ise, korktuğu şeylerin başına gelmemesi içindir. Fakat faydası olmadığından bahsedilmektedir.⁴⁴⁴

3.7. DERVİŞ VAHDETÎ'NİN TUTUKLANIŞI VE İSTANBUL'A GETİRİLİŞİ

Derviş Vahdetî, 31 Mart isyanı sonrasında sık sık gazetelere konu olmuştur. Bazı gazeteler onun hâlâ yakalanamadığı üzerinde dururken,⁴⁴⁵ bazıları ise onun (Beyrut'ta) yakalandığı üzerinde yanlış haberler vermektedir.⁴⁴⁶ Öte yandan 31 Mart ayaklanmasına sebebiyet vermektten dolayı İttihat-ı Muhammedîye Cemiyeti üyelerinden 1000 kişinin firar etmesi üzerine Dâhiliye Nezareti bu şahısların tutuklanması için vilayetlere emir vermiştir.⁴⁴⁷

Derviş Vahdetî kısa bir zaman sonra İzmir'de yakalanmıştır.⁴⁴⁸ Derviş Vahdetî'nin yakalanışı hakkında Tanin'e aşağıdaki telgraflar çekilmiştir:

“Dersaadet'te Tanin Gazetesi'ne

İzmir, 12 Mayıs

Volkan sahibi müfsid Derviş Vahdetî bugün İzmir'de der-dest edilmiştir.

İttihad Gazetesi Müdürü

Behlül”

“Dersaadet'te Tanin Gazetesi'ne

Müjde! Derviş Vahdetî tutuldu.

Mustafa İbrahim”⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ **Resimli İstanbul**, 8 Haziran 1325.

⁴⁴⁵ **Servet-i Fünûn**, 9 Nisan 1325.

⁴⁴⁶ **Hilâl**, 14 Nisan 1325.

⁴⁴⁷ **İkdam**, 19 Nisan 1325.

⁴⁴⁸ **Musavver Muhit**, 28 Mayıs 1325.

⁴⁴⁹ *“Derviş Vahdetî Mel'ûnunun Tutulması”*, **Tanin**, 13 Mayıs 1325.

Derviş Vahdetî Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi üzerine şehirden kaçıp İzmir'e gelmiştir. İzmir'de bir taksiye binmiş fakat taksinin parasını ödeyememiştir. Bunun üzerine Vahdetî, İzmir'deki hemşehrisine taksinin parasını ödemesi için mektup yazmıştır. Fakat bu mektuptan hemşehrisi Abdullah Efendi bir şey anlamamıştır. Bunun üzerine Vahdetî, hemşehrisine ikinci bir mektup yazmıştır:

“Sakin itiraz etmeyiniz. Çok sıkıntıdayım. Lütfen arabacının istediği parayı veriniz. Ben gelir sizi görürüm.

Hemşehriniz

Hâfız Derviş.”

Abdullah Efendi ise: *“Babam olsa böyle vatan hâinini haber veririm”* diyerek Vali'ye ihbârda bulunmuştur.⁴⁵⁰ Ertesi günkü Tanin'de, Vahdetî'nin İstanbul'a getirileceği duyurulmaktadır.⁴⁵¹

Derviş Vahdetî Divan-ı Harb-i Örfî'ye teslim edilmek üzere İzmir'den 15 Mayıs 1325 Cuma günü akşamı (28 Mayıs 1909) Hacı Davud Şirketi'nin Aleksandros nam vapuruna bindirilmiştir. 17 Mayıs 1325 Pazar günü (30 Mayıs 1909) saat altıya çeyrek kala vapur Sarayburnu'ndan dönerek Sirkeci Rıhtımı'na yanaşmıştır.

Vahdetî, Aydın vilayetince tahsis kılınan Kol Ağası Kerim Efendi'yle Polis Komiseri Safvet, Cemil, Nuri Efendiler ve Polis Ali Râmiz Efendi'den oluşan bir heyet ile İstanbul'a getirilmiştir. Beraberinde, isyancılardan olup da yakalanan talebeden Muğlalı Ahmet Hami Efendi ile Çerkes Sâlih bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'dan firar edip sonrasında yakalanan 8 asker de mevcuttur.⁴⁵²

Vapurdan önce yolcular indirilmiştir. Yolcuların inmesine müteakip Derviş Vahdetî vapurdan indirilip sandala bindirilmiş, daha sonra Sarayburnu'nda yer alan bir askerî daireye nakledilmiştir. Sonrasında oradan da alınarak arabaya bindirilmiş, koruma altında Topkapı Sarayı içerisinde yürütülerek Soğukçeşme ve Divan Yolu yönünden Harbiye Nezareti'ne götürülmüştür. Vahdetî, daha sonra Divan-ı Harb'e teslim edilmiştir.⁴⁵³

⁴⁵⁰ **Tanin**, 16 Mayıs 1325.

⁴⁵¹ *“Derviş Vahdetî”*, **Tanin**, 17 Mayıs 1325.

⁴⁵² *“Derviş Vahdetî'nin Vürûdu”*, **Tanin**, 18 Mayıs 1325.

⁴⁵³ Aynı yer.

Derviş Vahdetî, hapiste yattığı ilk gece sabaha kadar uyuyamamıştır. Buna sebep ise 20 Mayıs 1325 Çarşamba günü (2 Haziran 1909) kendisinin idam olunacağını sanmasıdır. Güvenlik güçleri Vahdetî'ye bu konuda telkinde bulunmuştur. Ama Vahdetî, gıyabında karar verilmiş olan idam cezasından dolayı bu memûrların davanın yeniden görüleceği yönündeki sözlerine inanmamıştır.

Ertesi gün Mirliva Said Paşa tarafından İstanbul'da mahkemeye çıkarılacağı Vahdetî'ye bildirilmiştir. Bunun üzerine Vahdetî, geceyi sıkıntısız geçirmiş ve İstanbul'da bulunan eşine vasiyetini bildiren bir mektup kaleme almıştır.⁴⁵⁴

3.8. 31 MART AYAKLANMASI'NIN VE SONRASININ YABANCI ÜLKELERDE YANKILARI

31 Mart ayaklanması şüphesiz dış ülkelerde büyük etki yapmıştır. Kimi ülkeler bu olaylardan memnunken, kimileri memnun değil, kimileri ise temkinlidir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi de aynı şekilde yabancı ülkelerde farklı etkiler bırakmıştır. Aşağıda bu duruma vurgu yapılmaktadır.

Bükreş'te yayınlanan *Roman*'da yer alan makale El-İslâm'da: “*Memleketimizin âhvâli hâziresinden bahs eylediği sırada on üçüncü asır-i miladiyede 'Bizans' nâmiyla yâd ederek, evvel vakitler fesâd kaynağı olan memleketimizde şu günlerde baş gösteren karışıklıkları Bizans dönemindeki âhvâle benzetmekte ve eski Bizans ile yeni Bizans beynindeki farkın eski Bizansın Avrupa ile hâl-i temasta olmamasından yani müdâhale-i ecnebiyeden âzâde bulunmasından ibâret olduğudur*”⁴⁵⁵ diye geçmektedir. Makaleye göre İstanbul'da çıkan olaylar Bizans dönemindeki ayaklanmalara benzemektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti, dış işlerinde Avrupa müdahaleleriyle karşı karşıyadır, fakat Bizans'ta böyle bir durum söz konusu değildir.

Viyana-6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihli *Fremdenbelan*'da İstanbul'daki askerî olaylara dair:

⁴⁵⁴ Aynı yer.

⁴⁵⁵ “*Türkiye'de Hâl-i Mevki*”, **El-İslâm**, 11 Nisan 1325.

Avusturya-Macaristan hükümeti Osmanlı Devleti'ne karşı eski siyasetini devam ettirecektir. Osmanlı Devleti'nde hâkim olan buhrandan faydalanmaya çalışmayacaktır. Ayrıca, Avusturya-Macaristan hükümeti İstanbul'daki olayların yakın bir zamanda tasviye edileceğini, düzen ve asayişin iade olunacağını ümit etmektedir. Gazete, olayların siyâsî firka mücadelelerinden kaynaklandığını iddia etmektedir, ayrıca iç siyâsî firkaların sebebi olan bu buhran sebebiyle ne Osmanlı halkından ne de Batılılardan tehlike beklenilmemesi gerektiği de dile getirilmektedir.⁴⁵⁶

Yine aynı gazetede, Adana olaylarının mahalli bir takım sebeplerden ileri geldiği, Osmanlı Devleti'nin bu konuda iç işlerine karışmanın Batılılar için fayda değil, zarara neden olacağı açıklanmaktadır.

Sofya-6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909): İstanbul'daki isyana müdahale için Bulgar askerlerinin bir kısmının Türkiye sınırına gönderildiği doğrultusunda çıkan haberlerin asılsız olduğu belirtiliyor.

Paris-6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihli *Tan*'da Türkiye'deki olaylara askerî müdahalenin yapılmasına dair Bulgar gazetelerinde çıkan yazılara şiddetle karşı çıkılıyor. *Varema* adlı Bulgar gazetesinin gerek Bulgaristan'ın menfaatine ve gerekse insaniyet namına Osmanlı Devleti'nde düzen ve asayişin temini için Bulgaristan'ın yetkili ve hem de vazifedâr olduğuna dair haberinin doğruyu yansıtmadığı dile getiriliyor.

Berlin-6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909): Almanya hükümeti, Osmanlı Devleti sularına iki zırhlı gemi göndermeyi düşünmektedir. Alman gemileri icap ederse İstanbul'daki Alman halkını da koruyacaktır. Birinci Osmanlı Ordusu'nun durumu ve mektepli subayların katli Berlin'de endişe yaratmaktadır. Alman basını bu gibi hadiselerle sebep olan bir askerin, vatani müdafaa ve halkını koruyup koruyamayacağını da tartışmıştır.⁴⁵⁷

Avrupa basını genel manada Abdulhamit aleyhinde yazmaktadır. Fakat Alman basını bu tarzda yazmaktan uzaktır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ **İkdam**, 8 Nisan 1325.

⁴⁵⁷ Aynı yer.

⁴⁵⁸ Aynı yer.

Osmanlı Devleti'nde meşrûtiyetin ilânından İngiltere -sömürgeleri arasında bulunan Hindistan ve Mısır'a örnek olur düşüncesiyle- rahatsız olmuştur. İngiltere, Alman sempatizanı İttihat ve Terakki yönetimi yerine İngiltere yanlısı bir iktidar da istemektedir. İsyân çıktığında gerek İngiliz basını ve gerekse İngiliz elçiliği ayaklanmayı ellerinden geldiğince desteklemiş,⁴⁵⁹ Hareket Ordusu'na ise soğuk bakmışlardır.⁴⁶⁰

3.9. ASKERÎ HAREKÂTA DAİR MAHMÛT ŞEVKET PAŞA'NIN GAZETELERDE YER ALAN ROPÖRTAJLARI

Gazetecilerin Mahmût Şevket Paşa ile konuya dair yaptıkları ropörtajların bu çalışma açısından önem teşkil edeceği dolayısıyla yapılan mülakâtların bazısına aşağıda yer verilmiştir:

Ceride muhabirinin: *“Açıktaki birtakım zâbitân vardır. Bunlar hakkında ne yapacaksınız?”* sorusuna, Mahmût Şevket Paşa: *“Evvela emirde cümlesinin hukukunun gözedileceğine emin olun. Hele hiçbirisi zarurette bırakılmayacaktır”* diyecektir.

Ceride muhabirinin: *“Alaylı zâbitân hakkında mukarrerât var mı?”* sorusuna, Mahmût Şevket Paşa: *“Vardır. Bunlar hakkındaki mukarrerât-ı cedide yalnız buraya munhasır değil, sâîr mahallere de şâmindir. Bu zâbitâna bir müddet tedrisât icrâ edilecek... Orduda mektepli-alaylı diye iki sınıf zâbit bulunmayacak”*⁴⁶¹ diyerek ordudaki mektepli-alaylı kavgasını bitireceklerini belirtmiştir.

Servet-i Fünûn muhabirinin: *“İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olmadığınız halde harekât-ı askerîyenin idaresini niçin deruhde ettiniz?”* sorusuna, Mahmût Şevket

⁴⁵⁹ 31 Temmuz 1908 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, İstanbul'daki İngiliz Elçisi'ne gönderdiği bir telgrafta: *“Türkiye, gerçekten bir meşrûtiyet idaresi kurar ve onu ayakları üstünde tutabilirse ve kendisi de kuvvetli hale gelirse bunun sonuçları şu anda hiçbirimizin tahmin edemeyeceği yerlere ulaşacaktır. Mısır, anayasa istemede daha zorlu bir yolu seçecek ve bizim bu talebe karşı koyma direncimiz çok azalacaktır. İyi bir şekilde işleyen bir Türk anayasası varken ve Türkiye'nin durumu gittikçe gelişirken, anayasa isteyen Mısır halkının ayaklanmasını zor kullanarak bastırmaya çalışırsak durumumuz çok acayip olacaktır”* diyerek, Mısır'a örnek olur düşüncesiyle, Türkiye'deki meşrûtiyet rejiminden kaygı duyduğunu belirtmektedir. Bkz. Karaköse, a.g.m, s. 46.

⁴⁶⁰ Akşin, a.g.e, s. 33.

⁴⁶¹ Ceride, 14 Mayıs 1325.

Paşa: *“Bunun sebebi âşikardır”*⁴⁶² demekte ve devamında; milletin geleceğinin ve Kanûn-i Esâsi'nin tamamının tehlikede olduğunu dile getirmektedir. Daha sonra ise; *“Eğer, ben bu sıralarda bir kenara çekilmiş olsa idim intizamsızlık husûle gelir idi. Onun için harekât-ı askerîyenin emr-i idaresini üzerime aldım. Bu suretle hem vatanıma hem Avrupa barışına hizmet etmek istedim. Ümit ederim ki hatt-ı hareketimiz bütün Avrupa matbûâtının takdirâtına nâil olacaktır”* demektedir.

Servet-i Fünûn muhabirinin: *“İstanbul'a girdiğinizde ne yapacaksınız?”* sorusuna, Mahmût Şevket Paşa: *“Biz intikam almak istemeyiz. Ancak askerde zabt ve rabtı, intizâm ve itaati yerine getirmeğe çalışacağız. İtaatsiz bir kuvve-i askerîye memleket için büyük bir tehlike eder. Tabiidir ki Kanûn-ı Esâsi'nin muhafazasını, Meclis-i Mebûsân'ın istilâlini taht-ı temine alabilecek bu gibi harekât-ı istibdâdkârânenin ileride tekrarına sed edecek tedâbir-i lazime yapılacaktır”* diyerek İstanbul'a girdiklerinde intikam duygusuyla hareket etmeyeceklerini açıklamış, ileride olası bu tür hareketlerin de önünü keseceklerini belirtmiştir.

Servet-i Fünûn muhabirinin: *“Şimdi mesele merkezdedir?”* sorusuna, Mahmût Şevket Paşa: *“Netice İstanbul'un elindedir. Biz mutalebâtımızı der-meyân ettik. Bu mutalebât yalnız bir fırkanın menfaatine hâdim değildir. Şerâitimiz kabul olunursa her şey yerli yerine gelecektir. Aksi takdirde kan dökülecektir”*⁴⁶³ diyerek İstanbul'daki hükümete sundukları şartların kabul olunmasını istemekte, aksi taktirde kuvvet yoluyla şartlarını yerine getireceklerini açıklamaktadır.

Mahmût Şevket Paşa, Hareket Ordusu görevi hakkında da: *“Biz, vazife-i askerîyemizi ifâ eyledik. Zaten vatanını seven her kumandan böyle yapardı”* cevabını vermiştir. Devamında; İstanbul'da asayişin sağlandığını, olaya karışanların kanûn dairesinde cezalandıracağını belirtmiştir. Sonrasında Mahmût Şevket Paşa, gazetelere verdiği ropörtajların çarpıtıldığı ve değiştirildiği yönünde sitemde bulunmuştur.⁴⁶⁴

⁴⁶² “Bir Mülakat”, **Servet-i Fünûn**, 15 Nisan 1325.

⁴⁶³ Aynı yer.

⁴⁶⁴ **Servet-i Fünûn**, 16 Nisan 1325.

3.10. İSTANBUL VE ANADOLU'DAKİ KARIŞIKLIKLARDA ÖN AYAK OLANLARIN DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ'DE YARGILANMALARI

31 Mart isyanının bastırılmasından sonra isyanda parmağı olanları cezalandırmak amacıyla 13 Nisan 1325 (26 Nisan 1909) tarihinde Divan-ı Harb-i Örfî adı altında üç mahkeme kurulmuştur. Topçu Feriki Hurşit Paşa, Birinci Divan-ı Harb Reisi'dir. Üyeler; Hareket Ordusu Birinci Fırka Kumandanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, Üçüncü Topçu Fırka Kumandanı Mirliva Hasan Rıza Paşa, Mirliva Nazif Paşa, Kaymakam Cemal Bey (Paşa), Dz. Kaymakam Vasıf Bey ve Kol Ağası Raûf Bey'dir (Orbay). Ayrıca sorgulamaları yapacak üçer üyeli üç tahkik heyeti ve ihbârları değerlendirecek bir komisyon kurulmuştur.⁴⁶⁵ Halkın, bu komisyonlarda ihbârda bulunmaları için de dönemin gazetelerinde ilânlar verilmiştir.⁴⁶⁶

Divan-ı harblerin ilk işi, isyana doğrudan katılan çavuş ve onbaşılarda alaylı subayların tutuklanması olmuştur. Bu kadar asker arasından suçluları bulup çıkarmak zor meseledir.⁴⁶⁷

Bir aydan fazla süren yargılamaların en önemlileri Hurşit Paşa riyasetindeki divan-ı harbde yaşanmıştır. Yargılama sırasında aslı var yok, çok sayıda ihbâr alındığı için pek çok kişi tutuklanmış, suçluyu suçsuzdan ayırmak zorlaşmıştır. Yargılamalar sonrasında divan-ı harbler tarafından mahkûm edilenler hakkında üç ayrı defter çıkarılmıştır. Birinci liste *idam* edilen 70 kişiyi; ikinci liste *müebbed-muvakkat kürek ve kalebent, nefy, tard ve daha ziyade hapis* cezalarına mahkûm edilen 420 kişiyi kapsamaktadır. Üçüncü defter ise *Bila-muhakeme ve bila-müddet nefy* olunanlara ait listedir.⁴⁶⁸

Alınan kararlardan bazıları aşağıdadır:

Üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci Salı günü (13 Nisan1909) meydana gelen askerî ihtilâl esnâsında isyâna katılıp İstanbul Limanı'nda bulunan bahriye askerlerini ihtilâle teşvik ve Asar-ı Tevfik zırhlısı Ali Kabûlî Bey'i zorla zırhlıdan

⁴⁶⁵ Kocahanoğlu, a.g.e, s. 428.

⁴⁶⁶ "Muhbirler İçün", **Takvim-i Vakayi**, 22 Nisan 1325.

⁴⁶⁷ Kocahanoğlu, a.g.e, s. 428.

⁴⁶⁸ Kocahanoğlu, a.g.e, s. 433-434.

alarak Yıldız'a götüren, orada feci surette ve gaddarane biçimde katlettikleri sâbit olan bahriye askerlerinden yirmi üç şahıs idam cezasına çarptırılmıştır.⁴⁶⁹

Bahriye askerlerini isyâna tahrik ve teşvik ve Ali Kabûlî Bey'i Asar-ı Tevfik zırhlısından zorla ve silâhlı olarak çıkarıp Divân-hâne'ya getiren ve oradaki isyancılara teslim etmiş olan Asar-ı Tevfik zırhlısı mürettebâtından Bölük Emîni Vakfikebirli Ali ve diğeri Bölük Emîni Trabzonlu Hamdi idam cezasına çarptırılmıştır.⁴⁷⁰

Üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci Salı günü (13 Nisan 1909) İstanbul'da meydana gelen askerî ihtilâle katılarak silâhlı bir surette Ayasofya'da Meclis-i Mebûsân dairesi önünde toplandıkları ve bu isyana katılmak için diğeri askerleri de teşvik ve tahrik ve aynı yerde cinayet olaylarına karışanlardan olup sorgulamaları yapılmış olanlardan hükümleri verilmiş kişiler hakkında tertib edecek kanûni cezaları verilmek üzere şimdilik divan-ı harb-i örfice mahkemeleri tamamlananlardan Dördüncü Avcı Taburu'nun tüfenkçi ustası Arif ile aynı taburun İkinci Bölüğü Başçavuşu İzmirli Ali Bin Abdullah ve Üçüncü Bölüğün Üçüncü Çavuşu Yenipazarlı Amir Bin Destan ve Birinci Bölüğün Birinci Çavuşu Akvalı firârî Kasım Bin Sâlih, Dördüncü Bölüğün Dördüncü Onbaşısı Gostuvarlı firârî Abdurrahim Bin Kerim ve yine Dördüncü Bölüğün Bölük Emîni Göğlülü Muhammet Bin Arif ve Üçüncü Bölüğün Birinci Çavuşu Erzurumlu Hamdi Bin Yaşar ve İkinci Bölüğün Birinci Çavuşu Gilanlı Hazım Bin Bayram ve taburun Kunduracı Onbaşısı İzmirli Ali Bin Osman ve Üçüncü Bölüğün Birinci Onbaşısı Amasyalı Rıfat Bin Ömer ve İkinci Bölüğün Dördüncü Onbaşısı Manastırlı Hamit Bin İslâm ve Birinci Bölüğün Dokuzuncu Onbaşısı Kırçovalı Selim Bin Veli ve Üçüncü Bölüğün Dokuzuncu Onbaşısı Selanikli Enis Bin Hüseyin ve Birinci Bölüğün Boruzanı Bursa Yenişehirli Ali Bin Abdullah ile Yedinci Alay'ın Birinci Taburu'ndan ihraç olunan Binbaşısı Yusuf Efendi'nin devam eden mahkemeleri neticesinde cümlesinin bu isyân ve askerî ihtilâle dâhil oldukları nedeniyle idamlarına karar verilmiştir.⁴⁷¹

Üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci Salı günü İstanbul'da meydana gelen ihtilâl harekâtı ve irticâiyeye sebebiyet vermiş olmakla sorguya çekilip divan-ı harb-i örfice duruşmaları yapılan Abdulhamit'in Başmusâhibi siyâhî Cevher Ağa ile

⁴⁶⁹ BOA, İ. ASK..., Nr. 15.

⁴⁷⁰ BOA, İ. ASK..., Nr. 39.

⁴⁷¹ BOA, İ. ASK..., Nr. 54.

İttihât-ı Muhammedî Cemiyeti kurucusu ve üyelerinden, Volkan gazetesi yazarlarından Enderunlu Lütî ve Rûsûmât Emâneti İstatistik Kalemî Müdür Muâvini Tefîk Beylerin ve Abdulhamit'in husûsî tütün kıyıcısı Hacı Mustafa ile Şûrâ-yı Devlet üyesinden Tayyar ve Maârif Nezâreti Encümeni Teftiş ve Muâyene eski üyelerinden El-Adl ve Protesto gazeteleri yazarı Nadîrî Fevzi ve Tüfekçi Miralay Halil'den cümlesinin idamına ve Ali Haydar'ın ömür boyu kalebend edilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.⁴⁷²

Üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci günü meydana gelen isyan hareketine karıştığı iddiasıyla zanlı, Dördüncü Ordu'ya mensûp Elli Beşinci Samsun Redif Alayı'nın Dördüncü Fatsa Taburu Binbaşısı Hamdi Efendi'nin yargılama neticesinde askerlik mesleğinden uzaklaştırma ve beş sene müddetle kalebend edilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.⁴⁷³

İsyancılardan olduğu iddiasıyla zanlı Tüfekçi İşkodralı Ramazan Ağa hakkında İkinci Divan-ı Harb-i Örfîye'de yapılan yargılama neticesinde, Abdulhamit devrinin Baştüfekçisi Tahir Paşa'ya istinâden çeşitli mezâlim yaptığı ve hatta “*Bana silâhşoran-ı Hazret-i Padişahî'den Ramazan Ağa radiyallahuan diyeceksiniz*” diye halkı tehdit ettiği ve karışıklıklardan sonra Kağıthâne karyesindeki kahvehâneye silâhıyla giderek Hareket Ordusu hakkında halkı heyecana getirecek bir takım cümleler söylediği sâbit olduğundan on beş sene küreğe konulmasına oy birliğiyle karar verilmiştir.⁴⁷⁴

İsyana karıştığı iddiasıyla zanlı Amedî Divan-ı Hümayûn Kalemî üyelerinden Hakkı Bey hakkında yapılan yargılama neticesinde, Hakkı Bey'in karışıklıkların ertesi günü yani nisanın birinci Çarşamba günü Şûrâ-yı Ümmet matbaasını yağma edenleri tahrik ve teşvik eylediği şahitlerin yeminli ifadeleri ve delillerin ışığında sâbit olduğundan idâmına oy birliği ile karar verilmiştir.⁴⁷⁵

Şûrâ-yı Ümmet matbaasını yağmalamak ve yağmacıları tahrik ve teşvik etmesinden dolayı idamına karar verilmiş olan Amedî Divan-ı Hümayûn üyesinden Hakkı Bey'le Tanin Matbaası'nın yağmacılarıyla ortak hareket etmelerinden dolayı üçer sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmiş olan Loncada -Fırın Sokağı'nda- bir

⁴⁷² BOA, İ. ASK..., Nr. 1.

⁴⁷³ BOA, İ. ASK..., Nr. 5.

⁴⁷⁴ BOA, İ. ASK..., Nr. 15; ayrıca bkz. **Tanin**, 11 Mayıs 1325.

⁴⁷⁵ BOA, İ. ASK..., Nr. 16.

hânedede kiracı ve Sabah Matbaası'nda makineci Asitaneli İlya Veled Vasil ve Hoca Ali Mahallesi'nde kırk beş numaralı hânedede sâkin şişeci Asitaneli Münir Bin Kadrî ve Hacı İlyas Mahallesi'nde numarasız hânedede yaşayan şişeci Asitaneli Raûf Bin Necip ve Veli Emin Bin İsmail'in mal ve mülklerine el konulmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁶

İsyancı olduğu iddiasıyla zanlı olan Diyarbakır vilâyetine bağlı Ergani madeni kazası âhâlisinden İbrahim Bin Musa hakkında yapılan yargılama neticesinde, İbrahim Bin Musa'nın isyana katılıp katılmadığının anlaşılamadığı ancak meşrûtiyetin ilânından sonra gerçekleşen Kör Ali hâdisesinde ve köprüde katledilen Hasan Fehmi Efendi'nin cenâze merâsiminde ön ayak olarak halkı heyecana getirecek sûrette ifâdelerde ve Hüseyin Hilmi Paşa aleyhinde halkı heyecana getirecek bazı cümlelerde bulunmuş olmasından dolayı sürgün edilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.⁴⁷⁷

Üsküdar'da Kasap Hüsnü ile Şekerci Tâhir'in Volkan cemiyetine katılarak oluşturdukları gizli ittifâkla isyanı tasarladıkları, isyanın sebeplerini hazırlayan tedbirlere teşebbüs eyledikleri sâbit olduğundan ömür boyu kalebend edilmelerine ve Süleyman Ağa Cami-i Şerifi İmamı Arif Efendi'nin ise isyana katılıp katılmadığının anlaşılamadığından serbest bırakılmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁸

Sahibi olduğu Mizan'da yaptığı yayımla isyanı hazırlayanlardan ve kıskırtıcılardan olduğu iddiasıyla zanlı olan Murad Bey, ömür boyu kalebend cezasına çarptırılmıştır.⁴⁷⁹

Karadeniz Topçusu İkinci Alayı'na mensûp yetmiş bir küçük rütbeli subay ve askerler hakkında İkinci Divan-ı Harb-i Örfî'de yapılan yargılamaları neticesinde askerlerin üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci günü gerçekleşen askerî olaylar esnâsında çeşitli yerlerde itâatsizliğe itibâr ederek top ve tüfek atma ve komutanlarını istemedikleri şahitlerin ifadesiyle sâbit olduğundan cümlesinin kırkar değnek ceza ve sonrasında prangabend edilmeleri ve askerî hizmetlerinin Yedinci Ordu'da yerine getirmelerine oy birliği ile karar verilmiştir.⁴⁸⁰

Üçüncü Ordu-yı Hümayûn'a mensûp redîf Yüz On Üçüncü Alay'ın Birinci Perşembe Taburu'nun İkinci Bölüğü İkinci Mülazımı Hamdi Efendi'yi katlettiği sabit

⁴⁷⁶ BOA, İ. ASK..., Nr. 17.

⁴⁷⁷ BOA, İ. ASK..., Nr. 42.

⁴⁷⁸ BOA, İ. ASK..., Nr. 53.

⁴⁷⁹ BOA, İ. ASK..., Nr. 57; **Musavver Muhit**, 4 Haziran 1325.

⁴⁸⁰ BOA, İ. ASK..., Nr. 78; **Takvim-i Vakayi**, 7 Haziran 1325.

olan Nizamiye On Yedinci Alay'ın Birinci Bölük Onbaşlarından Ömer Bin Hasan'ın on beş sene küreğe konulması ve aynı olayda kendisine yardım ettikleri anlaşılan Ahmet Bin Hasan ve Mehmet Bin Ahmet ile Halim'in üçer sene küreğe bedel birer sene prangabend cezasına çarptırılmalarına karar verilmiştir.⁴⁸¹

Geçen martın otuz birinci günü meydana gelen askerî ihtilâle karışıkları iddiasıyla zanlı bulunan Üsküdar İtfaiye Dördüncü Taburu'nun Birinci Bölüğü İkinci Mülâzımı Yusuf, Üçüncü Bölüğün İkinci Mülâzımı Ali Efendilerle Dördüncü Bölüğün Mülâzım-ı Evveli İbrahim Ağa haklarında yapılan yargılama neticesinde Yusuf Efendi'nin idamına, İbrahim Ağa ile Ali Efendi'nin askerlikten uzaklaştırılmalarıyla birer sene müddetle hapse konulmasına oy birliğiyle karar verilmiştir.⁴⁸²

İsyancılardan oldukları iddiasıyla zanlı bulunmalarından dolayı İkinci Divan-ı Harb-i Örfî'ce yapılan yargılamalar neticesinde Hacı Abdullatif, Hacı Hâmid ve Hacı Sâlih'in ömür boyu; Ferhâd, Sadık, Hamza, Cemâil ve Molla Zeynel'in beşer sene, Molla Feyzullah'ın ise üç sene müddetlerle kalabend edilmelerine; Muştı Bey Ahmet ve Hıfzi'nin münâsip yerlerden birine sürgün edilmelerine karar verilmiştir.⁴⁸³

Geçen martın otuz birinci günü meydana gelen isyanda bahriye askerlerine ön ayak olduğu iddiasıyla zanlı olan beş numaralı tarak dubasında güğerte yüzbaşlarından Niyâzi Efendi hakkında yapılan yargılama neticesinde Niyâzi Efendi'nin 1325 nisanının ikinci günü Bahriye Nezareti'ne tayin olunan Emin Paşa aleyhinde bazı kötü sözlerde bulunarak isyancı askerleri tahrik eylediği ve isyancıları teskin için giden nâsihat heyetinin nasihatlerini reddederek halkı heyecana getiren bir takım ifâdelerde bulunarak askeri kıskırttığı sâbit olduğundan oy birliği ile idamına karar verilmiştir.⁴⁸⁴

Üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci Salı günü meydana gelen askerî ihtilâlde Beyâzıt yakınlarında -Parmak Kapı'da- vazife halinde bulunan süvari yüzbaşlarından Romelyus Ispatari Efendi'yi tüfenk mermisiyle yaralayıp katlettiği iddiâsıyla tutuklu bulunan Dördüncü Avcı Taburu'nun Birinci Bölüğü mürettebâtından İzmirli⁴⁸⁵ Sâim Bin Hacı Muhammet Ali hakkında ceryân eden yargılamada Örfî Mahkeme'nin incelemeleri neticesinde Sâim Bin Hacı Muhammet Ali'nin suçu

⁴⁸¹ BOA, İ. ASK..., Nr. 88.

⁴⁸² BOA, İ. ASK..., Nr. 95.

⁴⁸³ BOA, İ. ASK..., Nr. 96.

⁴⁸⁴ BOA, İ. ASK..., Nr. 99.

⁴⁸⁵ *Tanın'de Manisalı olarak geçmektedir.* Bkz; **Tanın**, 15 Haziran 1325.

şâhitlerin yeminli ifadeleriyle sâbit olduğundan oy birliğiyle idamına karar verilmiştir.⁴⁸⁶

Üç yüz yirmi beş senesi martının otuz birinci Salı günü İstanbul'da meydana gelen isyân ve askerî ihtilâl üzerine, âsâyişi iâde ve temîn ettirmek üzere gelen ve 1325 nisanının on birinci Cumartesi günü İstanbul'a giren Hareket Ordusu'na kurşun atan Taşkışla'daki askerleri kumanda etmekle suçlu -Taşkışla'da- Taburlar Kumandanı Miralay İsmail Bey hakkında Birinci Divan-ı Harb-i Örfiye'de yapılan araştırma ve yargılama sonucu Miralay İsmail Bey, suçlu bulunarak idamına ekseriyet ara ile karar verilmiştir.⁴⁸⁷

İsyana katılmalarından dolayı zanlı bulunan İtfaiye Alayı'nın Birinci Taburu'nun Binbaşısı Kâmil Bey'le Kol Ağası Süleyman ve Birinci Bölüğün Mülâzım-ı Evveli Halil ve Sânisî Yusuf Ağalar, İkinci Bölüğün Mülâzım-ı Evveli Habib Akif ve İkinci Mülazımı Hüseyin Ağa ve Üçüncü Bölüğün İkinci Mülazımı Süleyman ve İsmail Efendiler ve Ahmet Ağa haklarında yapılan yargılama neticesinde adı geçenlerden Yusuf Ağa'nın idamına, Ahmet Ağa'nın askerlikten uzaklaştırma ile bir sene müddetle hapse konulmasına; Binbaşı Kâmil Bey'le Kol Ağası Süleyman ve Mülâzım-ı Evvel Halil Ağalar ve Habib Akif ve Mülâzım Süleyman ve İsmail Efendiler ile Hüseyin Ağa'nın dahi olaylara katılmadıklarının anlaşılmasından dolayı serbest bırakılmalarına oy birliğiyle karar verilmiştir.⁴⁸⁸

Volkan gazetesi imtiyaz sahibi Derviş Vahdetî'nin geçen martın otuz birinci Salı günü Ayasofya'da -Meclis-i Mebûsân dairesi önünde- isyancı silâhlı askerler arasında bulunduğu ve yayınlarıyla ahaliyi hükümet aleyhine isyan ve meşrûtiyet hükümetini değiştirmeye teşebbüs ve ahaliyi kanlı olaylara tahrik eylediği sâbit olduğundan Derviş Vahdetî'nin idamına karar verilmiştir.⁴⁸⁹

Ayrıca idam cezası alan kişilerden bazıları aşağıdadır:

Kırcaali gönüllülerinden Hatib oğlu İsmail,⁴⁹⁰ Sultan Abdulhamit'in yaverlerinden Kabasakal Çerkes Mehmet Paşa⁴⁹¹ ve Nâdir Ağa.⁴⁹²

⁴⁸⁶ BOA, İ. ASK..., Nr. 36.

⁴⁸⁷ BOA, İ. ASK..., Nr. 52.

⁴⁸⁸ BOA, İ. ASK..., Nr. 54.

⁴⁸⁹ BOA, İ. ASK..., Nr. 94; ayrıca bkz. **Tanin**, 24 Haziran 1325.

⁴⁹⁰ **Tanin**, 7 Mayıs 1325.

Ayrıca; Unkapanı'nda oturan Maârif Nezâreti Mekâtib-i Umûmîye ve Husûsîye Tahkîk memûrlarından Mehmet Şerif Bey, Kırklareli Sancağına bağlı Ulufeci karyesinden Koca Mehmet, Fâtih Medresesi'nde talebe Batumlu Osman Nuri Efendi, Bahriye Kol Ağalarından Şükrü Efendi, Adana polislerinden Ahmet Necati Efendi, Börkçü esnâfindan Hacı Said,⁴⁹³ Piyade Beşinci Alayı'ndan kadro haricine çıkarılan Mülâzım-ı Sâni Kâmil Ağa,⁴⁹⁴ Maârif kâtiplerinden İhsan Efendi, Hariciye Kalemi eski Evrâk Müdürü Hafîye Atıf,⁴⁹⁵ Memûr Râsim Efendi (İstanbul), Polislerden Kayserili Rıza, Asitaneli Burhaneddin Efendi,⁴⁹⁶ Tophâne'de kundak ustalarından Hacı Abdullah,⁴⁹⁷ İstihkâm Alayı'ndan eski Tophâne Nazırı Zeki Efendi'nin sivil polislerinden Mülâzım-ı Sâni Osman Efendi, tersane tarak dubasında Yüzbaşı Niyazi Efendi, Tophâne amelesinden Üsküdarlı Feyzî Bin Mehmet,⁴⁹⁸ Tüfenkyândan Cihângirli Rıza, Piyade Altıncı Alay'ın Birinci Taburu Kâtip Muâvini Mustafa Efendi, Rûsûmât Dairesi paket memûrlarından Mehmet Râsim Efendi,⁴⁹⁹ Merkez Gemisi mürettebâtından Rizeli Kemâl Bin Abdullah, Sürmeneli Küçük Bey ve Ali,⁵⁰⁰ Derviş Hacı Hasan,⁵⁰¹ Şamlı Abdullah Paşa, Abdulkadir Efendi,⁵⁰² Bahriye-i Havz fabrikasından Ali Bin Osman ile Çavuş Hasan Bin Ali,⁵⁰³ Piyade Altıncı Alay'ın kadro dışına çıkan mülâzım-ı evvellerinden Hasan Ağa, İzmir'den tutuklanarak gönderilen Denizli'li Hafız Ali Efendi,⁵⁰⁴ Şurâ-yı Bahriye heyetini tehdit eden bahriye komutanlarından Mülâzım-ı Evvel Mehmet Ağa, Mülâzım-ı Sâni Mehmet Ağa ve Derviş Mehmet Bin Musa⁵⁰⁵ Divan-ı Harb-i Örfî kararlarınca mahkûm olan şahıslardan bazılarıdır.

Beyoğlu telgraf muhabere memûrlarından Abdurrahman Efendi'nin bir ay,⁵⁰⁶ Basra torpido muharibi Çarşambalı Bölük Emîni Mehmet Bin Mustafa iki sene,⁵⁰⁷ Kâtip

⁴⁹¹ **Tanin**, 6 Haziran 1325.

⁴⁹² **Servet-i Fünûn**, 16 Nisan 1325; **Hilal**, 19 Nisan 1325.

⁴⁹³ **Tanin**, 5 Haziran 1325.

⁴⁹⁴ **Tanin**, 16 Haziran 1325.

⁴⁹⁵ **Tanin**, 14 Haziran 1325.

⁴⁹⁶ **Tanin**, 22 Mayıs 1325.

⁴⁹⁷ **Tanin**, 18 Haziran 1325.

⁴⁹⁸ **Tanin**, 2 Haziran 1325.

⁴⁹⁹ **Tanin**, 15 Mayıs 1325.

⁵⁰⁰ **Tanin**, 21 Haziran 1325.

⁵⁰¹ **Tanin**, 19 Haziran 1325.

⁵⁰² **Tanin**, 30 Haziran 1325.

⁵⁰³ **Tanin**, 25 Haziran 1325.

⁵⁰⁴ **Tanin**, 1 Haziran 1325.

⁵⁰⁵ **Tanin**, 11 Mayıs 1325.

⁵⁰⁶ **Tanin**, 12 Mayıs 1325.

⁵⁰⁷ **Tanin**, 11 Mayıs 1325.

muâvini Yusuf Bahri Bey kırkbeş gün,⁵⁰⁸ Polis Zeki Efendi bir ay (ayrıca uzaklaştırma),⁵⁰⁹ Mülâzım-ı Evvel İshak Efendi kırkbeş gün, Mülâzım-ı Sâni Kâmil Efendi bir ay,⁵¹⁰ İzmir çevresi polislerinden Hamit Hulusi Efendi iki sene,⁵¹¹ Başdümen Sürmeneli Hasan üç ay, Peyk-i Şevket Kurovazörü'nde İsmail Ömer üç ay,⁵¹² Resûl Efendi dört ay,⁵¹³ Mekteb-i Mülkiye kapıcılarından Hasan dört ay,⁵¹⁴ Piyade Beşinci Alay'dan kadro dışına çıkan Binbaşı Ahmet Ağa bir ay⁵¹⁵ ve Kalkandelen Redif Alayı komutanlarından Mülâzım-ı Sâni Hacı Musa Efendi'nin ise bir ay⁵¹⁶ hapse konulmalarına karar verilmiştir.

Kızık Toprak'ta sâkin Arabgirli Mustafa Bey ömür boyu,⁵¹⁷ talebeden Mehmet Sâdık, Mehmet Şükrî ve Veliyeddin Efendiler iki sene,⁵¹⁸ İkinci Alay'ın Üçüncü Taburu'nun Birinci Bölüğü Mülâzım-ı Evveli Ömer ve Birinci Alay'ın Üçüncü Taburu'nun Birinci Bölüğü Mülâzım-ı Evveli Kadrî ve aynı alayın Dördüncü Taburu'nun İkinci Bölüğü Mülâzım-ı Sâni'si Fuad Efendi'lerin askerlikten uzaklaştırılmalarıyla beşer sene müddetle Cebel-i Garb'i sancağına,⁵¹⁹ Hoca Hasan Efendi üç sene,⁵²⁰ Kilisli Hoca Reşid Efendi bir sene,⁵²¹ Hacı Akif Efendi ömür boyu, Enderunlu Ali Haydar Efendi beş sene ve Sultan Selim Müezzini Şâkir Efendi'nin ise sekiz sene⁵²² sürgün cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir.

Hacı Akif ömür boyu,⁵²³ Baruthâne amelesinden Ahmet, İzzet, Osman, Mehmet, Abdullah, İbrahim, Mustafa, Osman, Ali, İbrahim beşer; Osman, Ali, Ahmet, Mahmût üçer,⁵²⁴ Mikyâs-ı Şeriat gazetesi sahibi Hüseyin Remzi Efendi ömür boyu,⁵²⁵ eski Baştüfekçi Müşir Tâhir Paşa ile İkinci Tüfekçi Mirlivâ Küçük Tahir Paşa'nın

⁵⁰⁸ **Tanin**, 1 Haziran 1325.

⁵⁰⁹ **Tanin**, 30 Haziran 1325.

⁵¹⁰ **Tanin**, 23 Haziran 1325.

⁵¹¹ **Tanin**, 1 Temmuz 1325.

⁵¹² **Tanin**, 21 Haziran 1325.

⁵¹³ **Tanin**, 21 Mayıs 1325.

⁵¹⁴ **Tanin**, 22 Mayıs 1325.

⁵¹⁵ **Tanin**, 16 Haziran 1325.

⁵¹⁶ **Tanin**, 15 Haziran 1325.

⁵¹⁷ **Takvim-i Vakayi**, 7 Mayıs 1325.

⁵¹⁸ **Tanin**, 16 Haziran 1325.

⁵¹⁹ **Takvim-i Vakayi**, 1 Haziran 1325.

⁵²⁰ **Tanin**, 22 Mayıs 1325.

⁵²¹ **Tanin**, 28 Haziran 1325.

⁵²² **Tanin**, 1 Haziran 1325.

⁵²³ **Tanin**, 31 Mayıs 1325.

⁵²⁴ **Tanin**, 3 Temmuz 1325.

⁵²⁵ **Tanin**, 7 Mayıs 1325.

askerlikten uzaklaştırılmalarıyla altı sene,⁵²⁶ Hoca Râsim Efendi ömür boyu⁵²⁷ ve talebeden Mustafa Zeki Efendi yedi sene⁵²⁸ kürek cezasına çarptırılan kişilerden bazılarıdır.

Ayrıca, Volkan cemiyetinin üyelerinden Hacı Hakkı Bey ile Ömer Ziyaeddin Efendi'nin ömür boyu ve İsmail Hakkı Efendi'nin yedi sene kalebend edilmelerine karar verilmiştir.

İsmail, Kâzım, Kerim, Mehmet, İbrahim, Hâlis, Abdullah, Üsküplü Şerif Ali'nin on beşer; Lütfi, Mehmet, Mustafa, Ahmet, Ali, Osman, Asaf Kadri'nin onar; İsmail, Osman'ın beş sene; Ragıb, Ömer, Hasan, Mustafa, Osman, Mustafa, Ali, Osman, İsmail'in üçer sene; Mustafa, Halil, Adil, Hasan, Emin, Salih, Tahir, Aydın, Hurşîd ve Cevdet Bey'lerin kırk beşer gün prangabend edilmelerine karar verilmiştir.⁵²⁹

Adana hâdisesine karıştıkları dolayısıyla orada kurulan Divan-ı Harb-i Örfiye'de yargılamaları yapılan şahıslardan Sarı Agob Oğlu Torikyan Vahan ve Rupen oğlu Panos Boyacıyan ve Abdulmesih oğlu Esteban ve Malatyalı Horan oğlu Serkis'in on beşer ve Ceridyen Karabet Oğlu Gazozcu Mihran ve Vanis Oğlu Ermenak ve Kızlaryan Avadik Oğlu Kahveci Marsub ve Uncuyan Kabril Oğlu Nazır'ın onar ve Çakallı karyeli Köstellerin Kerîm Oğlu Ahmet'in beş ve Kuyucu karyeli Karlı Ali Çavuş ve Sofu Oğlu İbrahim'in üçer sene müddetlerle küreğe konulmalarına ve Adana Jandarma Alayı'nın Birinci Merkez Taburu'nun Birinci Süvari Bölüğü onbaşlarından Adanalı Haydar Bin Ahmet'in jandarmalıktan uzaklaştırılmasıyla bir sene müddetle prangabend edilmesine karar verilmiştir.⁵³⁰

Adana olayları nedeniyle idam edilen şahıslardan bazıları; İbrahim Oğlu Hacı Mahmût, Mısırlı Beşir Ağa Oğlu Beşir, Giragos Oğlu Çenesiz Kifor, Karabet Oğlu Kasap Haço, Serkiz Oğlu Kasap Miyak, Şabaniye mahallesinden Haçer Oğlu Kasap Ohannes, Haçer Oğlu Kasap Artin, Hamam gurbu mahallesinden Haçer Oğlu Kasap

⁵²⁶ **Tanin**, 24 Mayıs 1325.

⁵²⁷ **Tanin**, 22 Mayıs 1325.

⁵²⁸ **Tanin**, 16 Haziran 1325.

⁵²⁹ **Tanin**, 24 Haziran 1325.

⁵³⁰ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 91.

Karabet'tir.⁵³¹ Adana olaylarına karışanların cezaları 28 Mayıs 1325 Perşembe günü verilmiştir.⁵³²

⁵³¹ **BOA**, İ. ASK..., Nr. 91.

⁵³² **Tanin**, 5 Haziran 1325.

SONUÇ

II. Meşrûtiyetin ilânı ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir devir başlıyordu. Fakat halk ve birtakım yöneticiler meşrûtiyeti tam anlamıyla idrak edememiştir. Meşrûtiyet, sınırsız özgürlükler olarak algılanmıştır. Öyleki bazı insanlar vapurlara dahi devlet malı olması dolayısıyla parasız binmeye çalışmıştır.

Aynı dönemde birçok gazete, imtiyaz alarak yayın hayatına başlamıştır. Bu gazeteler yöneticileri eleştiren yazılara ağırlık vermiştir. Bu durum zaten meşrûtiyeti tam anlamıyla algılayamamış olan yöneticilerin çeşitli konularda bocalamalarına sebebiyet vermiştir.

Meşrûtiyetin ilânını müteakib İttihat ve Terakki yönetimi, Resneli Niyazi ile dağa çıkan kuvvetlerden olan Selanik'teki Avcı Taburları'ndan bir kısmını rejimi korumak adı altında İstanbul'a sevk etmiştir. Bu durum, İttihat ve Terakki'ye olan muhalefeti artırmıştır. İşin ilginç yanı ise meşrûtiyeti korumak adı altında İstanbul'a gelen bu taburların 31 Mart olayını çıkarmasıdır.

Fırka mücadeleleri, orduya Alman askerî anlayışının getirilmek istenmesi ile ordudaki alaylı ve mektepli mücadelesi de isyanın en önemli sebeplerindendir. İstanbul basını da bu fırka mücadelelerine uymuştur:

İkdam; gazete tarafsız olmaya çalışsa da bunu becerememiştir. İttihat ve Terakki karşıtı bir gazetedir. Ara sıra Abdulhamit'i övmüş, bazen de eleştirmiştir.

Serbestî; İttihat ve Terakki'ye muhalif bir duruşu vardır. Başyazarı Hasan Fehmi'nin İttihat ve Terakki'ye yönelik ağır yazılar yazması dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin eleştirilerine marûz kalmıştır.

Mizan; Uzun süre yurtdışında kalmış olan Murat Bey çıkarmıştır. Mizan, İttihatçılara ateş püsküren gazeteler arasındadır.

Şura-yı Ümmet ve Tanin ise bir bakıma İttihat ve Terakki'nin yayın organı gibi çalışmıştır.

Musavver Muhit; II. Meşrûtiyet'in ilânına müteakib yayın hayatına başlayan dergilerden biridir. 31 Mart olayları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

Papağan ve Karagöz dönemin mizahî dergilerinden iki tanesidir. Meşrûtiyet taraftarıdır. Abdulhamit'le alaya varan karikatürler yayınlamıştır.

Volkan; imtiyaz sahibi Derviş Vahdetî'dir. Gazete bir süreliğine İttihat-ı Muhammedîye Cemiyeti'nin yayın organı olarak hizmet vermiş, isyanı kışkırtmakla suçlanmıştır. Öyleki bu gazetede yer alan yazılar, olaylar sırasında ve sonrasında Meclis-i Mebûsan'da tartışma konusu olacaktır. Derviş Vahdetî yargılamalar sonucunda isyana ön ayak olmak suçundan idam cezasına çarptırılacaktır.

Arşiv kaynaklarına göre, 31 Mart olaylarını çıkaranlar genelde asker ve küçük rütbeli subaydır. İsyana ön ayak olanların dinî ve millî konulardaki heyecan veren sözleriyle kargaşaları yaymaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. İsyanın bastırılmasından sonra olaylara karışanları yargılamak amacıyla kurulan Divan-ı Harb'lerin ise kısa sürede davaları sonuçlandırdığı görülmektedir.

İsyan, öncesinde askerî mahiyette çıkmışken daha sonra dinî mahiyete girmiştir. Bu da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Bu çalışma arşiv kaynakları ve dönemin gazetelerine ağırlık verilerek hazırlanmıştır. Kaynaklarımızın ışığında diyebiliriz ki, 31 Mart'ın ortaya çıkardığı sonuçlar İttihat ve Terakki'ye yaramıştır; cemiyete ayak bağı olan Abdulhamit fetva ile tahttan indirilmiştir. Akşin ve Karal bu durumu, dinin devlet işlerine alet edilmesinin bir örneği olarak açıklamaktadır. Ama tüm bunlar İttihat ve Terakki'yi suçlayacak kadar yeterli değildir. Çünkü isyanı tek bir neden başlatmamıştır; yılların getirdiği hatalar birike birike sonunda açığa çıkmıştır. Ayrıca, II. Meşrûtiyet sonrası yaşanan Kör Ali vb. olaylar da isyanın bir nevi öncü depremleridir.

Cihan Harbi'nin yaklaşan sesleri esnasında jeopolitik önemi büyük olan Osmanlı Devleti'nin tutumu da devletlerarasında büyük önem taşımaktadır. Sultan Abdulhamit'in "*Halifelik*" makamının gücünü etkin olarak kullanması ise Müslüman sömürgeleri olan İngiltere, Fransa ve de Rusya için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Ayrıca halifelik makamının gücünden Almanya da faydalanabilirdi. Bu ise olası dünya savaşında itilaf devletlerini oldukça sıkıntıya sokardı. Tüm bunlar bize 31 Mart olaylarının Sultan Abdulhamit'i tahttan indirmek amacıyla çıkarılabileceği düşüncesine ulaştırmaktadır. Nitekim Abdulhamit de hatıralarında kendisini tahttan uzaklaştırmak için başka yol olmadığına değinmektedir. Ayrıca, İstanbul'da çıkan bu olaylarla aynı

zaman diliminde Anadolu'da da olaylar çıkmıştır. Adana, Mersin ve Erzurum bu olayların yaşandığı başlıca yerlerdir. Bu da bizi 31 Mart olayının organize bir iş olduğu düşüncesine ulaştırmakta, iddiamızı ise güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/94.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/95.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/54.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/36.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/42.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/39.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/15.

BOA, İ. ASK..., Nr. 7/45.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/11.

BOA, İ. ASK..., Nr. 2/54.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/52.

BOA, İ. ASK..., Nr. 2/17.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/1.

BOA, İ. ASK..., Nr. 5/5.

BOA, İ. ASK..., Nr. 5/15.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/16.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/37.

BOA, İ. ASK..., Nr. 5/53.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/57.

BOA, İ. ASK..., Nr. 5/78.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/88.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/96.

BOA, İ. ASK..., Nr. 4/99.

BOA, İ. ASK..., Nr. 12/91.

II. RESMÎ YAYINLAR

“Adana’da Vukû’ Bulan İğtişâşde Mutazarrır Olan Muhtacînin Masârif-i İaşeleri İçün 30.000 Liranın Sarfı Hakkında Kânûn”, **Düstûr**, Cilt: 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s.173-174.

“Sultan Abdulhamit Han-ı Sâni’nin Hilâfet ve Saltanat-ı Osmaniyye’den Iskâtıyla Sultan Mehmet Han-ı Hâmis Hazretlerinin Is’âd ve İclâsı Hakkında Fetvâ-yı Şerife ve Meclis-i Umûmî-i Millî Kararnamesi”, **Düstûr**, Cilt: 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s.166.

“Meclis-i Umûmî-i Millî Kararnamesi”, **Düstûr**, Cilt: 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s.167.

III. GAZETELER

Bârîka:

29 Mart 1325/11 Nisan 1909, Nr. 7.

Ceride:

26 Mart 1325/8 Nisan 1909, Nr. 30; 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909, Nr. 31; 16 Nisan 1325/29 Nisan 1909, Nr. 32; 7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909, Nr. 35; 14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909, Nr. 36; 21 Mayıs 1325/3 Haziran 1909, Nr. 37.

El-İslâm:

11 Nisan 1325/24 Nisan 1909, Nr. 7.

Hilal:

7 Nisan 1325/20 Nisan 1909, Nr. 1; 8 Nisan 1325/21 Nisan 1909, Nr. 2; 14 Nisan 1325/27 Nisan 1909, Nr. 3; 15 Nisan 1325/28 Nisan 1909, Nr. 4; 16 Nisan 1325/29 Nisan 1909, Nr. 5; 19 Nisan 1325/2 Mayıs 1909, Nr. 7.

İkdam:

27 Şubat 1324/12 Mart 1909, Nr. 53/4; 26 Mart 1325/8 Nisan 1909, Nr. 5341; 27 Mart 1325/9 Nisan 1909, Nr. 5342; 4 Nisan 1325/17 Nisan 1909, Nr. 5350; 7 Nisan 1325/20 Nisan 1909, Nr. 5353; 8 Nisan 1325/21 Nisan 1909, Nr. 5354; 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, Nr. 5356; 13 Nisan 1325/26 Nisan 1909, Nr. 5358; 16 Nisan 1325/29 Nisan 1909, Nr. 5360; 17 Nisan 1325/30 Nisan 1909, Nr. 5361; 18 Nisan 1325/1 Mayıs 1909, Nr. 5362; 19 Nisan 1325/2 Mayıs 1909, Nr. 5363.

İnkılâb:

10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, Nr. 1.

Kalem:

9 Nisan 1325/22 Nisan 1909, Nr. 33; 16 Nisan 1325/29 Nisan 1909, Nr. 34; 23 Nisan 1325/6 Mayıs 1909, Nr. 35.

Karagöz:

16 Nisan 1325/29 Nisan 1909, Nr. 79; 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909, Nr. 80; 27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909, Nr. 82.

Musavver Devr-i Cedid:

4 Mayıs 1325/17 Mayıs 1909, Nr. 1; 8 Haziran 1325/21 Haziran 1909, Nr. 6.

Musavver Muhit:

5 Şubat 1324/18 Şubat 1909, Cilt: 1, Nr. 15; 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909, Cilt: 2, Nr. 23-1; 18 Nisan 1325/1 Mayıs 1909, Cilt: 2, Nr. 24-2; 23 Nisan 1325/6 Mayıs 1909, Cilt: 2, Nr. 25-3; 30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909, Cilt: 2, Nr. 26-4; 7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909, Cilt: 2, Nr. 27-5; 28 Mayıs 1325/10 Haziran 1909, Cilt: 2, Nr. 30-8; 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909, Cilt: 2, Nr. 31-9.

Müdde'î-i Umûmî:

11 Mayıs 1325/24 Mayıs 1909, Nr. 1.

Necm-i Terakki:

9 Mayıs 1325/22 Mayıs 1909, Nr. 36; 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909, Nr. 45; 20 Ağustos 1325/2 Eylül 1909, Nr. 47.

Nişter:

10 Nisan 1325/23 Nisan 1909, Nr. 1; 1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909, Nr. 3.

Papağan:

30 Mart 1325/12 Nisan 1909, Nr. 30; 14 Nisan 1325/27 Nisan 1909, Nr. 31; 27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909, Nr. 32; 18 Mayıs 1325/31 Mayıs 1909, Nr. 33.

Resimli İstanbul:

8 Haziran 1325/21 Haziran 1909, Nr. 1.

Sâ'ika:

7 Şubat 1324/20 Şubat 1909, Nr. 1.

Servet-i Fünûn:

6 Nisan 1325/19 Nisan 1909, Nr. 268; 7 Nisan 1325/20 Nisan 1909, Nr. 269; 8 Nisan 1325/21 Nisan 1909, Nr. 270; 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909, Nr. 271; 13 Nisan 1325/26 Nisan 1909, Nr. 274; 14 Nisan 1325/27 Nisan 1909, Nr. 275; 15 Nisan 1325/28 Nisan 1909, Nr. 276; 16 Nisan 1325/29 Nisan 1909, Nr. 277; 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909, Nr. 281; 21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909, Nr. 282; 26 Nisan 1325/9 Mayıs 1909, Nr. 286.

Takvim-i Vakayi:

5 Nisan 1325/18 Nisan 1909; 6 Nisan 1325/19 Nisan 1909; 8 Nisan 1325/21 Nisan 1909; 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909; 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909; 13 Nisan 1325/26 Nisan 1909; 14 Nisan 1325/27 Nisan 1909; 15 Nisan 1325/28 Nisan 1909; 17 Nisan 1325/30 Nisan 1909; 18 Nisan 1325/1 Mayıs 1909; 19 Nisan 1325/2 Mayıs 1909; 21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909; 22 Nisan 1325/5 Mayıs 1909; 23 Nisan 1325/6 Mayıs 1909; 24 Nisan 1325/7 Mayıs 1909; 27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909; 28 Nisan 1325/11 Mayıs 1909; 29 Nisan 1325/12 Mayıs 1909; 1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909; 3 Mayıs 1325/16 Mayıs 1909; 4 Mayıs 1325/17 Mayıs 1909; 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909; 6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909; 7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909; 8 Mayıs 1325/21 Mayıs 1909; 9 Mayıs 1325/22 Mayıs 1909; 10 Mayıs 1325/23 Mayıs 1909; 11 Mayıs 1325/24 Mayıs 1909; 12 Mayıs 1325/25 Mayıs 1909; 13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909; 17 Mayıs 1325/30 Mayıs 1909; 18 Mayıs 1325/31 Mayıs 1909; 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909; 20 Mayıs 1325/2 Haziran 1909; 22 Mayıs 1325/4 Haziran 1909; 24 Mayıs 1325/6 Haziran 1909; 25 Mayıs 1325/7 Haziran 1909; 26 Mayıs 1325/8 Haziran 1909; 28 Mayıs 1325/10 Haziran 1909; 1 Haziran 1325/14 Haziran 1909; 2 Haziran 1325/15 Haziran 1909; 3 Haziran 1325/16 Haziran 1909; 7 Haziran 1325/20 Haziran 1909; 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909; 10 Haziran 1325/23 Haziran 1909; 11 Haziran 1325/24 Haziran 1909; 12 Haziran 1325/25 Haziran 1909; 15 Haziran 1325/28 Haziran 1909; 17 Haziran 1325/30 Haziran 1909; 19 Haziran 1325/2 Temmuz 1909.

Tanin:

5 Şubat 1324/18 Şubat 1909, Nr. 198; 17 Şubat 1324/2 Mart 1909, Nr. 210; 24 Mart 1325/6 Nisan 1909, Nr. 244; 26 Mart 1325/8 Nisan 1909, Nr. 247; 27 Mart 1325/9 Nisan 1909, Nr. 248; 4 Mayıs 1325/17 Mayıs 1909, Nr. 253; 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909, Nr. 254; 6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909, Nr. 255; 7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909, Nr. 256; 10 Mayıs 1325/23 Mayıs 1909, Nr. 259; 11 Mayıs 1325/24 Mayıs 1909, Nr. 260; 12 Mayıs 1325/25 Mayıs 1909, Nr. 261; 13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909, Nr. 262; 15 Mayıs 1325/28 Mayıs 1909, Nr. 264; 16 Mayıs 1325/29 Mayıs 1909, Nr. 265; 17 Mayıs 1325/30 Mayıs 1909, Nr. 266; 18 Mayıs 1325/31 Mayıs 1909, Nr. 267; 21 Mayıs 1325/3 Haziran 1909, Nr. 270; 22 Mayıs 1325/4 Haziran 1909, Nr. 271; 24 Mayıs 1325/6 Haziran 1909, Nr. 273; 30 Mayıs 1325/12 Haziran 1909, Nr. 279; 31 Mayıs 1325/13 Haziran 1909, Nr. 280; 1 Haziran 1325/14 Haziran 1909, Nr. 281; 2 Haziran 1325/15 Haziran 1909, Nr. 282; 5 Haziran 1325/18 Haziran 1909, Nr. 285; 6 Haziran 1325/19 Haziran 1909, Nr. 286; 7 Haziran 1325/20 Haziran 1909, Nr. 287; 14 Haziran 1325/27 Haziran 1909, Nr. 294; 15 Haziran 1325/28 Haziran 1909, Nr. 295; 16 Haziran 1325/29 Haziran 1909, Nr. 296; 17 Haziran 1325/30 Haziran 1909, Nr. 297; 18 Haziran 1325/1 Temmuz 1909, Nr. 298; 19 Haziran 1325/2 Temmuz 1909, Nr. 299; 21 Haziran 1325/4 Temmuz 1909, Nr. 301; 23 Haziran 1325/6 Temmuz 1909, Nr. 303; 24 Haziran 1325/7 Temmuz 1909, Nr. 304; 25 Haziran 1325/8 Temmuz 1909, Nr. 305; 28 Haziran 1325/11 Temmuz 1909, Nr. 308; 30 Haziran 1325/13 Temmuz 1909, Nr. 310; 1 Temmuz 1325/14 Temmuz 1909, Nr. 311; 3 Temmuz 1325/16 Temmuz 1909, Nr. 313.

Volkan:

28 Teşrinî Sani 1324/11 Aralık 1908, Nr. 1; 4 Şubat 1324/17 Şubat 1909, Nr. 48.

IV. KİTAPLAR ve ARAŞTIRMA ESERLERİ

AHMAD, F; 1995, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ALKAN, A.T; 1992, **İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara.

- AKGÜNDÜZ, A - ÖZTÜRK, S; 2000, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- AKŞİN, S; 2000, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ARMAOĞLU, F; 2006, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914**, Alkim Yayınevi, Ankara.
- Atatürk Yüz. Yılı Kronolojisi (1881-1981)**; 1981, (Yay. hz. Avni Altınır), Bakış Yayınevi, İstanbul.
- ATAY, F.R; 1980, **Babanız Atatürk**, Y.y, İstanbul.
- ATAY, F.R; 2009, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş.S; 1987, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt: 1, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- BAYUR, Y.H; 1963, **Atatürk Hayatı ve Eseri 1: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Güven Basımevi, Ankara.
- BOZOK, S - BOZOK, C.S; 1985, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, T; 1995, **Talât Paşa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇAYCI, M.E; 2009, "*Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, İzmir.
- DENİZ, A; 2005, "*Derviş Vahdetî ve 31 Mart Olayı*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Elazığ.
- DOĞAN, C; 1998, "*Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta.
- DÜZDAĞ, M.E; 2002, **Mehmet Akif Ersoy**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HAYTA, N; 2005, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitapevi, Ankara.
- İNAN, A; 2007, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- İNÖNÜ, İ; 1985, **Hatıralar (1. Kitap)**, (Yay. hz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KARABEKİR, K; 2009, **Günlükler**, Cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARAL, E. Z; 1996, **Osmanlı Tarihi İkinci Meşrûtiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KİNROSS, L; 1978, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Sander Yayınları, 6. bsk., İstanbul.
- KURTCEPHE, İ – BEDEN, A; 2006, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Alp Yayınevi, Ankara.
- KOCABAŞ, S; 2005, **Geçmişten Günümüze Çarpıtılan Tarihimiz**, Vatan Yayınları, İstanbul.
- KOCABAŞ, S; 1993, **Osmanlı İhtilâllerinde Yabancı Parmağı**, Vatan Yayınları, İstanbul.
- KOCAHANOĞLU, O.S; 2009, **31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdulhamit**, Temel Yayınları, İstanbul.
- KÖSTÜKLÜ, N; 2007, **Kâzım Karabekir ve Eğitim**, Çizgi Kitapevi, Konya.
- LEWIS, B; 2007, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Mareşal Fevzi Çakmak**, 1976, (Der. Tanju Gönel), Su Yayınları, İstanbul.
- OSMANOĞLU, A; 2008, **Babam Sultan Abdulhamit**, Bilge Matbaacılık, İstanbul.
- ÖZAKMAN, T; 2008, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- ÖZERDİM, S.N; 1981, **Atatürkçünün El Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZGÜR, H; 1988, **Atatürk İlkelerinin ve İnkılâplarının Ruhu**, San Matbaası, Ankara.
- ÖZTUNA, Y; 2008, **II. Abdulhamit Zamanı ve Şahsiyeti**, Özal Matbaası, İstanbul.
- PAR, A. H. - ÖNEN, M. A; t.y, **Doğumunun 100.Yılında Atatürk'ü Anlamak**, Serhat Yayıncılık.

- SELAHADDİN, M; 1989, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılâb Yayınları, İstanbul.
- SHERRİL, C.H; (ABD eski Ankara Büyükelçisi), **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çeviren: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık.
- SORGUN, T; 2007, **Devlet Kavgası İttihad ve Terakki**, Kumsaâti Yayınları, İstanbul.
- SPERCO, W; 2001, **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TURAN, Ş; 1991, **Türk Devrim Tarihi 1**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TURGUT, H; 2008, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- UÇAR, M.S; 2007, "*Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Antalya.
- ÜLKÜ, İ; 2005, **KGB Arşivlerinde Enver Paşa Türklüğün Son Cephesi**, Karakutu Yayınevi, İstanbul.
- Volkan Gazetesi**, 1992, (Yay. hz. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul.
- YALÇIN, D. v.d.; 2005, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- YAZICI, N; 2002, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, S; 2006, "*Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- YÜZGEÇ, A.D; 2006, "*Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta.
- ZÜRCHER, E.J; 1987, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ZÜRCHER, E.J; 2010, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

V. MAKALELER

- ACUN, F; 1999, “*Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne: Değişme ve Süreklilik*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, s. 155-167.
- ASLAN, C; 2008, “*Bahçe Dergisi (1908-1910)*”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 47, s. 167-176.
- ASLAN, T; 2008, “*İkinci Meşrûtiyet Düşüncesinin Cumhuriyete Tesirleri*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 21, s. 345-377.
- ATAMAN, B; 2009, “*Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdulhamit Sansürü*”, **Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 14, s. 21-49.
- AYSAL, N; 2006, “*Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 37-38, s. 15-53.
- BABACAN, H; 2002, “*Enver Paşa*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 263-273.
- BİRECİKLİ, İ.B; 2008, “*Yüzüncü Yılı’nda II. Meşrûtiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme*”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 211-226.
- BİRİNCİ, A; 2002, “*31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 193-211.
- BURAK, D.M; 2005, “*Enver Paşa’nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu*”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 13, Nr. 1, s. 163-180.
- ÇAKIR, Ö; 2008, “*Devrin Edebiyatçılarının II. Meşrûtiyet’in İlânı Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 18, s. 85-100.
- DAĞLAR, O; 2008, “*II. Meşrûtiyetin İlânının İstanbul Basınındaki Yansımaları*”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Nr. 38, s. 141-159.

- DEMİREL, M; 2002, “*Erzurum ’da Ermeni İsyancıları (1890–1895)*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 99-107.
- EYİCİL, A; 2002, “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 228-244.
- GAZEL, A.A; 2001, “*İkinci Meşrûtiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın İstifası*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18, s. 259-266.
- GAZEL, A.A-ORTAK, Ş; “*İkinci Meşrûtiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 224-256.
- GÜNEŞ, İ; 1990, “*II. Meşrûtiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 1, s. 171-269.
- İPEK, N; 2002, “*1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 15-24.
- KARAKÖSE, H; 2004, “*Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası*”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 43-57.
- KODAMAN, B; 2002, “*II. Meşrûtiyet Dönemi*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 165-192.
- ÖZCAN, A; 2002, “*Sultan II. Abdulhamid*”, **Türkler**, Cilt: 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 909-930.
- ÖZÜÇETİN, Y - YILDIZ, S; 2009, “*İkinci Meşrûtiyet Devrinde Meclis-i Mebûsan’ca Düşürülen İlk Kabine: Kamil Paşa Hükümeti*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Erzurum, s. 11-24.
- ÖZYÜKSEL, M; 2008, “*İkinci Meşrûtiyet ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi*”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Nr. 38, s. 239-264.

- TAVUKÇU, S; 2008, “*Abdulhamit’in Gözüyle 31 Mart Faciası*”, **Söz ve Adalet Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul, s. 132-140.
- TURAN, N.S; 2008, “*Osmanlı Hilafeti’nin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrûtiyete Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-i Hilafet*”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Nr. 38, s. 281-322.
- ÜNAL, H; 2002, “*İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 212-227.
- YALÇIN, E.S; 2002, “*Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı*”, **Türkler**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 245-262.
- YAVUZ, N; 2008, “*Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı*”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 2, Cilt: 1, s. 139-154.
- YETİM, F; 2008, “*II. Meşrûtiyet Dönemi’nde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Bir Formül: ‘Millet-i Hâkime’ Düşüncesi ve Etkileri*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 18, s. 71-84.

Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyannâme

1- Millet senelerden beri icrâ-yı mezalim eden kuvve-i istibdâdı parçalıyarak hükümet-i meşrû'a-i meşrûtayı tesis etti. Bu kansız inkılâbı mesûddan mutazarrır olan edani gayr-i meşrû bir surette temin-i menfaatlerine hâdim olan hâl-i sabıkın iâdesi için bin türlü hiyel ü desâyis ve denâete müracaat ederek hükümet-i meşrua-i meşrûtamızı rahnedâr etmek istedi ve bütün âlem-i insaniyetin tel'in eylediği İstanbul faciasının hudûsuna sebebiyet vererek masûm kanlar döktü.

2- Millet hayat ve ikbâlinin kâfil-i yegânesi olan meşrûtiyetin rahnedâr edilmek ve âhkâm-ı şeriye ve saâdet ve selâmet-i umûmîye-i milliyemizi zâmin olan Kanûn-i Esâsi'mizin ayaklar altına alınmak istenildiğini gördü ve bu harekât-ı denâetkârânenin müsebbib-i aslılarını tedib etmek lüzumunu takdir ederek heyet-i umûmîyesiyle İstanbul üzerine yürümeğe karar verdi. İlk kuvve-i icrâiye olmak üzere işte bizi, İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusunu buraya gönderdi.

3- Hareket Ordusunun maksat ve vazifesi, hükümet-i meşrûa-i meşrûtamızı hiçbir kuvvetin sarsamayacağı sûrette tersîn etmek ve sırf kuvveti şeriat-i garrâ ile müeyyid bulunan Kanûn-ı Esâsi'nin fevkinde hiçbir kanûn, hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını isbât eylemek ve meşrûtiyet-i meşrûamızın istikrârından memnûn olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kat'î bir ders-i intibâh vermektir.

4- Mazlûm âhâli ve bi-taraf efrâd tamamıyla himâye edilecektir. Ancak muharrıklar, müfsidler ve müşârikler behemehâl lâyük oldukları tedîbât-ı kânûniyeden kurtulamayacaklardır.

5- Heyet-i fâzıla-i ilmiye sertac-ı ihtirâm ve ibtihâcımızdır. Fakat melanet ve temîn-i menfaat-i âdiye ve şahsiye maksadıyla yalandan kisve-i ilmiyeye bürünerek din-i şerif-i Muhammediyi tezyîf ve istihfâftan çekinmeyerek teşmîl-i müfsedete kalkışan bir takım hafiyeler ve menfaatperestler elbette muktezâ-yı şer ve kânûna göre muâmele görmekten halâs edilemeyeceklerdir.

6- Millet mebûslarının ve bu nuhterem mebûsların şâyân-ı itimâd görüp intihap ettikleri heyet-i vükelânın hayatları ve Kanûn-i Esâsi'nin kendilerine bahş eylediği hukûk ve nüfûz selâhiyetleri tamamıyla ve kemâliyle temîn ve sükûn ve sürûr-ı umûmî katiyen istihsâl edilecektir.

7- Selâmet-i vatan ve saâdet-i milliyemizin istilzâm eylediği bu icrâât-ı askerimiz esnâsında memleketin inzibât-ı dâhili ve sükûnet-i tâmmesini ve cümlelerin muhafaza-i hayat ve malını temin için her dürlü tedâbîrin ittihâzına tevessül edilmiştir.

8- Muhterem süferâ ve bi'l-cümle misâfirîn-i ecnebiyenin bi-huzûr olmalarına meydan verilmeyecektir.

9- İstanbul vak'a-i feciasında kanları dökülen şühedânın ervâh-ı muazzaması karşısında hesâb vermeğe, dûçar-ı havf ve haşyet olmağa mahkûm olanlar ancak bu facia-ı hûn-âlûdun fâilleri, muharrrik ve müşârikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telaş ve heyecâna kapılmayıp müsterih olmalıdır.

6 Nisan sene 325 (19 Nisan 1909)

Hareket Ordusu Kumandanı

Hüseyin Hüsnü

۲۸ تشرين ثانی سنه ۱۳۲۴

برخی سنه نومرو ۱

صاحب و مدیر
قویلی درویش و مدتی

امور تحریریه ایله اداره به متعلق
مسائل ایچون مدیره مراجعت
اولنور
آدرسی:
وزیر خاندنه ۱۴ نومروی داختره
مخصوصه در

سرمحرری جمال حسینی
ایوبه فیضانی
مملک عثمانیه ایله بلغارستان و سنه
هرسک مصر ، قهریس
و کرید ایچون
سنهک ۱۲۰ آتی ایلی ۷۰ هر و شدر
استانبول ایچون سنه لکی ۱۰۸ اهر و شی
اعلامات طرفیک رضاسیله
قرارشدر بیلدر

Journal, VOLKAN,

۱۳۲۴

نسخه سی ۱۰ یاره

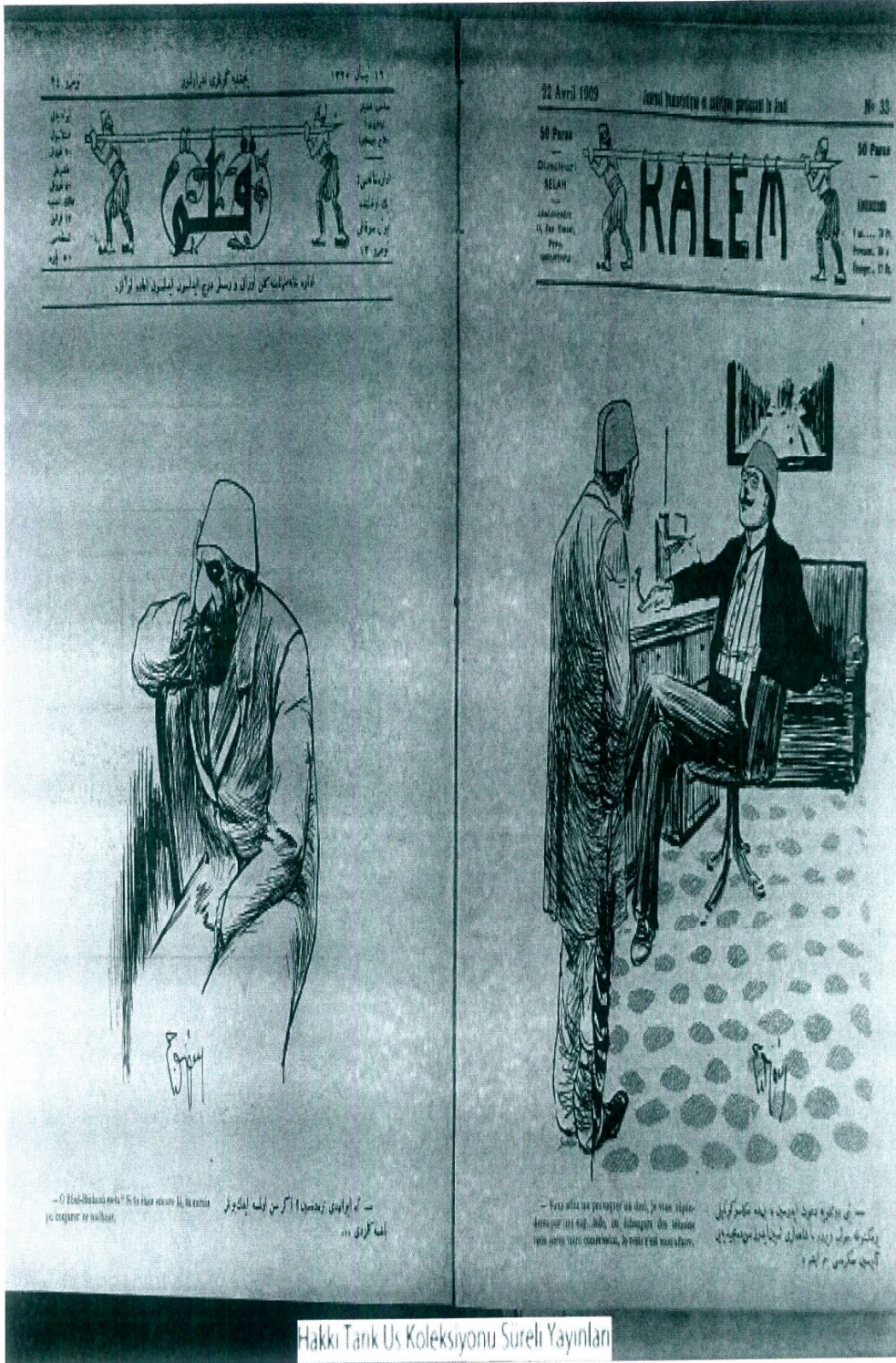
انسانیته خادم دینی سیاسی ترقی عزنده در

نسخه سی ۱۰ یاره

نورایت وقوت، اُنککینه نسیته برجز الانجیزی دهکی نور وقوت .	حقیقت	بسم الله الرحمن الرحيم
<p>اوله برشمس حقیقت که : احد ، صد ، تولید و تولد دن نزه اولان ذاک ، قدرسیله ، علمیه ، اراده سیله عطا ، ایشته مبدأ اودر ، صفاتی ائنه اظهار ، ذاتی آنه اخفا ایشدر . « هو الاول والاخر والظاهر والباطن » جلان ذات و کمال صفایله منحوس و مستد یعنی فصال لایر بیدر . ذات اجیل اعلا سی ، اعیان ناسبه ادراک نام ایله ناظر در . اعیان ناسبه کندیلر دن خبردار دکلدر . زیرا بونلر ، وجودک قوقوسی یله الماشلدر .</p> <p>بونلر اسماء که : معلوماندر . علم ازیلی ، اسمایه واحوال و کیفایته متلقدر . عرضته جوهرتدن ، محدودیتله تنه ایتدن مبادر . اوت : جسمده دکلدر ، مادیت دوشونولور و تحیدیده ایدیلیرسه ، نهدر و نصلدر ؛ دیه سوال اولنهمز ، الوان و کواندن بریله تعریف اولنقی ایستیلیرسه .</p> <p>بناء علیه : اوخلاق لم بزل حضرتلری واعیان ناسبه وجود و یرنک وانسان نظرندن اولانلری اعیان ناسبه ناظر و ذات الوهیته خلقه یی نظیر قلیق ایستدی ، ائحق انسانیتک غایه کالی اولان سر بنده خلق اولنقی اولیدیلر کندیلرینی قائم بالذات ظن ایله جکلری نزه الوهیتده درکار اولدیلر دن بونلر ایچون بریدان</p>	<p>ای ، بوفضاه نامتاهمی به سرسیلان اجرام منوره و مستنیر ، میسنده ذره منابه سنده اولان ارمدن ظهور ایدن وانسان نامی طاشیان مخلوقات !</p> <p>ظهور آدم نیریدر بر عشق لاهوتی ایله ، کیمیکز دعوی الزهتله هر کس که کما ایجا انا یئله انا الحق دیرک مقبول کویا اولدیکز . کیمیکز مبدأ عوالمه ، صورته هولای ، ویا قوه جاذبه و دافعه یی حائر جزا لانجیزی . کیمیکز ده ائیزک کثافت و یا خود « مونات » که میل خط ، نفرت الله تمحس ارواحک اتحاد و امتزاجیدر دیرک حقیقتدن پک چوق تباعد ایتدیکز .</p> <p>ایشته اناسیت عقل نامه مالک اولدینی کوندن بیری ، کرک دعوی الوهیت ایدنلرله ذوقدن ، حالدن محروم اوله رق انا الحق دینلرک و کرک ابتداء خلقته بر چوق سودلر و یرنلرله ، ائفره اتباع ایدنلرک ، نصل بر کربوه ضلالته دوشدکلرینی اده تقیله و عقیله ایله اثبات ایده جکز و مناه التوفیق .</p> <p>کوردیکمز بواجرام ، بدایتده برشمس حقیقتدن ایرلشدر . اوله برشمس حقیقت که : طبیعی بیلدیکمز کی دکل ، کندیمی کوردیکمز شمس کی مائل تکاتفده دکل ، نور ، یانکز بر نور . اوله تور که : فضا قدر بر ساعتده کی</p>	<p>الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی محمد واله جمیعین : وولقان « ک زمان انتشاری ملتک عید اکبری اولان مجلس مبعوثانک کشادی کونسه تطبیق اولنقی ایکن بوکون استانبول مبعوثانک یوم انجالی اولمی بوندن بر جدوی تحولاته متناهی و متوسعه کلمسی ، چورنلان دولابک استقامتیه تدویرته علی قدر الاستطاعه خدمت ناجیزانده بولنه بیلک ارزوی حق پرستانه سیله بوکون فورانه باشلاشدر « وولقان » بیک کوچکدر لکن فاعلدر ، فصال اولدقیه شاهقه جمال مطبوعانه قدر یوکسه لهجک اورادن لاولر صاحب جقدر . اقدام انسان قدر متین صباح بهار قدر مشتمع اوله جق ، طین رباب قدر ایکله بیدجکدر . زمان زمانده کتورولتیلر قویار جقدر « وولقان » هقدن ابرلاز ، وجهانته قارشی حرکت ائیز مقصدی انسانیه خدمتدر بو بولده اولمک جانسه منتقدر ای . بر فزده بیک کائنات اخفا ، بر ذره دن بیک حادثات اعلا ایدن مؤسس بیان عوالم ! « وولقان » مطبوعات اسلامیه اراسنده رغبت و تقدیر عمومییه مظهر اولمی و رضاه الهی که موافق خدمات مبروره بولنه بیلمی اسباب و مسائلنک استکمالی ائحق ذات ربوبیتکدن استدا ایلر .</p>

EK 4

16 Nisan 1325 (29 Nisan 1909) Tarihli “Kalem”de; Solda Abdulhamit’i Düşünceli Olarak Ele Alan Bir Karikatür, Sağda ise Bir Paşa’nın Önünde (Talat Paşa?) Tasvir Eden Karikatür

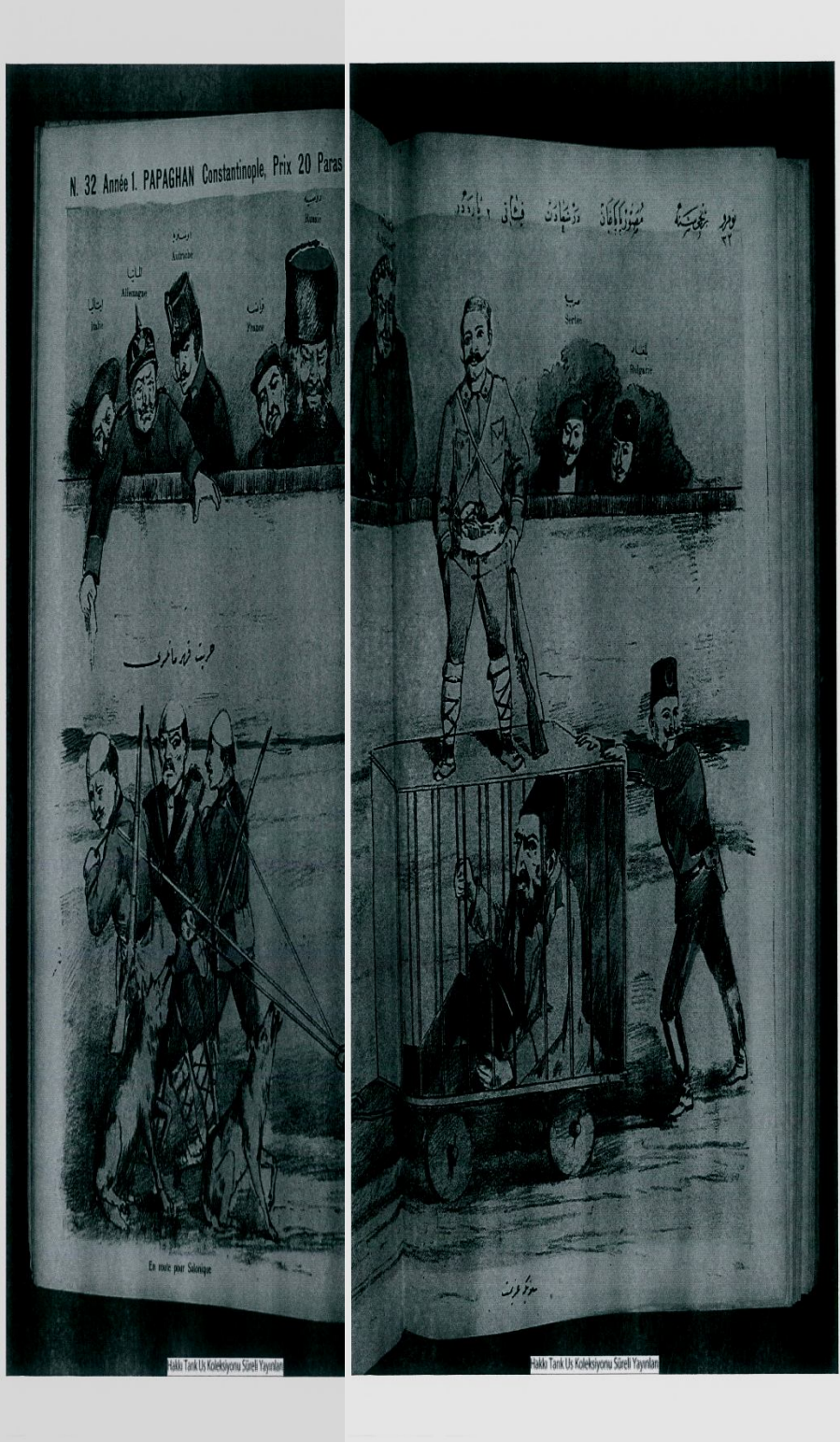
20 Nisan 1325 (3 Mayıs 1909) Tarihli “Karagöz”de Abdulhamit’e Ceket Giydirilmeyi İşleyen Bir Karikatür

18 Nisan 1325 (1 Mayıs 1909) Tarihli “Musavver Muhit”te; Sol Tarafda Volkan Gazetesi'nin Askerlere Dağıtımını Tasvir Eden 31 Mart'a Dair Bir Çizim, Sağ Tarafda ise 31 Mart Manzaralarını Anlatan Bir Karikatür Yer Almaktadır

14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) Tarihli “Papağan” da Abdulhamit’in Selanik’e Götürülüşünü Konu Alan Bir Çizim

8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909) Tarihli “Haftalık Resimli İstanbul”da Abdulhamit’in Yumurtacı ile Konuşturulmasını İşleyen Bir Karikatür

YEMİN BELGESİ

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
KASTAMONU

Kastamonu Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğine göre hazırlamış olduğum “**İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak’ası**” adlı yüksek lisans tezinin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nden başka bir bilim kuruluna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi beyan ederim.

06/01/2012
Kamil AKYÜZ

KAMİL
AKYÜZ

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Kâmil AKYÜZ
Doğum Yeri : Çaycuma
Doğum Tarihi : 25.12.1986
Medeni Hali : Bekâr
Yabancı Dili : İngilizce, Farsça, Arapça

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Çaycuma Lisesi 2004
Lisans : Gazi Üniversitesi Kastamonu Fen Edebiyat Fakültesi 2009
Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü /Tarih
Anabilim Dalı 2011

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl :

Yayımları (SCI ve diğer) :